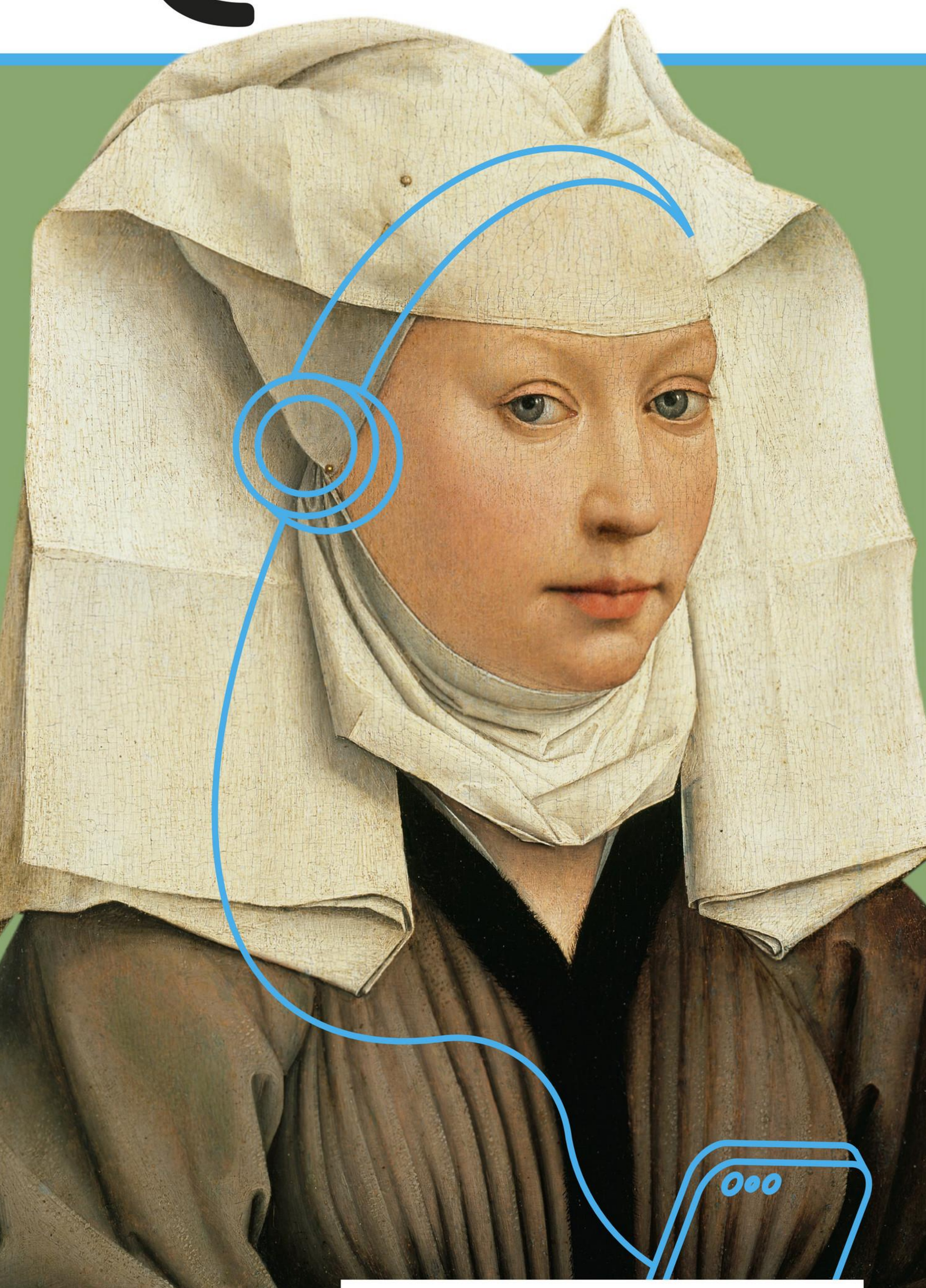
MAX

1 B

MEMO

VMBO-KGT

Geschiedenis

NAAM EN KLAS:

.....

MALMBERG

1 VMBO-KGT deel B

Geschiedenis

Auteurs
Geert Buiting
Sanne van den Dries
Pia Fruytier
Katja Krediet
Greetje Ligthart
Barbara Peters
Judith Tadema
Camiel van Zilfhout

Eindredactie
Gerard Rozing
Judith Tadema

Met medewerking van
Nadya Molenaar

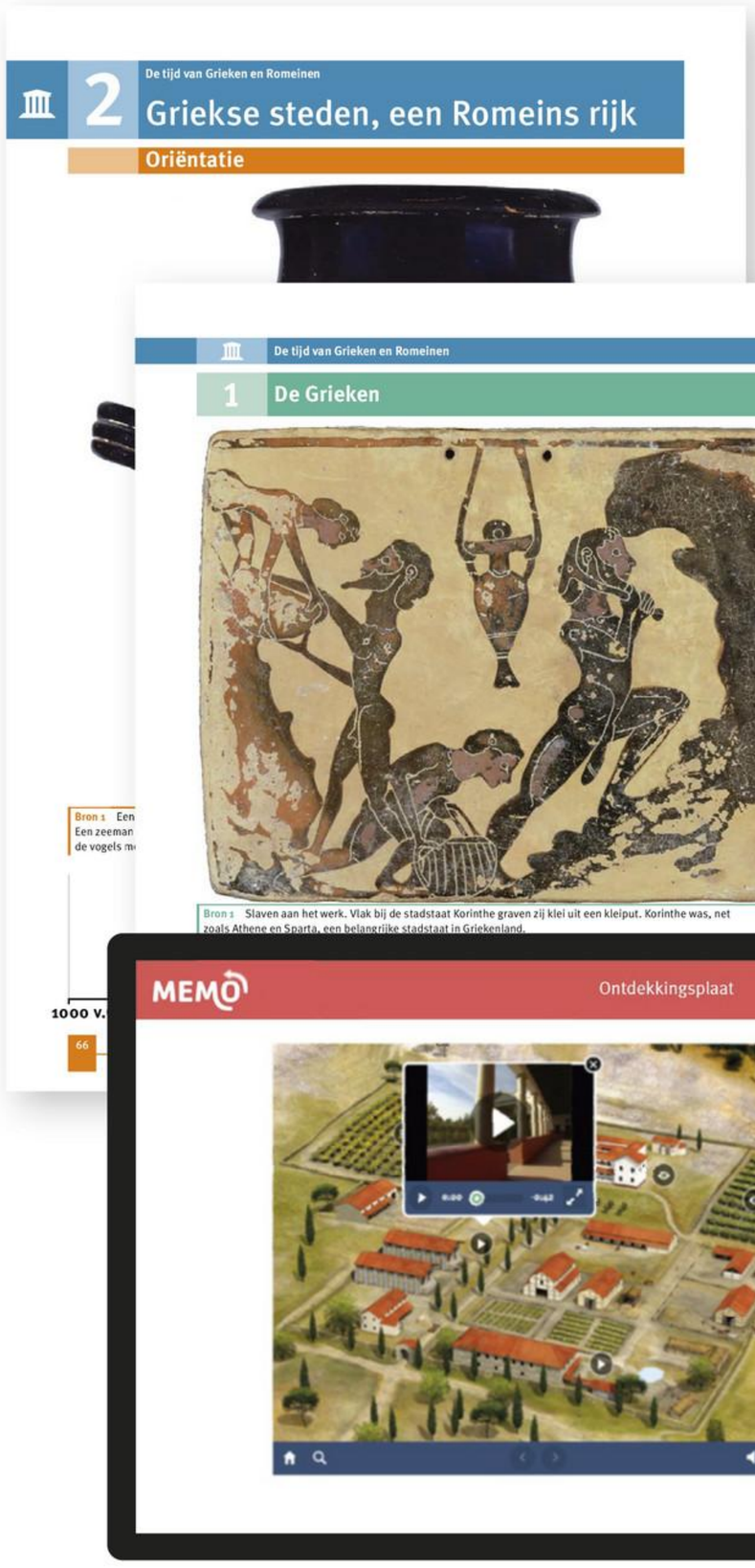
MAX Release 5.1

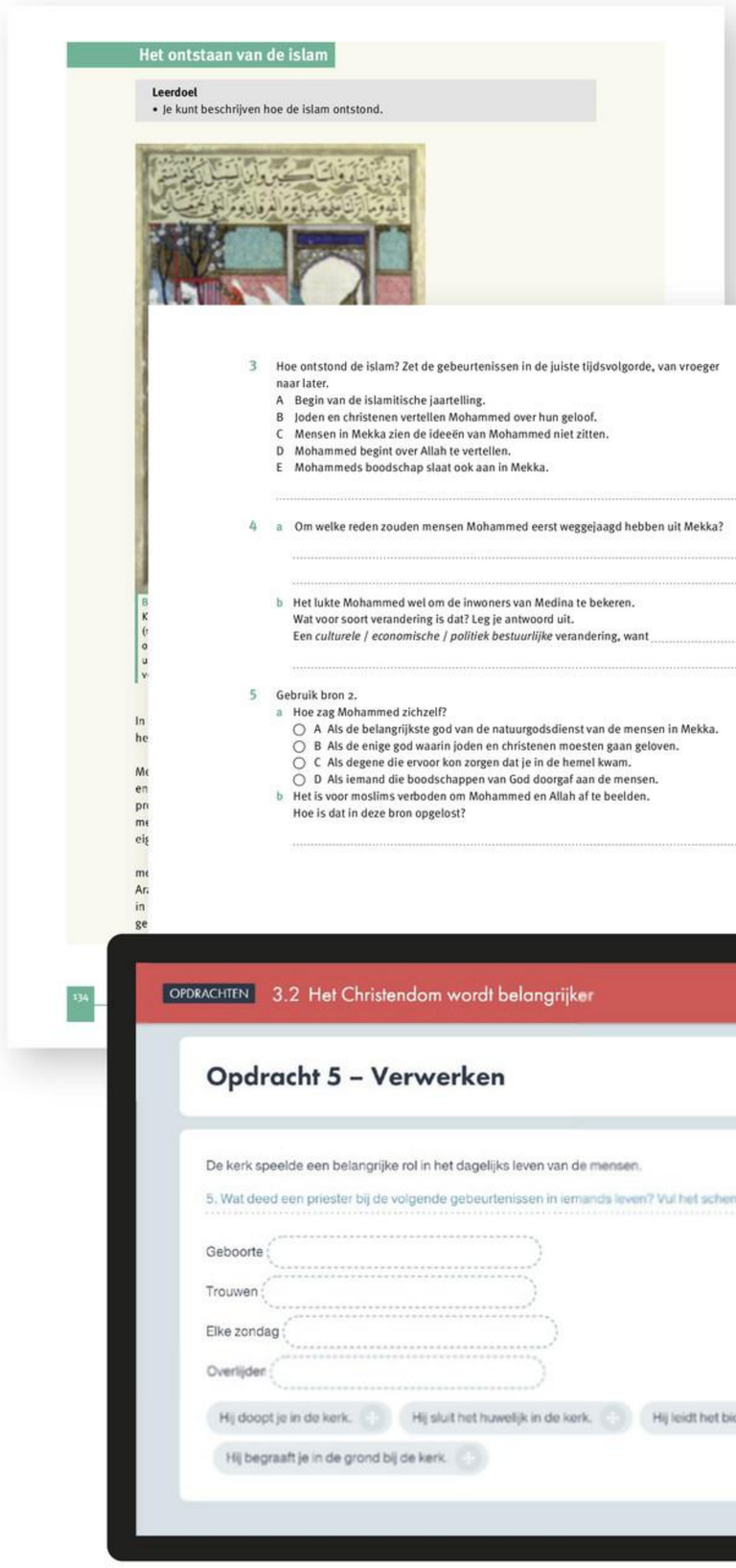
www.memo-malmberg.nl
Malmberg, ’s-Hertogenbosch

Aan de slag met *Memo*

Waarom geschiedenis?

Met *Memo* ontwikkel je je kennis over het verleden. Je leert over belangrijke gebeurtenissen, personen en ontwikkelingen. Ook leer je op een kritische manier nadenken over de verhalen die we elkaar over het verleden vertellen. We noemen dat historisch denken.

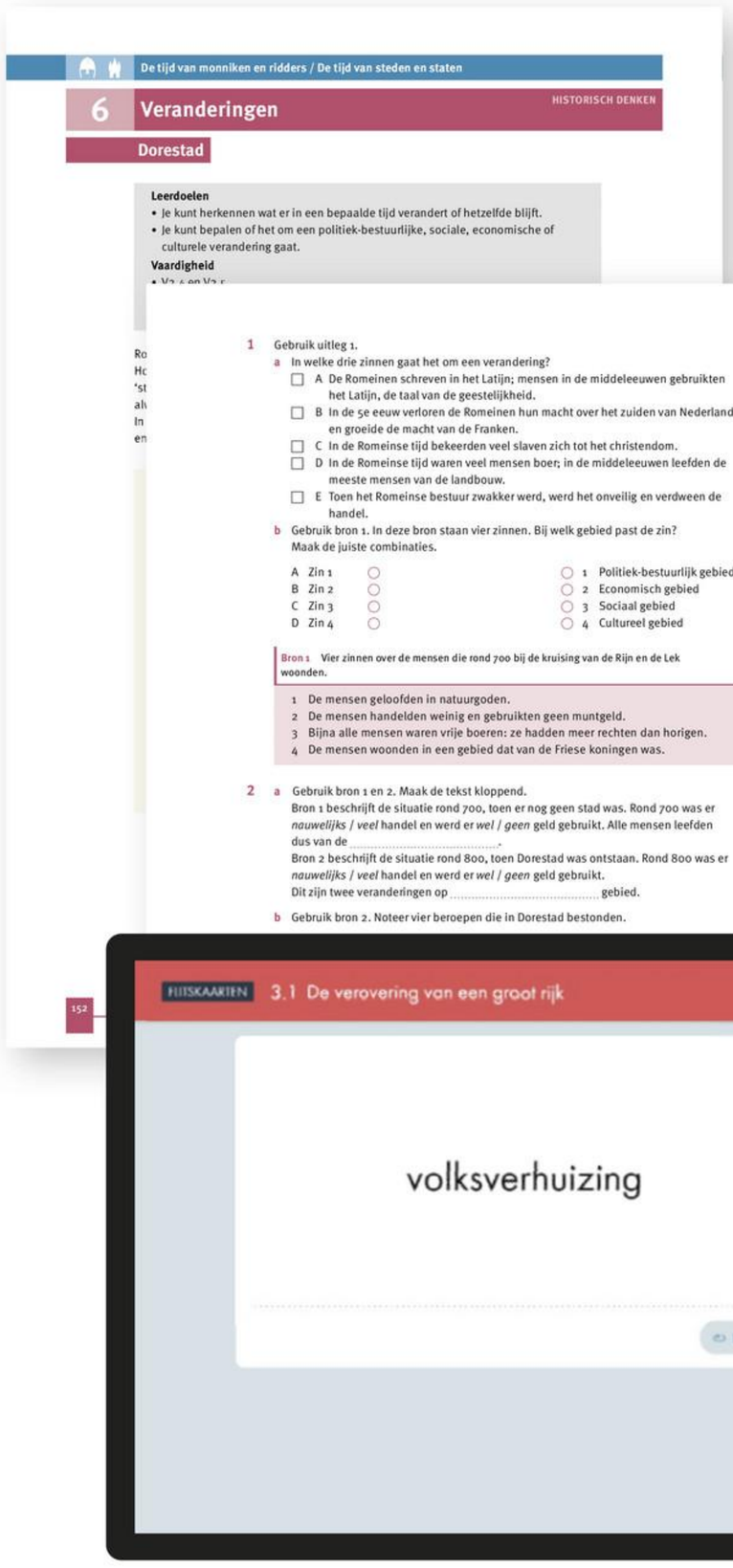

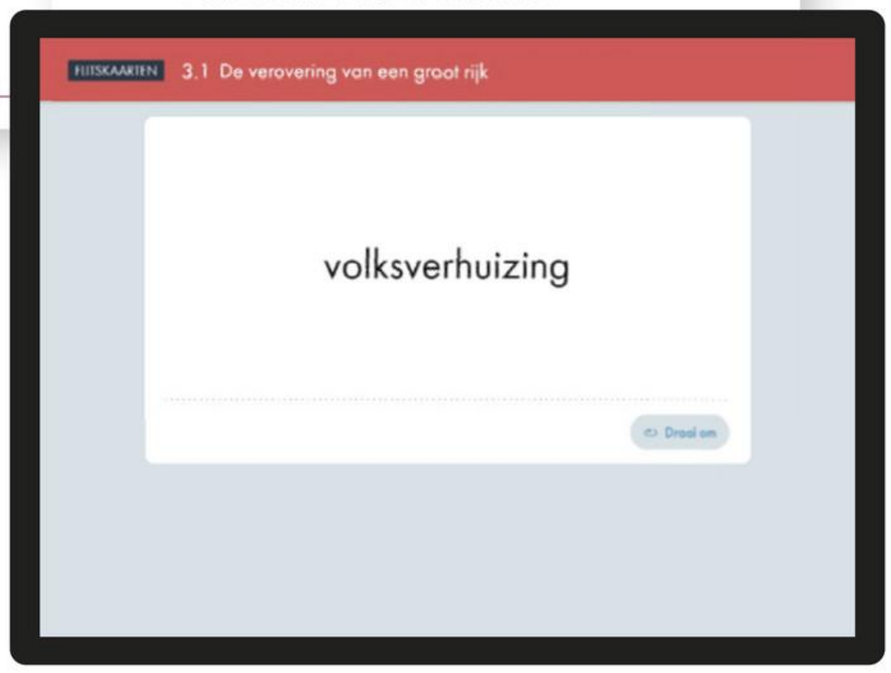
Werk in je boek én online!

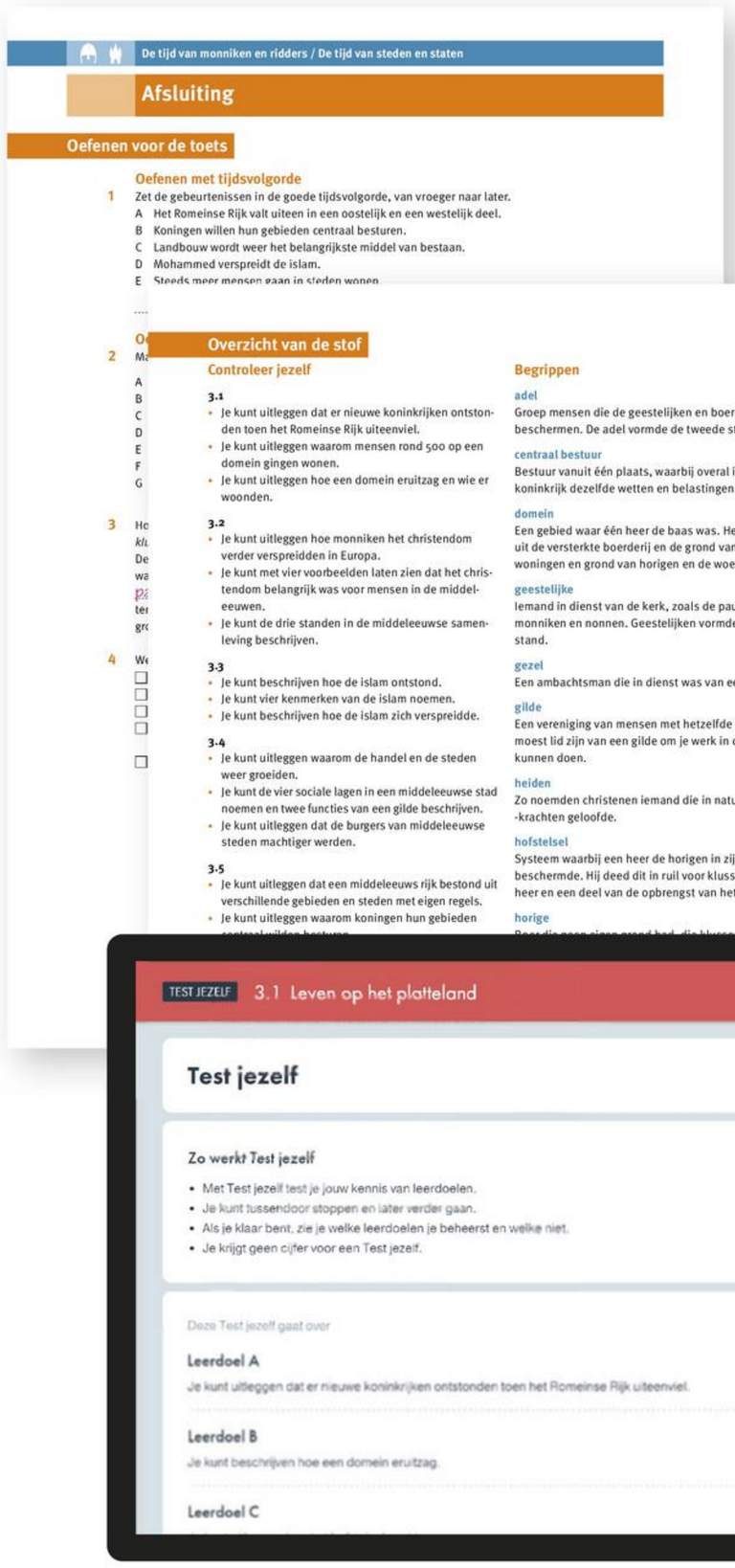
Er zijn twee boeken (deel A en B) per leerjaar en een online leeromgeving. Je docent kiest wat je online doet (met je laptop, tablet of telefoon) en wat in je boek. Elk hoofdstuk is verdeeld in oriëntatie, basisparagrafen, een paragraaf historisch denken, een paragraaf toepassen, een verdiepingsparagraaf en een afsluiting. Aan het begin van elke paragraaf staat met leerdoelen aangegeven wat je gaat leren. De verdieping maak je als je meer wil weten, nieuwsgierig bent of tijd over hebt.

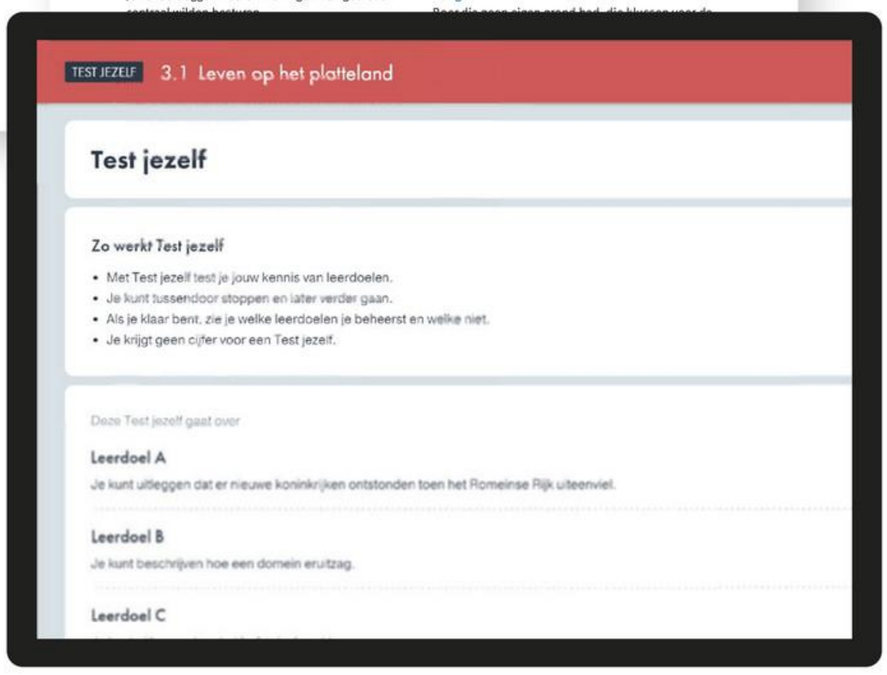
Voordelen van online

- Je ziet snel wat je goed of fout doet.
- Je krijgt direct feedback op je antwoorden.
- Je leert de begrippen en overhoort jezelf met de flitskaarten.
- Je meet of je de stof beheerst met de test jezelf of oefentoets.
- Je kunt op een hoger of lager niveau en leerjaar werken.
- Je docent volgt hoe het met je gaat.

Voordelen van het boek

- Je hebt snel overzicht in wat je gaat leren.
- Je ziet welke begrippen belangrijk zijn.
- Je markeert in de tekst en maakt aantekeningen.
- Je tekent en kleurt zodat je leerstof goed onthoudt.
- Je ziet welke digitale onderdelen je kunt gebruiken voor het beste resultaat.

Historisch denken

In de historisch denken opdracht oefen je met de vaardigheden die je nodig hebt om het verleden beter te kunnen begrijpen. In de inleiding staat een overzicht van die historische vaardigheden.

Goede voorbereiding op de toets!

Een hoofdstuk eindigt met een afsluiting. Daar staan opdrachten om te oefenen voor het proefwerk. In de digitale leeromgeving kun je de begrippen leren met behulp van de flitskaarten én is er een oefentoets. De afsluiting bevat ook een handig overzicht van de stof waarin alles wat je moet kennen en kunnen nog eens wordt samengevat.

Betekenis symbolen

- ga naar de online leeromgeving voor handige extra's
- ★ deze opdracht biedt extra uitdaging
- (t) deze opdracht helpt je bij begrijpend lezen, antwoorden formuleren en woordenschat

Inhoud

deel A

- Inleiding 6

1 Jagers en boeren — De tijd van jagers en boeren

- Oriëntatie 12

1 Jagers en verzamelaars 17 BASIS
2 De landbouw ontstaat 25 BASIS
3 Egypte en de Nijl 32 BASIS
4 Goden en mummies 40 BASIS
5 Onderzoek doen 46 HISTORISCH DENKEN
6 Onderzoek met bronnen uit de prehistorie en Egypte 54 TOEPASSEN
7 Cheops en Toetanchamon 58 VERDIEPEN

- Afsluiting 61

2 Griekse steden, een Romeins rijk — De tijd van Grieken en Romeinen

- Oriëntatie 66

1 De Grieken 71 BASIS
2 Het Romeinse Rijk 78 BASIS
3 De Romeinse samenleving 85 BASIS
4 Het christendom ontstaat 92 BASIS
5 De tijd ordenen 98 HISTORISCH DENKEN
6 Onderzoek met bronnen uit de oudheid 104 TOEPASSEN
7 Volksvermaak in Rome 108 VERDIEPEN

- Afsluiting 112

3 Kastelen, kloosters en steden — De tijd van monniken en ridders / De tijd van steden en staten

- Oriëntatie 118

1 Leven op het platteland 122 BASIS
2 Het christendom wordt belangrijker 130 BASIS
3 De islam ontstaat 137 BASIS
4 De handel groeit weer 143 BASIS
5 Koningen willen meer macht 149 BASIS
6 Veranderingen 156 HISTORISCH DENKEN
7 Onderzoek met bronnen uit de middeleeuwen 162 TOEPASSEN
8 De Vikingen 167 VERDIEPEN

- Afsluiting 171

- Tijdbalk 176
- Register 178
- Colofon 180

deel B

- Inleiding 6

4 Nieuw geloof, nieuw land — De tijd van ontdekkers en hervormers

- Oriëntatie 12

1 De ontdekkingsreizen 17 BASIS
2 Problemen in de kerk 24 BASIS
3 Onrust in de Nederlanden 32 BASIS
4 De Nederlandse Opstand 39 BASIS
5 Oorzaken en gevolgen 47 HISTORISCH DENKEN
6 Onderzoek met bronnen uit de tijd van de ontdekkingsreizen 53 TOEPASSEN
7 De Azteken 57 VERDIEPEN

- Afsluiting 61

5 De Republiek, een bijzonder land — De tijd van regenten en vorsten

- Oriëntatie 66

1 Handel en nijverheid in de Republiek 70 BASIS
2 Handel in de Oost en de West 77 BASIS
3 De Gouden Eeuw 84 BASIS
4 Machtige koningen 92 BASIS
5 Je inleven 99 HISTORISCH DENKEN
6 Onderzoek met bronnen uit de Gouden Eeuw 105 TOEPASSEN
7 Michiel de Ruyter, een held? 109 VERDIEPEN

- Afsluiting 113

6 Revolutie! Alles moet anders — De tijd van pruiken en revoluties

- Oriëntatie 118

1 Frankrijk voor de revolutie 122 BASIS
2 De Franse Revolutie 130 BASIS
3 Revolutie buiten Frankrijk? 137 BASIS
4 Revolutie in Nederland 145 BASIS
5 Feit en mening 153 HISTORISCH DENKEN
6 Onderzoek met bronnen uit de tijd van de revoluties 159 TOEPASSEN
7 De slaven in Suriname 163 VERDIEPEN

- Afsluiting 167

- Tijdbalk 172
- Register 174
- Colofon 176

Geschiedenis leren met *Memo*

Bron 1 Een jongen bezoekt de tentoonstelling *Canon van Nederland* in het Openluchtmuseum in Arnhem. In de canon staan vijftig belangrijke gebeurtenissen uit de geschiedenis van Nederland. De meeste vind je ook in *Memo*.

Wat leer je bij het vak geschiedenis?

In het eerste jaar dat je met *Memo* werkt, ga je heel ver terug in de tijd. Je begint in de oertijd en je komt dan in elk hoofdstuk iets dichter bij onze tijd. In de tweede klas kom je uiteindelijk aan bij de 21e eeuw, de tijd na 2000. Behalve feitjes en verhalen over het verleden, leer je in *Memo* ook *historisch denken*. Wat dat is, lees je op bladzijde 8.
In *Memo* staat een geschiedenis: een verhaal over het verleden. Het is niet zomaar een verhaal. We vertellen wat wetenschappers te weten zijn gekomen over het verleden. Maar in *Memo* wordt niet alles verteld wat vroeger is gebeurd. Je leert alleen dat wat wij in Nederland de belangrijkste gebeurtenissen en ontwikkelingen in de wereld, in Europa en in Nederland vinden.

Waarom krijg je het vak geschiedenis op school?

Je krijgt om een aantal redenen geschiedenis op school.

- Het vak geschiedenis helpt je om te begrijpen waarom de wereld om je heen is zoals hij is – en waarom jij bent wie je bent. Zo hebben ruzies tussen mensen en landen vaak te maken met wat er in het verleden is gebeurd. Ook hoe mensen ergens over denken, heeft vaak te maken met geschiedenis. Na de Tweede Wereldoorlog wilden veel Nederlanders niet naar Duitsland op vakantie, omdat dat land Nederland had aangevallen en bezet. Als je weet waarom veel Nederlanders niet op vakantie wilden naar Duitsland, dan kun je hen beter begrijpen. En je kunt er zelf misschien anders over gaan denken. Want ga jij ook niet naar Duitsland op vakantie vanwege de Tweede Wereldoorlog, of is die gebeurtenis voor jou misschien minder belangrijk?
- Bij het vak geschiedenis onderzoek je wat waar en niet waar is. Dat komt van pas als je het verleden onderzoekt, maar ook als je wilt controleren of een nieuwsbericht echt of nep is.
- Bij het vak geschiedenis leer je dat mensen – vroeger én nu – altijd verschillende meningen hebben over de wereld om hen heen. In de 16e eeuw stierven veel vrouwen op de brandstapel, omdat ze van hekserij waren beschuldigd. Dat kun je dom vinden (want heksen bestaan toch niet!), maar je kunt ook proberen te begrijpen waarom mensen in de 16e eeuw dachten dat heksen bestonden en waarom juist in die tijd veel vrouwen als heks zijn verbrand.
- Bij het vak geschiedenis praat en lees je veel over de ideeën en het gedrag van mensen in het verleden. Je denkt na over wat mensen vroeger goed en fout vonden en waarom ze iets goed of fout vonden. Bijvoorbeeld: was het goed als een verzetsman een Duitser doodde? Of: was het verkeerd als een fabrikant spullen aan het Duitse leger verkocht? Nadenken over zulke vragen helpt je ook om in deze tijd te bepalen wat je goed en slecht vindt.

Historisch denken met *Memo*

Wat bedoelen we met historisch denken?

Het vak geschiedenis is meer dan alleen feiten over het verleden uit je hoofd leren. Geschiedenis wordt pas interessant, als al die feiten samen een situatie uit het verleden tot leven brengen. Bijvoorbeeld als je voor je ziet hoe in de prehistorie jagers in een kano hebben gevaren. Of als je begrijpt waarom de ontdekkingsreiziger Columbus dacht Azië te vinden, toen hij de Atlantische Oceaan overstak. Het gaat niet alleen om *wat* mensen in het verleden deden, maar ook om *waarom* mensen iets deden.
Met *Memo* zul je het verleden beter begrijpen. En je leert kritisch na te denken over de verhalen over het verleden die we aan elkaar vertellen, bijvoorbeeld in boeken, op internet of op tv. In *Memo* noemen we die manier van denken: **historisch denken**. Voor *historisch denken* heb je kennis over het verleden en historische vaardigheden nodig. Welke vaardigheden dat zijn, lees je hierna.

Vaardigheden historisch denken

1

Onderzoek doen

Hoe kun je iets weten over het verleden?

V1.1 Wat kunnen we over het verleden leren?

Het **verleden** is alle tijd vóór het nu. Je kunt alleen iets over het verleden leren als je overblijfselen vindt. Een **overblijfsel** is iets wat bewaard is gebleven uit het verleden, bijvoorbeeld: opgegraven skeletten, gereedschappen of (sporen van) gebouwen. Ook dagboeken, kranten, schilderijen en verhalen zijn voorbeelden van overblijfselen.
Een historicus onderzoekt het verleden en gebruikt daarbij alle bronnen. Een **bron** geeft informatie over het verleden. Dat kunnen overblijfselen zijn, maar ook je geschiedenisboek is een bron. Met behulp van bronnen kun je beschrijven hoe jij denkt dat iets in het verleden is gebeurd. Een verhaal over het verleden heet een **geschiedenis**.
Een historicus kan om twee redenen niet alles over het verleden te weten komen.

- Uit sommige tijden en op sommige plekken zijn er weinig of geen overblijfselen.
- Het is vaak lastig om overblijfselen goed te begrijpen. Zo weet je vaak niet waarvoor mensen iets gebruikten of waarom ze iets deden.

V1.2 Hoe stel je een goede vraag over het verleden?

Als je onderzoek doet naar het verleden, dan begin je met het stellen van een vraag. Een zinvolle vraag gaat over iets wat je nog niet weet. Daarna ga je op zoek naar bronnen die je kunnen helpen om die vraag te beantwoorden. De informatie (of kennis) die je hebt verzameld, leidt vaak weer tot nieuwe vragen.

V1.3 Hoe weet je of iets een feit en mening is?

Als je wilt weten wat er in het verleden gebeurde, dan ga je op zoek naar informatie in bronnen. Maar soms vertellen verschillende bronnen iets anders over dezelfde gebeurtenis. Je moet informatie uit een bron altijd vergelijken met andere bronnen om erachter te komen wat klopt.
In een bron kunnen **feiten** staan. Dat is iets waarvan zeker is dat het klopt. Er is geen twijfel of discussie over. In bronnen staan ook **meningen** van mensen. Een mening is een opvatting of idee van een persoon.
Hoe kom je erachter of informatie in een bron een feit of een mening is? Dat doe je zo:

1 Vergelijk de informatie met andere bronnen en je eigen kennis. Vind je dezelfde informatie in andere bronnen, dan gaat het waarschijnlijk om een feit. Zeggen andere bronnen iets anders? Dan is de informatie waarschijnlijk geen feit.
2 Als de informatie geen feit is, kan het om een mening gaan. Een mening kun je bijvoorbeeld herkennen aan woorden als ‘ik vind’ of ‘volgens mij’ of aan woorden als ‘mooi’ of ‘belangrijk’. Die woorden bevatten een oordeel: ze maken duidelijk hoe iemand ergens over denkt.
3 Soms weet je niet zeker of iets een feit is of een mening. Je kunt dit niet altijd vaststellen.

2

Continuïteit en verandering

Hoe kun je alles wat gebeurd is, ordenen?

V2.1 Hoe werkt de christelijke jaartelling?

Een **jaartelling** is een manier om aan te geven in welk jaar iets gebeurde. In *Memo* gebruiken we de christelijke jaartelling. Bij die jaartelling tel je de jaren vanaf de geboorte van Jezus Christus. Zijn geboortejaar is dus het jaar 1.
Je kunt ook verder terugtellen in de tijd. Als iets vóór de geboorte van Christus gebeurde, staat er altijd v.C. bij. Dat betekent 'voor Christus'. Het tiende jaar vóór de geboorte van Christus schrijf je dus zo: 10 v.C.
Bij de jaren na de geboorte van Christus staat meestal niets. Soms staat er n.C.; dat betekent 'na Christus'.

V2.2 Hoe zorgen we voor orde in de tijd?

Het is handig als je weet in welke volgorde dingen zijn gebeurd. Het liefst weet je zo precies mogelijk wanneer iets gebeurde, dus in welk jaar of in welke **eeuw**. Een eeuw is honderd jaar. Wij leven nu in de 21e eeuw. De 21e eeuw begon in het jaar 2001 en zal eindigen in het jaar 2100. De 1e eeuw begon in het jaar 1 en eindigde in het jaar 100.
Om alle gebeurtenissen te ordenen, delen we de tijd op stukken: een aantal eeuwen of jaren die bij elkaar horen, bijvoorbeeld omdat mensen in die tijd ongeveer op dezelfde manier leefden. Als er op een bepaald moment in het verleden grote veranderingen waren, begint een nieuw 'stuk' geschiedenis. Je kunt de tijd op verschillende manieren indelen. In *Memo* deel je de tijd op in **tijdvakken** en **periodes**.
Er zijn tien tijdvakken. In leerjaar 1 van *Memo* leer je over de eerste zeven tijdvakken. Dit zijn:

- de tijd van jagers en boeren (tot 3000 v.C.);
- de tijd van Grieken en Romeinen (3000 v.C.-500 n.C.);
- de tijd van monniken en ridders (500-1000);
- de tijd van steden en staten (1000-1500);
- de tijd van ontdekkers en hervormers (1500-1600);
- de tijd van regenten en vorsten (1600-1700);
- de tijd van pruiken en revoluties (1700-1800).

Er zijn vijf periodes. In leerjaar 1 van *Memo* leer je over de eerste vier periodes. Dit zijn:

- de prehistorie (tot 3000 v.C.);
- de oudheid (3000 v.C.-500 n.C.);
- de middeleeuwen (500-1500);
- de vroegmoderne tijd (1500-1800).

V2.3 Hoe maak je een tijdbalk?

Een tijdbalk is een lijn met jaartallen waarop je gebeurtenissen ordent. Zo krijg je overzicht over de geschiedenis. Je maakt een tijdbalk zo.

- Bedenk in welk jaar de tijdbalk moet eindigen en beginnen. Een tijdbalk lees je van links naar rechts. Het oudste jaar staat dus links.
- Zorg voor een gelijkmatige verdeling van de jaren, bijvoorbeeld 1 cm voor één, tien of vijftig jaar.
- Plaats gebeurtenissen (met verticale strepen) op de juiste plek op de tijdbalk. Je kunt op een tijdbalk ook iets aangeven wat langere tijd duurde. Daarvoor gebruik je een horizontale streep of balk. Geef die balk een andere kleur.

V2.4 Wat blijft hetzelfde en wat verandert?

Als je het verleden wilt begrijpen, dan onderzoek je welke **veranderingen** er waren. Maar het is ook belangrijk om te kijken naar wat hetzelfde bleef. Het is bijna nooit zo dat alles anders werd. Sommige dingen bleven juist langere tijd hetzelfde.

V2.5 Welke soorten veranderingen zijn er?

Als je het verleden onderzoekt, onderzoek je wat veranderde en wat hetzelfde bleef op verschillende gebieden. Er zijn vier gebieden:

- **politiek**: alles wat te maken heeft met hoe een land wordt bestuurd en hoe wetten worden gemaakt;
- **sociaal**: alles wat te maken heeft met de verschillen tussen groepen mensen in rijkdom, macht en aanzien;
- **economisch**: alles wat te maken heeft met de manier waarop mensen in hun levensonderhoud voorzien;
- **cultureel**: alles wat te maken heeft met de ideeën van mensen, hun gewoontes, hun geloof, kunst en wetenschap.

3

Oorzaken en gevolgen

Waardoor doen bepaalde gebeurtenissen of ontwikkelingen zich voor en waar leiden ze toe?

V3.1 Wat zijn oorzaken en gevolgen?

Bij geschiedenis is het belangrijk dat je weet waarom iets gebeurd is. Iets gebeurt nooit zomaar. Er is altijd een **oorzaak** die verklaart waarom iets gebeurd is. Een gebeurtenis zorgt op haar beurt weer voor een verandering. Dat is een **gevolg**. Meestal zijn er meerdere oorzaken en gevolgen.

V3.2 Welke soorten oorzaken en gevolgen zijn er?

Je kunt herkennen wat politieke, sociale, economische en culturele oorzaken en gevolgen zijn. Een uitleg van deze woorden lees je bij V 2.5.

4

Je inleven

Hoe kun je mensen uit het verleden beter begrijpen?

V4.1 Andere kennis

Mensen hadden vroeger niet dezelfde kennis als mensen in onze tijd. Daar moet je rekening mee houden als je mensen in het verleden wilt begrijpen. Vroeger wisten mensen bijvoorbeeld niet waardoor besmettelijke ziektes werden veroorzaakt. Daarom gingen zij daar heel anders mee om dan wij nu.

V4.2 Wat zijn normen en waarden?

Met **normen** bedoelen we regels waaraan leden van een samenleving zich moeten houden, zoals wetten en vaste gebruiken. Met **waarden** bedoelen we zaken die mensen belangrijk vinden in hun leven, bijvoorbeeld behulpzaam zijn of eerlijk zijn.
Mensen hadden vroeger niet dezelfde normen en waarden als mensen in onze tijd. Daar moet je rekening mee houden als je mensen in het verleden wilt begrijpen. Daardoor vonden mensen vroeger soms dingen heel gewoon, die wij nu onbegrijpelijk vinden.

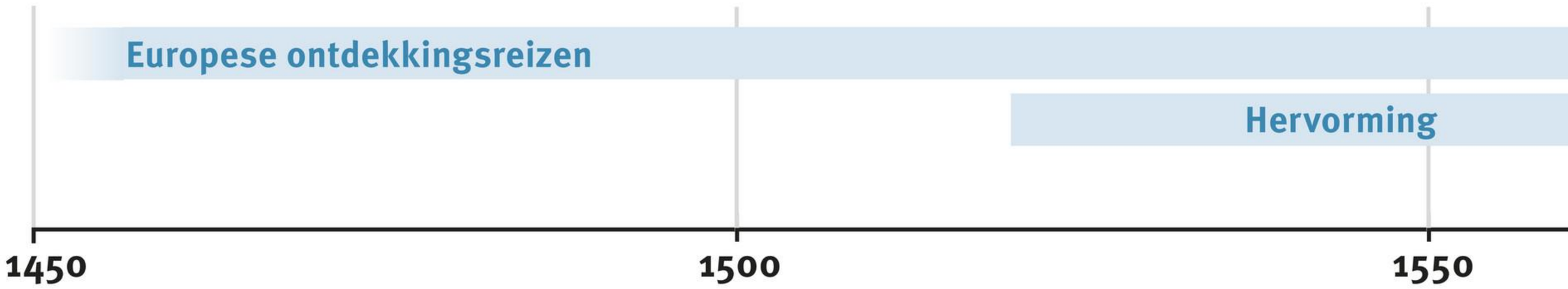
De tijd van ontdekkers en hervormers

4 Nieuw geloof, nieuw land

Oriëntatie

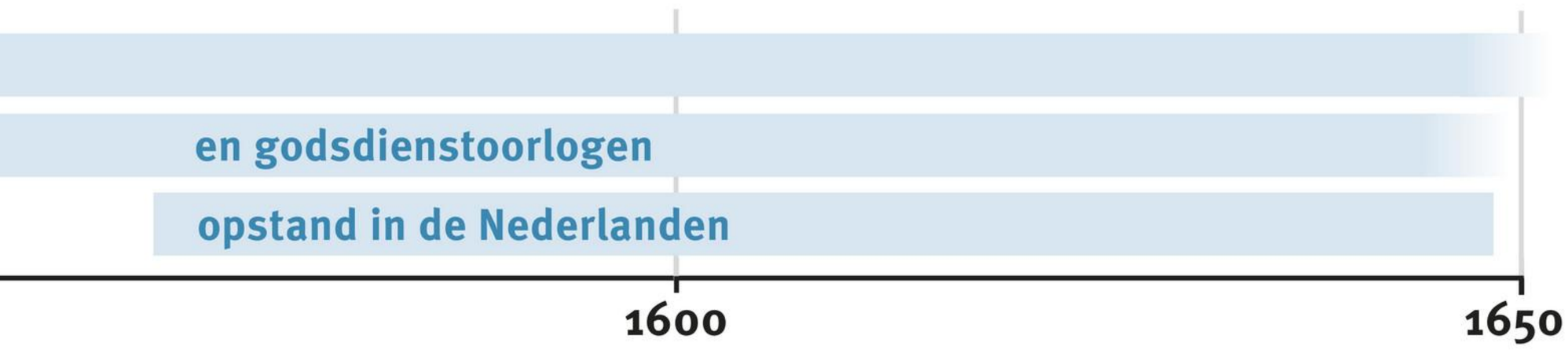

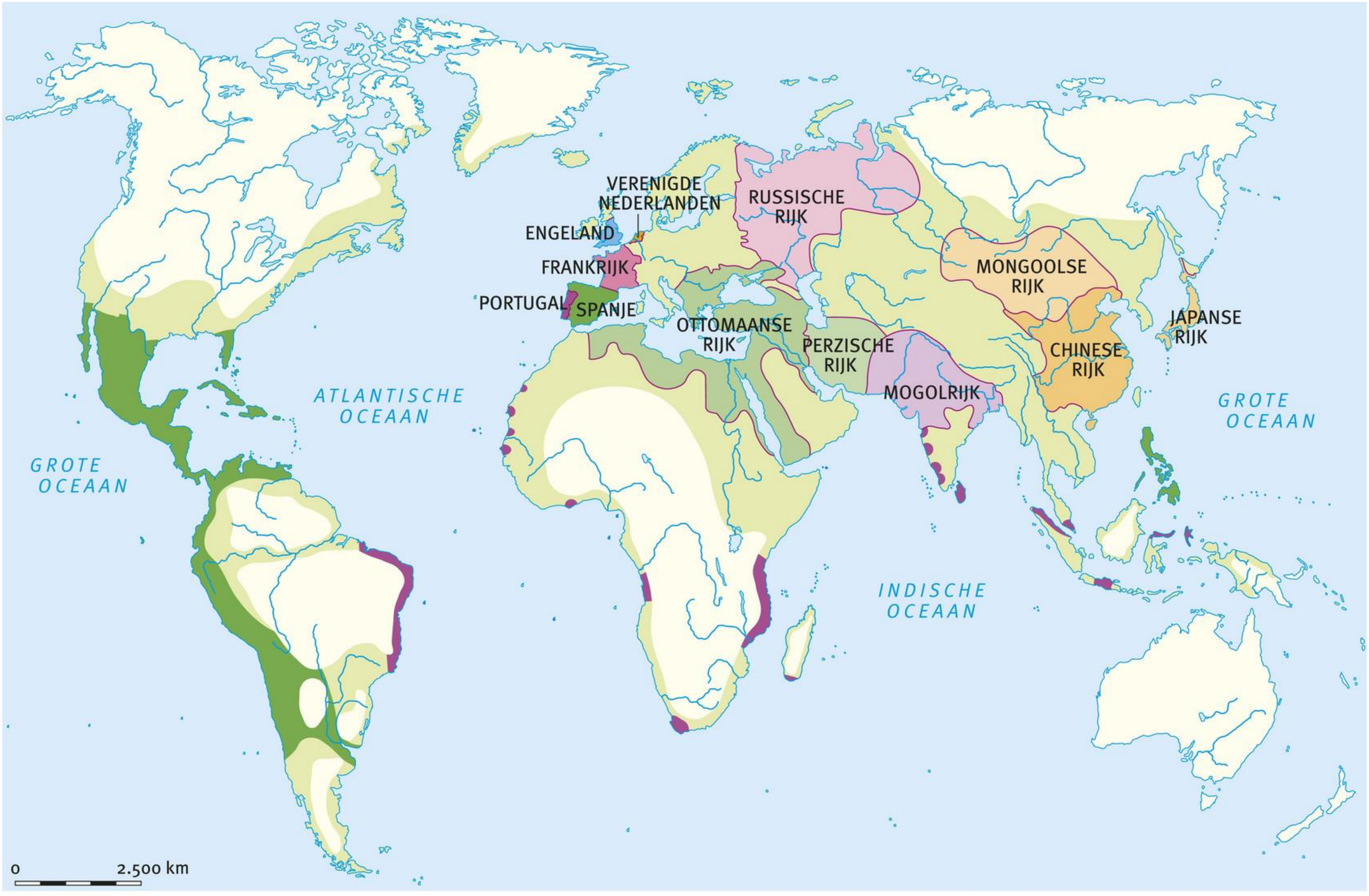
Bron 1 Dit schip, gemaakt van zilver, stond bij rijke kooplieden op tafel. Onder het dek zijn vakjes voor verschillende kruiden. (Anoniem, rond 1600.)

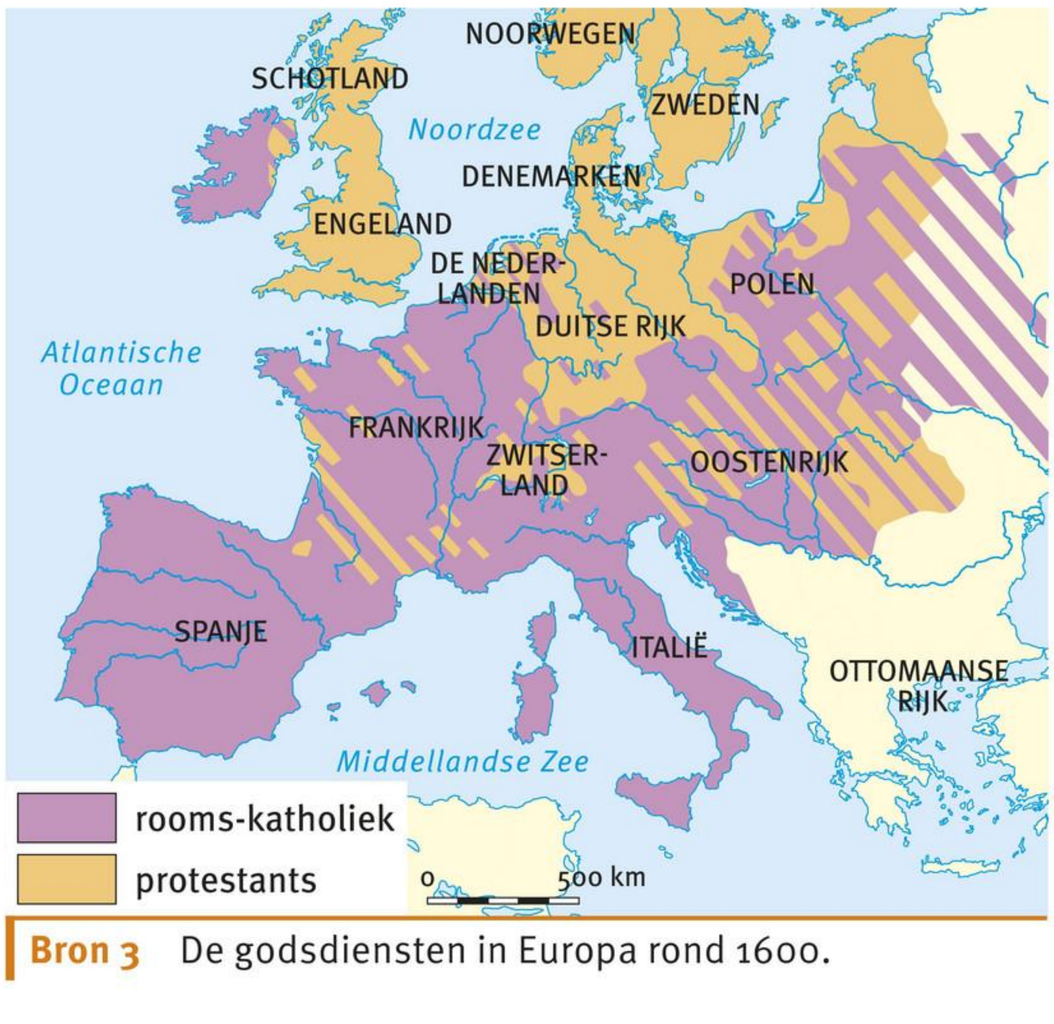
Peper, nootmuskaat, foelie en kaneel waren in de 16e eeuw zeer kostbaar. Daarom werden deze kruiden op een fraaie manier op tafel gepresenteerd. Dat zie je wel in bron 1. Met de handel in kruiden kon veel geld worden verdiend. Daarom ondernamen Europese handelaren verre reizen naar Azië. Die reizen brachten hen naar plaatsen die tot dan toe onbekend waren. Daar zagen Europeanen allerlei planten en dieren die ze nooit eerder hadden gezien. En ze ontmoetten volken die heel anders leefden dan zijzelf. Die nieuwe kennis veranderde de ideeën van Europeanen over de wereld. Tegelijkertijd vonden in Europa zelf ook grote veranderingen plaats, bijvoorbeeld op het gebied van het geloof.

Dit hoofdstuk gaat over de grote veranderingen in de 16e eeuw, de tijd tussen 1500 en 1600. Die eeuw heet ook wel de tijd van ontdekkers en hervormers.

Bron 2 De wereld rond 1600.

Bron 3 De godsdiensten in Europa rond 1600.

Opdrachten

1 Gebruik bron 1 en de oriëntatietekst.

a Om welke reden is deze doos voor kruiden gemaakt in de vorm van een schip?

◯ A Door de vorm passen er veel kruiden in.
◯ B Door deze slanke vorm is minder zilver nodig.
◯ C Zo werden kruiden uit Azië gehaald.

b Aan de zijkant van het schip zijn kanonnen afgebeeld.
Bedenk een reden waarom deze schepen kanonnen aan boord hadden.

.....

.....

c Bedenk een ander gevaar dat de bemanning van de schepen op weg naar Azië kon tegenkomen.

.....

.....

d Waarom zouden mensen zo'n gevaarlijke reis maken?

.....

.....

2 Gebruik bron 2. De 16e eeuw heet ook wel de tijd van ontdekkers en hervormers.
Mensen trokken er toen op uit om de wereld te ontdekken.

a Welke delen van de wereld waren rond 1600 bij de Europeanen helemaal bekend?

☐ A Afrika.
☐ B Australië.
☐ C Azië.
☐ D Europa.
☐ E Midden-Amerika.
☐ F Noord-Amerika.
☐ G Zuid-Amerika.

b Maak de zinnen kloppend.
De onbekende gebieden lagen vooral *aan de kusten* / *in het binnenland* / *langs rivieren*. Daaraan zie je dat de Europeanen vooral *per schip* / *te paard* over de wereld reisden.

c Welk werelddeel was in 1600 nog niet ontdekt?

.....

3 Gebruik bron 3. In de 16e eeuw wilden mensen het geloof veranderen. Dat heet ook wel hervormen.

a Welke twee geloven waren er in Europa rond 1600?

.....

b Vergelijk bron 3 met bron 2 uit de oriëntatie van hoofdstuk 3, in boek A. Vul de juiste geloven in. Kies uit: *islamitisch* • *katholiek* • *protestant*.

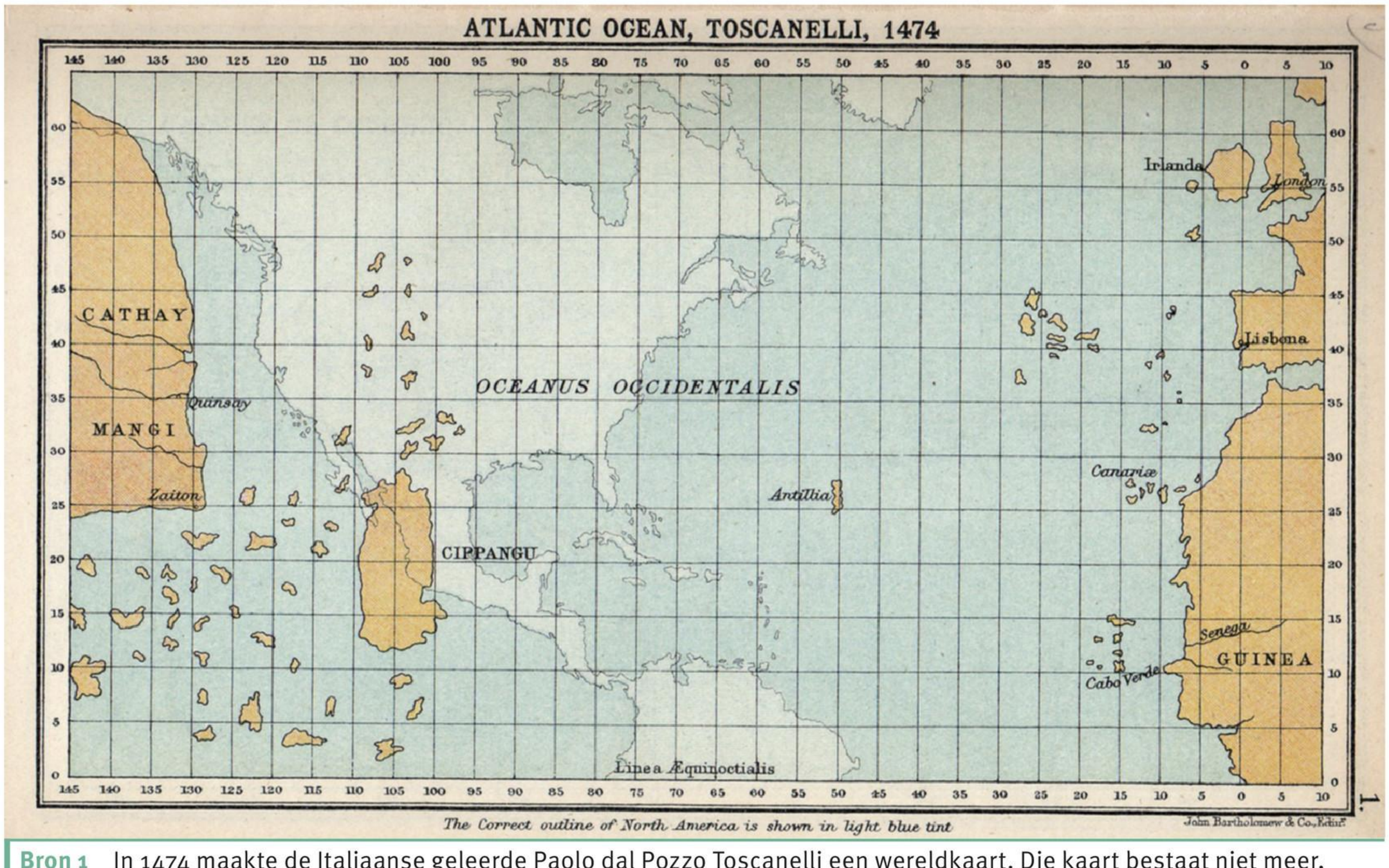
Land	Belangrijkste geloof in de middeleeuwen	Belangrijkste geloof rond 1600
Spanje		
Engeland		
Italië		
Het noorden van de Nederlanden		

c Waar woonden rond 1600 vooral katholieken en waar woonden vooral protestanten?
Katholieken woonden vooral in het *noorden* / *zuiden* van Europa.
Protestanten woonden vooral in het *noorden* / *zuiden* van Europa.

4 Ga naar de tijdbalk van de hele geschiedenis van de mensheid achter in je boek. Geef met een kleur aan over welke periode dit hoofdstuk gaat en schrijf daarbij 'ontdekkers en hervormers'. Tip: gebruik de oriëntatietekst.

1 De ontdekkingsreizen

BASIS

Bron 1 In 1474 maakte de Italiaanse geleerde Paolo dal Pozzo Toscanelli een wereldkaart. Die kaart bestaat niet meer, maar wetenschappers hebben bedacht hoe die kaart eruit moet hebben gezien. De landen die Toscanelli tekende, zijn hier oranje. Helemaal rechts tekende hij de westkust van Europa en Afrika. Aan de linkerkant van de kaart tekende hij China (Cathay). Daartussen was open zee.

Intro

1 Gebruik bron 1. In 1474 kenden Europeanen nog niet alle werelddelen.
Welk werelddeel kenden de Europeanen in 1474 nog niet? Tip: je ziet de omtrek van het onbekende werelddeel in lichtblauw in bron 1.

.....

2 De ontdekkingsreiziger Columbus nam de kaart van Toscanelli mee op reis. Hij zocht naar een route naar India, in Azië. Vanuit Europa voer Columbus daarom naar het westen (op de kaart naar links).
Leg uit waarom Columbus dacht dat hij zo naar Azië kon varen én waarom dat niet lukte.

Columbus dacht via een westelijke route naar Azië te kunnen varen, omdat .....

.....

.....

Dat lukte niet, omdat .....

.....

.....

Ga naar de *Ontdekkingsplaat*.

Oorzaken van de ontdekkingsreizen

Leerdoel

- Je kunt twee oorzaken noemen van de ontdekkingsreizen.

Bron 2 Tussen de twee mannen zie je instrumenten die gebruikt werden in de scheepvaart: een kwadrant, een hemelbol, een wereldbol en zonnewijzers. (Schilderij uit 1533.)

Rond 1500 gingen Europanen, zoals Columbus, lange reizen maken om de wereld te ontdekken. Er waren in die tijd nog andere grote veranderingen, bijvoorbeeld in het geloof (zie paragraaf 2). Daarom laten we rond 1500 de middeleeuwen eindigen en de **vroegmoderne tijd** beginnen. Dat is de periode 1500-1800. Dit hoofdstuk gaat alleen over de eerste honderd jaar: de periode 1500-1600.

Vanaf 1450 gingen Europeanen op **ontdekkingsreis**, een reis naar gebieden die ze nog niet kenden. De ontdekkingsreizen hadden twee oorzaken.

Ten eerste wilden Europese kooplieden zelf naar Azië varen om daar Aziatische producten te kopen, zoals zijde en **specerijen**. Specerijen zijn kruiden, zoals peper, kaneel en kruidnagel. Rijke Europeanen gebruikten deze kruiden als geneesmiddel of om het eten smaak te geven. Al vanaf het jaar 1000 kochten Italiaanse kooplieden Aziatische producten van handelaren in het Midden-Oosten. Zij haalden de producten uit Azië. Met die handel verdienden de kooplieden veel geld. Maar in de 14e eeuw werd de handel via het Midden-Oosten duurder. Daarom gingen Portugezen en Spanjaarden op zoek naar een andere route om zelf specerijen uit Azië te halen.

Ten tweede waren rond 1450 grote zeereizen voor het eerst mogelijk door technische verbeteringen in de scheepvaart. Zeelieden gingen bijvoorbeeld het kompas gebruiken. Ze hoefden nu niet meer langs de kust te varen om te zien waar ze waren, maar wisten nu ook midden op zee waar zij waren. Er kwamen ook betere kaarten.

3 **a** In welke producten uit Azië handelden de Italiaanse kooplieden?

.....

b Langs welke route kwamen deze producten tot 1500 naar Europa? Zet de gebieden in de juiste volgorde.

A Azië
B Italië
C Midden-Oosten

.....

c Gebruik zo nodig bron 4 of een atlas. Schrijf op de kaart (bron 3) waar Italië, Azië en het Midden-Oosten liggen.

d Arabische kooplieden reisden over land en zee naar India.
Waar liepen deze handelsroutes ongeveer? Trek lijnen in bron 3.

e Italiaanse kooplieden reisden over zee naar plaatsen in het Midden-Oosten.
Teken deze handelsroutes ook in bron 3. Gebruik een andere kleur.

Bron 3 Langeafstandshandel in de late middeleeuwen.

4 **a** Noem twee oorzaken voor het ondernemen van ontdekkingsreizen.

– .....

– .....

.....

b Op een kompas kun je aflezen waar het noorden is, en dus ook bepalen waar het oosten, westen en zuiden liggen.
Leg uit waarom het kompas een belangrijk instrument was voor ontdekkingsreizigers.

.....

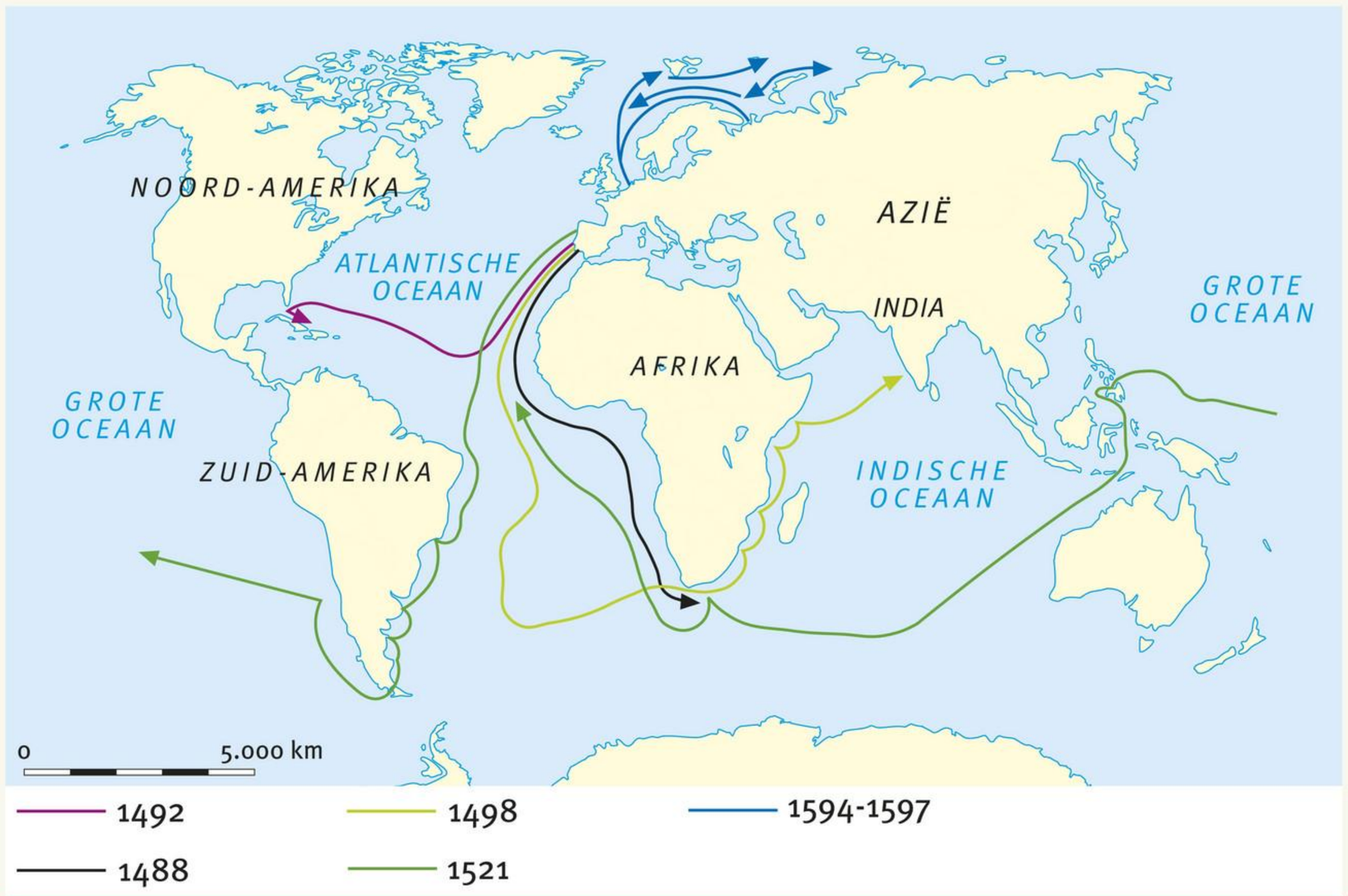
.....

.....

Ontdekte gebieden

Leerdoel

- Je kunt vier voorbeelden geven van ontdekkingsreizen.

Bron 4 Ontdekkingsreizen tussen 1450 en 1597.

De ontdekkingsreizigers hadden allemaal hetzelfde doel: een nieuwe route over zee naar Azië vinden. De Portugezen zochten de route door steeds verder de kust van Afrika af te zakken. Bartholomeus Diaz bereikte in 1488 als eerste de zuidpunt van Afrika. Vasco da Gama voer in 1498 als eerste Europeaan voorbij dit gevaarlijke punt en bereikte India. Christoffel Columbus had al in 1492 geprobeerd om via een westelijke route India te bereiken, maar ontdekte Amerika. Bijna dertig jaar later, in 1521, voer de Portugees Ferdinand Magalhães als eerste rond de wereld.

5 **a** Wat was het belangrijkste doel van de ontdekkingsreizigers?

- ◯ A Een nieuwe handelsroute vinden om specerijen te kunnen kopen.
- ◯ B Laten zien hoe moedig ze waren door heel ver van huis te gaan.
- ◯ C Nieuwe gebieden ontdekken en daardoor heel beroemd worden.
- ◯ D Nieuwe uitvindingen testen op de oceanen en in de nieuwe gebieden.

b Maak de zin kloppend.

De ontdekkingsreizen hadden dus vooral een *culturele* / *economische* / *politieke* / *sociale* oorzaak.

6 **a** Onderstreep in de leertekst ‘Ontdekte gebieden’ drie voorbeelden van nieuw ontdekte gebieden.

b Wat ontdekte Ferdinand Magalhães?

.....

Gevolgen van de ontdekkingsreizen

Leerdoel

- Je kunt beschrijven welke gevolgen de komst van Europeanen had voor mensen in Azië, Afrika en Amerika.

Bron 5 Zonder dat de ontdekkingsreizigers het wisten, verspreidden ze besmettelijke ziektes over de wereld. De Azteken, een volk dat leefde in Midden-Amerika, werd besmet met de pokken. Meer dan de helft van de Azteken stierf kort na de komst van Europeanen. (Tekening uit de 16e eeuw.)

De komst van Europeanen had grote gevolgen voor de mensen in Azië, Afrika en Amerika.

Ten eerste gingen Europeanen zelf handelen in deze werelddelen. Eerst waren dat vooral Portugezen en Spanjaarden, later ook Engelsen, Fransen en Nederlanders. In de 16e eeuw stichtten de Portugezen **handelsposten** langs de kusten van Azië en Afrika. Zo'n handelspost bestond uit een fort, een haven, pakhuizen en woningen. In de binnenlanden kwamen de Europeanen niet. Ze kochten hun handelswaar van plaatselijke koningen en handelaren. Dat gebeurde meestal niet eerlijk. Met geweld dwongen de Europeanen lage prijzen af.

Een tweede gevolg was dat de Spanjaarden gebieden veroverden in Midden- en Zuid-Amerika. Dat werden **koloniën**. De Spanjaarden bestuurden de koloniën en gingen er voor langere tijd wonen. Ze stichtten er ook **plantages**. Dat zijn grote landbouwbedrijven, waar één product wordt verbouwd, bijvoorbeeld rietsuiker of tabak. De oorspronkelijke bewoners (indianen) werden gedwongen om op plantages of in mijnen te werken. Alle opbrengsten van de koloniën gingen naar Spanje.

Een derde gevolg was de verspreiding van de Europese cultuur over de wereld, bijvoorbeeld de taal en het geloof. Geestelijken kwamen om het christelijke geloof te verspreiden. Sommige indianenculturen verdwenen bijna helemaal, zoals de cultuur van de Azteken. Niet alleen stierven veel Azteken door besmettelijke ziektes, maar ook vernietigden de Spanjaarden hun cultuur met opzet. Dat deden de Spanjaarden omdat ze de Azteekse cultuur heidens (niet-christelijk) vonden.

7 **a** Welke zinnen horen bij een handelspost en welke bij een kolonie?

Zinnen	Handelspost	Kolonie
Langere tijd in het nieuw ontdekte land wonen		
Plantages stichten		
Alleen forten en havens bouwen aan de kust		
Het ontdekte land besturen		

b Europese handelaren verkochten producten uit Afrika, Azië en Amerika in Europa. Welke zin over die handel is juist?

- ◯ A Ze dwongen anderen om producten op plantages in Amerika te verbouwen.
- ◯ B Ze kochten handelswaar bij lokale koningen, meestal voor een eerlijke prijs.
- ◯ C Ze kochten handelswaar in het binnenland van Azië en Afrika.
- ◯ D Ze verbouwden zelf producten op plantages in Amerika.

8 (t) In de leertekst 'Gevolgen van de ontdekkingsreizen' staan drie gevolgen van de ontdekkingsreizen voor mensen in Afrika, Amerika en Azië. Elk gevolg is in één zin samengevat en wordt daarna uitgelegd.
Onderstreep telkens de zin waarin een gevolg wordt samengevat. Je moet drie zinnen onderstrepen.

9 Gebruik bron 5. Welk gevolg van de ontdekkingsreizen is op de bron te zien?

.....

.....

Samenvatten

10 Je maakt een samenvatting van de drie leerteksten. Dit doe je met de drie leerdoelen.

- Ik kan twee oorzaken noemen van de ontdekkingsreizen.

a Vul het schema in.

De eerste oorzaak was dat de handel via het Midden-Oosten .....

gevolg →

Daardoor gingen Europeanen .....

De tweede oorzaak waren verbeteringen voor de scheepvaart, zoals .....

gevolg →

Daardoor wisten zeelieden .....

- Ik kan vier voorbeelden geven van ontdekkingsreizen.

b Vul de zinnen aan.

Columbus ontdekte .....

Diaz ontdekte .....

Da Gama ontdekte .....

Magalhães ontdekte .....

- Ik kan beschrijven welke gevolgen de komst van Europeanen had voor mensen in Azië, Afrika en Amerika.

c Vul in.
Twee economische gevolgen waren:

.....

.....

.....

.....

Een politiek gevolg was: .....

.....

Een cultureel gevolg was: .....

.....

Ga naar de *Flitskaarten* en de *Test jezelf*.

2 Problemen in de kerk

BASIS

Bron 1 Volgens deze schilder heeft de paus twee gezichten. (Schilderij van rond 1600.)

Intro

1 Gebruik bron 1. Je ziet een schilderij van de paus.

a Wat is een paus?

.....

.....

b Maak de zin kloppend.
Als je het schilderij ondersteboven houdt, dan zie je *de duivel* / *de paus*.

c Maak de zin kloppend en vul aan.

De schilder is het waarschijnlijk *eens* / *oneens* met de paus, want .....

.....

d Maak de zinnen kloppend.
De meeste / *Maar weinig* mensen in de middeleeuwen luisterden naar de regels van de paus en de kerk. Zo'n schilderij laat zien dat er rond 1600 door sommigen *anders* / *hetzelfde* werd gedacht over de paus dan in de middeleeuwen.

Ga naar de *Ontdekkingsplaat*.

Ketters

Leerdoel

- Je kunt uitleggen hoe de kerk ketters bestreed.

Bron 2 Op dit schilderij staat Franciscus van Assisi. Hij heeft zijn mooie, dure kleren uitgedaan en draagt alleen nog een doek om zijn middel. In 1205 besloot de jonge Franciscus van Assisi armen en zieken te helpen. Hij ging, net als Jezus, zelf ook in armoede leven.

In de middeleeuwen was bijna iedereen in West-Europa christen. In elk dorp stond een kerk. De paus in Rome bestuurde al die kerken en was de baas van alle geestelijken, zoals priesters. Zij vertelden de mensen dat ze na hun dood in de hemel konden komen. Dan moesten ze wel als goed christen geleefd hebben. Als mensen iets verkeerd deden, moesten ze bij een geestelijke om vergeving vragen. Gelovigen gaven de kerk regelmatig grond of geld. Zo wilden ze laten zien dat ze goede christenen waren. Het gevolg was dat de kerk steeds rijker werd.

Al in de middeleeuwen hadden sommige gelovigen en geestelijken kritiek op de kerk, bijvoorbeeld op haar rijkdom en het luxueuze leven van de geestelijkheid. De leiders van de kerk traden hard op tegen mensen die andere ideeën over het geloof hadden en noemden hen **ketters**. De kerk richtte een speciale rechtbank op om ketters op te sporen en hen te dwingen om hun mening over het geloof te veranderen. Als mensen dat weigerden, werden zij veroordeeld tot de brandstapel.

2 Gebruik bron 2.

a Wat past rond 1500 bij een goed christelijk leven?

- ◯ A De armen helpen.
- ◯ B Op bedevaart naar Mekka gaan.
- ◯ C In grote rijkdom leven.
- ◯ D Ketterse ideeën hebben.

b De volgende zinnen vormen een verhaaltje. Maak de juiste combinaties.

A	Een gelovige vertelt een gemene leugen	◯	◯ 1 dat hij een goede gelovige is.
B	Hij vraagt God om vergeving	◯	◯ 2 en heeft dus iets verkeerd gedaan.
C	Hij moet aan God laten zien	◯	◯ 3 door een geestelijke te vertellen over de leugen.
D	Dat doet hij	◯	◯ 4 door veel te bidden of geld aan de kerk te schenken.

3 De speciale rechtbank kon ketters veroordelen tot de doodstraf.

a Om welke twee redenen richtte de kerk een speciale rechtbank op om ketters te vervolgen?

- ☐ A De kerk wilde voorkomen dat ketters een plekje in de hemel zouden krijgen.
- ☐ B De kerk zou uit elkaar vallen als iedereen op zijn eigen manier zou geloven.
- ☐ C Ketters moesten vervolgd worden, omdat ze niet meer in God geloofden.
- ☐ D Ketters overtraden de wet en moesten daarom voor een rechtbank komen.
- ☐ E Volgens de kerk was er maar één juiste manier om te geloven.

b Bedenk waarom het niet vaak nodig was om deze doodstraf echt op te leggen.

.....

.....

c Maak de zinnen kloppend.

Een heiden is iemand die *wel* / *niet* christelijk is.

Een heiden heeft *wel* / *niet* dezelfde godsdienstige regels als de kerk.

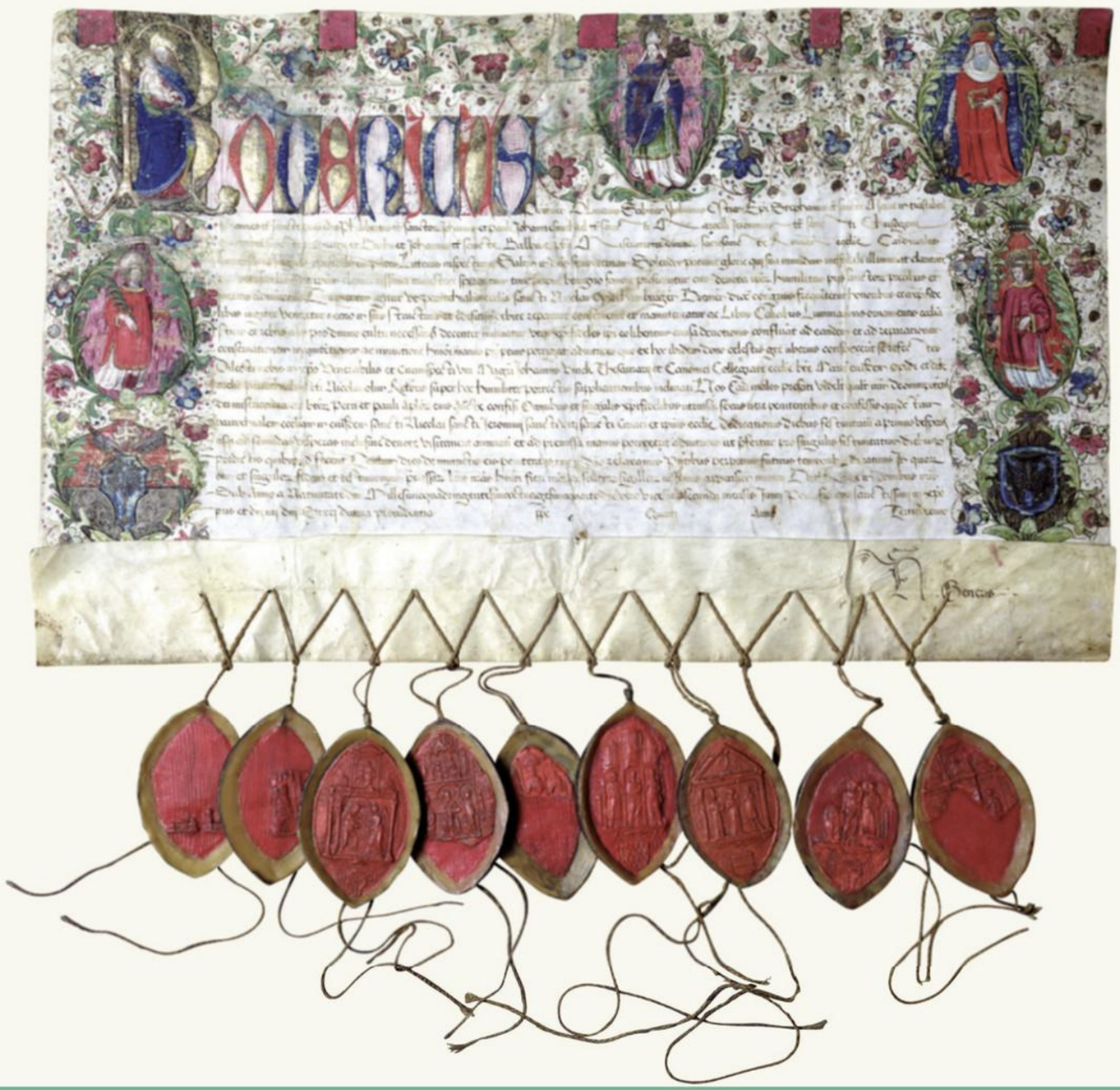
Een ketter is iemand die *wel* / *niet* christelijk is.

Een ketter volgt *wel* / *niet* dezelfde godsdienstige regels als de kerk.

Kritiek op de kerk

Leerdoel

- Je kunt uitleggen welke twee punten van kritiek Luther rond 1500 op de kerk had.

Bron 3 In deze brief staat dat iemand, na zijn dood, een plekje in de hemel zal krijgen. Voor deze brief heeft de eigenaar veel geld betaald. (Brief van 22 juni 1484.)

Rond 1500 groeide de kritiek op de kerk. Dat kwam onder andere door de uitvinding van de boekdrukkunst. Daardoor werd het goedkoper om boeken te maken. Veel mensen kochten bijvoorbeeld boeken van de geleerde Erasmus van Rotterdam. Erasmus bespotte het gedrag van geestelijken. Hij schreef dat de leiders van de kerk rijk waren en kinderen hadden, terwijl ze volgens hun eigen regels juist eenvoudig en kinderloos moesten leven. Ook legde hij uit dat er in de Bijbel veel vertaalfouten stonden. De kerk verbood boeken met kritische en ketterse ideeën, maar dat hielp weinig. Door de boekdrukkunst raakten nieuwe ideeën snel verspreid.

Ook de ideeën van de Duitse monnik Maarten Luther werden snel bekend. In 1517 maakte hij een lijst van alle fouten in de kerk. Hij had twee belangrijke punten van kritiek.

Ten eerste vond Luther het verkeerd dat gelovigen bij de kerk een plekje in de hemel konden kopen. Volgens Luther kon alleen God, en dus niet de paus, beslissen of iemand naar de hemel ging. Vergeving voor slechte daden kon je volgens Luther alleen verdienen door goed te leven en veel te bidden. Hij vertaalde de Bijbel in het Duits, zodat mensen zelf konden lezen hoe je als goed christen moest leven.

Ten tweede vond Luther dat wat niet in de Bijbel stond, moest worden afgeschaft. De paus kwam bijvoorbeeld in de Bijbel niet voor. Dat gold ook voor het vereren van heiligen. Heiligen waren personen die een wonder hadden verricht of iets bijzonders hadden gedaan voor het geloof. Door te bidden bij het beeld van een heilige, hoopten de gelovigen dat die heilige hen zou beschermen.

Luther was een **hervormer**. Dat is iemand die kritiek heeft op de kerk en deze wil veranderen. Er waren ook andere hervormers, zoals Johannes Calvijn. Hij had weer net andere ideeën over het geloof dan Luther. Luther, Calvijn en andere hervormers kregen duizenden aanhangers.

4 **a** Maak de zinnen kloppend.
In de middeleeuwen werden de meeste boeken met de hand geschreven. Daardoor waren boeken *duur* / *goedkoop*. Door de uitvinding van de boekdrukkunst werden boeken *duurder* / *goedkoper* en konden *meer* / *minder* mensen boeken kopen.

b Leg uit waarom sommige tijdgenoten Erasmus een ketter vonden.

.....

.....

.....

5 (t) In de leertekst 'Kritiek op de kerk' staan twee punten van kritiek die Luther had op de kerk. Onderstreep telkens de zin waarin die kritiek staat samengevat. Je moet twee zinnen onderstrepen.

6 Gebruik bron 3.

a Waarom zou iemand zo'n brief hebben gekocht?

.....

.....

.....

b Wat vond Luther verkeerd aan de verkoop van zulke brieven?

.....

.....

.....

7 **a** (t) Schrijf de betekenis van de volgende woorden op:

Hervormen: .....

Vergeven: .....

b Wat is een overeenkomst tussen Luther, Calvijn en andere hervormers?

.....

De christelijke kerk valt uit elkaar

Leerdoel

- Je kunt uitleggen welke twee stromingen in de christelijke kerk ontstonden.

Bron 4 Op dit schilderij worden de twee geloven gewogen. Links staan de paus en katholieke geestelijken. Hun schaal ligt vol gouden voorwerpen die in de katholieke kerk worden gebruikt. Rechts staan de hervormers Luther en Calvijn. In hun schaal ligt de Bijbel. Midden boven zie je de hand van God, die de weegschaal vasthoudt. (Schilderij uit 1600-1649.)

De paus verbood de ideeën van Luther en andere hervormers. Luther en ook andere hervormers richtten toen eigen kerken op. Die gebeurtenis noemen we de **Hervorming**. Voortaan bestond de christelijke kerk uit katholieken en protestanten.

Katholieken zijn christenen die vinden dat de paus in Rome de leiding heeft over de kerk. Volgens de katholieke kerk zijn priesters de tussenpersoon tussen God en de gelovigen. Priesters helpen de mensen om goed te leven, bijvoorbeeld door te vertellen wat in de Bijbel staat of hoe een gelovige vergeving kan krijgen voor een fout. Katholieke kerken kun je bijvoorbeeld herkennen aan de beelden van heiligen.

Protestanten zijn christenen die zich aansluiten bij een hervormer zoals Luther. Voor protestanten is de Bijbel de basis van het geloof. Daarin kunnen zij lezen hoe je als goed christen moet leven. Vergeving voor slechte daden kun je alleen krijgen door goed te leven en veel te bidden. Protestantse kerken zijn sober: er zijn geen beelden van heiligen.

Het protestantse geloof verspreidde zich vooral in Noordwest-Europa. De katholieke kerk probeerde met hulp van katholieke koningen het protestantse geloof te bestrijden. Dat leidde tot bloedige oorlogen, bijvoorbeeld in de Nederlanden.

8 Welke regels in het schema horen bij de katholieken en welke bij de protestanten?

Regel	Katholieken	Protestanten
Gelovigen moeten zelf de Bijbel lezen.		
Alleen priesters kunnen de gelovigen vergeving schenken voor hun fouten.		
Alleen door echt te geloven en te bidden kun je een plekje in de hemel krijgen.		
Het vereren van heiligen is onzin.		
De paus is de baas van de kerk.		

9 Gebruik bron 4.

a Maak de zin kloppend.
Volgens dit schilderij *is de Bijbel* / *zijn de gouden voorwerpen uit de kerk* het zwaarst.

b Wat wilde de schilder duidelijk maken met dit schilderij?

- ◯ A Dat de katholieken een betere bijbel moeten kopen.
- ◯ B Dat God alles in evenwicht houdt.
- ◯ C Dat goud belangrijker is dan boeken.
- ◯ D Dat je moet leven volgens de Bijbel.

c Wat was volgens de maker van dit schilderij het juiste geloof?

.....

10 Maak de zinnen kloppend.
De Hervorming is een *culturele* / *economische* / *politieke* / *sociale* verandering.
De kritiek van Luther is een *oorzaak* / *gevolg* van de Hervorming.
De oorlogen tussen katholieken en protestanten zijn een *oorzaak* / *gevolg* van de Hervorming.

11 Rond 1500 laten we de vroegmoderne tijd beginnen. Er zijn dan twee belangrijke veranderingen.

a Over welke belangrijke verandering heb je gelezen in paragraaf 1?

.....

b Over welke belangrijke godsdienstige verandering lees je in deze paragraaf? Beschrijf de verandering in één zin.

.....

.....

Samenvatten

12 Je maakt een samenvatting van de drie leerteksten. Dit doe je met de drie leerdoelen.

- Ik kan uitleggen hoe de kerk ketters bestreed.

a Vul de juiste woorden in.

Sommige gelovigen en geestelijken hadden al in de middeleeuwen ..... op de kerk. Zij hadden andere ideeën over het geloof dan de kerk. De kerk noemde hen ..... . Met een speciale ..... werden deze mensen opgespoord en gedwongen om hun mening over het geloof te veranderen.

- Ik kan uitleggen welke twee punten van kritiek Luther rond 1500 op de kerk had.

b Vul de zinnen aan.

Het kopen van een plekje in de hemel vond Luther niet goed, want .....

.....

.....

Luther vond dat het vereren van heiligen moest worden afgeschaft, want .....

.....

.....

- Ik kan uitleggen welke twee stromingen in de christelijke kerk ontstonden.

c Vul het schema in.

	Katholiek	Protestant
Inrichting van het kerkgebouw		
De Bijbel lezen en uitleggen		
Vergeving vragen als je iets verkeerd hebt gedaan		

Ga naar de *Flitskaarten* en de *Test jezelf*.

3 Onrust in de Nederlanden

BASIS

Bron 1 Dit beeld van Maria die haar dode zoon Jezus vasthoudt, stond in een katholieke kerk. Links zie je hoe het beeld eruitzag voor 1566, rechts hoe het er nu uitziet. Een non schreef op wat er in 1566 gebeurde: 'Het duurde de hele nacht! De mensen sloegen alle beelden kapot. Ze plunderden de kerk en verscheurden de boeken van de priesters. Een beeld van Jezus aan het kruis werd kapotgeslagen.'

Intro

1 Gebruik bron 1.

a De verf op het rechterbeeld is in de loop der tijd vervaagd.
Welk verschil zie je nog meer tussen beide beelden?

.....

.....

b Maak de zin kloppend en vul aan.
Het beeld is *met opzet vernield* / *stukgevallen*. Dat weet je, omdat .....

.....

c Gebruik je kennis van paragraaf 2. Bedenk een reden waarom mensen de beelden in kerken vernielden.

.....

.....

.....

Ga naar de *Ontdekkingsplaat*.

De Nederlanden

Leerdoel

- Je kunt beschrijven wat de Spaanse koning rond 1550 wilde veranderen aan het bestuur in de Nederlanden.

Bron 2 De verspreiding van de Beeldenstorm over de zeventien Nederlandse gewesten.

In 1519 kwamen de Nederlanden onder het bestuur van Karel V. Hij was de machtigste vorst van Europa en heerste over Spanje, de Spaanse koloniën in Amerika, gebieden in Duitsland, Italië en de Nederlanden. Karel V bestuurde een groot, maar verbrokkeld rijk. De Nederlanden bestonden uit zeventien **gewesten**, die lagen in wat nu Nederland, België en Luxemburg is. Een gewest was een gebied met een eigen bestuur, eigen rechtspraak en eigen wetten. Er waren dus grote verschillen tussen de gewesten.

Het was niet gemakkelijk om zo'n groot rijk te bestuderen. Daarom stelde Karel V in de Nederlandse gewesten **stadhouders** aan. Dat waren edellieden die als plaatsvervangers van de koning een gewest bestuurden. Ze moesten zorgen voor orde en rust en ze gaven de koning advies over het bestuur van de Nederlanden. De edelman Willem van Oranje was stadhouder van Holland, Utrecht en Zeeland.

Karel voerde constant oorlog. Dat kostte veel geld. Als de koning meer belastingen wilde heffen, moest hij telkens onderhandelen met de gewesten. Dat was lastig en duurde lang. Karel wilde daarom een centraal bestuur. Hij wilde in alle gewesten dezelfde wetten en belastingen kunnen opleggen.

In 1555 volgde Filips II Karel V op in Spanje en de Nederlanden. Filips wilde, net als zijn vader, een centraal bestuur. Hij probeerde de macht van de Nederlandse adel te verkleinen. Filips stelde liever ambtenaren aan om hem te helpen bij het bestuur. Die vertrouwde hij meer dan de Nederlandse edellieden.

2 **a** Gebruik bron 3 uit de oriëntatie. Zet op de juiste plek in de kaart (bron 3) de namen van de gebieden die Karel V bestuurde: *Spanje* • *de Nederlanden* • *Italiaanse gebieden* • *Duitse gebieden*.

b Kleur in de kaart (bron 3) de gebieden die Karel V bestuurde.

c (t) Wat wordt bedoeld met de zin 'Karel V bestuurde een groot, maar verbrokkeld rijk'?

- ◯ A Het rijk van Karel was groot, maar bestond uit allemaal losse stukken land.
- ◯ B Het rijk van Karel was groot, maar dreigde uit elkaar te vallen.
- ◯ C Het rijk van Karel was groot, maar hij was niet in alle gebieden even machtig.

Bron 3 Het rijk van Karel V.

3 **a** Karel V en Filips II wilden een centraal bestuur. Wat is dat?

- ◯ A Een bestuur vanuit één plaats waarbij overal in het koninkrijk dezelfde wetten en belastingen gelden.
- ◯ B Een gewest met eigen regels, wetten en bestuurders.
- ◯ C Een systeem waarbij een heer de horigen in zijn gebied beschermt.
- ◯ D Het recht van burgers om hun stad zelf te besturen, zelf recht te spreken en een eigen munt te maken.

b Wat voor soort verandering is het instellen van een centraal bestuur?
Een *culturele* / *economische* / *politieke* / *sociale* verandering.

4 Wat waren twee voordelen van een centraal bestuur voor Filips II?

- ☐ A Ambtenaren waren dan niet meer nodig.
- ☐ B De adel in de Nederlanden zou meer macht krijgen.
- ☐ C Filips II zou beter met de adel kunnen samenwerken.
- ☐ D Filips II zou makkelijker belasting kunnen opleggen.
- ☐ E Overal zouden dezelfde regels gelden.

Groeiende ontevredenheid

Leerdoel

- Je kunt twee redenen noemen waarom mensen in de Nederlanden ontevreden waren over het Spaanse bestuur.

Bron 4 Filips II liet ketters ophangen, onthoofden of op de brandstapel zetten. (Afbeelding uit 1618-1624.)

Veel mensen in de Nederlanden waren al langere tijd ontevreden over de Spaanse koning. Daar waren twee redenen voor.

Ten eerste wilden de Nederlandse edelen en de gewesten geen centraal bestuur. Omdat Filips ambtenaren aanstelde, werd de rol van de edelen in het bestuur kleiner. En de gewesten wilden niet dat de koning zomaar belastingen kon opleggen.

Ten tweede waren veel mensen in de Nederlanden tegen de vervolging van de protestanten door de Spaanse koning. Een deel van de bevolking was protestant geworden, maar de Spaanse koning was zelf een fanatiek katholiek en pakte de protestanten streng aan. Degenen die zich niet wilden bekeren, werden vermoord. Zelfs veel katholieken vonden de straffen te zwaar.

5 (t) In de leertekst 'Groeiende ontevredenheid' staan twee redenen waarom mensen in de Nederlanden ontevreden waren over het Spaanse bestuur.
Onderstreep de twee zinnen waarin die redenen worden samengevat.

6 **a** Maak de zinnen kloppend.
De *Nederlandse edelen* / *Spaanse koningen* waren tegen een centraal bestuur. Hun taken werden voor een deel overgenomen door *ambtenaren* / *de gewesten*. Daardoor had de adel *meer* / *minder* macht.

b Maak de zinnen kloppend.
De Spaanse koning was *katholiek* / *protestant*. Hij vervolgde *katholieken* / *protestanten* streng. Veel *katholieken* / *protestanten* / *katholieken en protestanten* in de Nederlanden vonden de straffen van Filips te zwaar.

c Maak de zin kloppend.
In de 16e eeuw was een deel van de inwoners van de Nederlanden protestant geworden. Dat was een *gevolg* / *oorzaak* van de Hervorming.

De Beeldenstorm

Leerdoel

- Je kunt een oorzaak en een gevolg van de Beeldenstorm noemen.

Bron 5 Dit is een tekening uit 1570 over de Beeldenstorm. Vooraan in het midden en rechts zie je twee vrouwen. Ze hebben hun schorten goed gevuld. Links zie je een man die niet herkend wil worden. Hij houdt zijn jas voor zijn gezicht. De gewapende mannen grijpen niet in, maar kijken toe bij de vernielingen.

In 1566 kwam het in de Nederlanden tot een uitbarsting. Het begon op een bijeenkomst van protestanten. Zij hadden geen kerkgebouwen. Daarom hielden ze bijeenkomsten in de openlucht. Daar werd uit de Bijbel gelezen en over het geloof verteld. Sprekers gingen ook tekeer over alles wat in hun ogen verkeerd was aan de katholieke kerk, zoals het vereren van heiligenbeelden. Na afloop van zo'n bijeenkomst in 1566 vernielde een groep protestanten in een klooster alle beelden van heiligen. Ook in andere steden werden beelden in kerken kapotgeslagen. Deze reeks van vernielingen heet de **Beeldenstorm**.

Door de Beeldenstorm liepen de spanningen in de Nederlanden nog verder op. Filips II was woedend over de vernielingen in de katholieke kerken. Hij was ook boos op de Nederlandse adel, die de vernielers van de katholieke kerken niet had tegengehouden. Filips stuurde de Spaanse hertog van Alva met een leger naar de Nederlanden om de orde te herstellen en de protestanten streng aan te pakken. Daarop vluchtten veel protestanten naar het buitenland. Ook stadhouder Willem van Oranje vluchtte.

7 **a** In welk jaar begon de Beeldenstorm?

.....

b Gebruik bron 2. In welke stad begon de Beeldenstorm?

.....

c Gebruik paragraaf 2. Calvijn en Luther hadden nooit opdracht gegeven om beelden van heiligen te vernielen. Toch past dat wel bij de ideeën van de hervormers. Welke zin daarover is juist?

- ◯ A De hervormers stonden alleen het lezen over heiligen in de Bijbel toe.
- ◯ B De hervormers wilden alleen eenvoudige beelden in de kerk.
- ◯ C De hervormers wilden de kerken van de protestanten inpikken.
- ◯ D De hervormers vonden het vereren van heiligenbeelden verkeerd.

8 **a** Gebruik bron 5. Wat zie je in deze bron?

- ◯ A Een gevolg van de Beeldenstorm.
- ◯ B Een oorzaak van de Beeldenstorm.
- ◯ C Wat er gebeurde tijdens de Beeldenstorm.

b Zijn de gebeurtenissen een oorzaak of een gevolg van de Beeldenstorm?

Gebeurtenis	Oorzaak van de Beeldenstorm	Gevolg van de Beeldenstorm
Protestanten vluchtten naar het buitenland.		
Alva kwam naar de Nederlanden.		
Protestanten vonden de ideeën van de katholieke kerk verkeerd.		

9 Zet de gebeurtenissen in de juiste volgorde, van vroeger naar later.

A Alva moest de orde in de Nederlanden herstellen.
B Filips II wilde de Nederlanden centraal besturen.
C Gelovigen vernielden beelden in kerken en kloosters.
D Protestanten vluchtten naar het buitenland.

.....

Samenvatten

10 Je maakt een samenvatting van de drie leerteksten. Dit doe je met de drie leerdoelen.

- Ik kan beschrijven wat de Spaanse koning rond 1550 wilde veranderen aan het bestuur in de Nederlanden.

a Vul de juiste woorden in.

In de Nederlanden had elk ..... een eigen bestuur en eigen wetten.

De Spaanse koningen wilden een .....bestuur. Zij wilden in alle gewesten dezelfde ..... en ..... .

Zij benoemden .....om te helpen bij het bestuur. Daardoor nam de macht van de Nederlandse ..... af.

- Ik kan twee redenen noemen waarom mensen in de Nederlanden ontevreden waren over het Spaanse bestuur.

b Vul de twee redenen in.

– .....

.....

– .....

.....

- Ik kan een oorzaak en een gevolg van de Beeldenstorm noemen.

c Maak de zinnen kloppend en vul aan.

In het jaar .....was de Beeldenstorm. Mensen vernielden toen .....

.....

Een oorzaak van de Beeldenstorm was .....

.....

.....

Een gevolg van de Beeldenstorm was .....

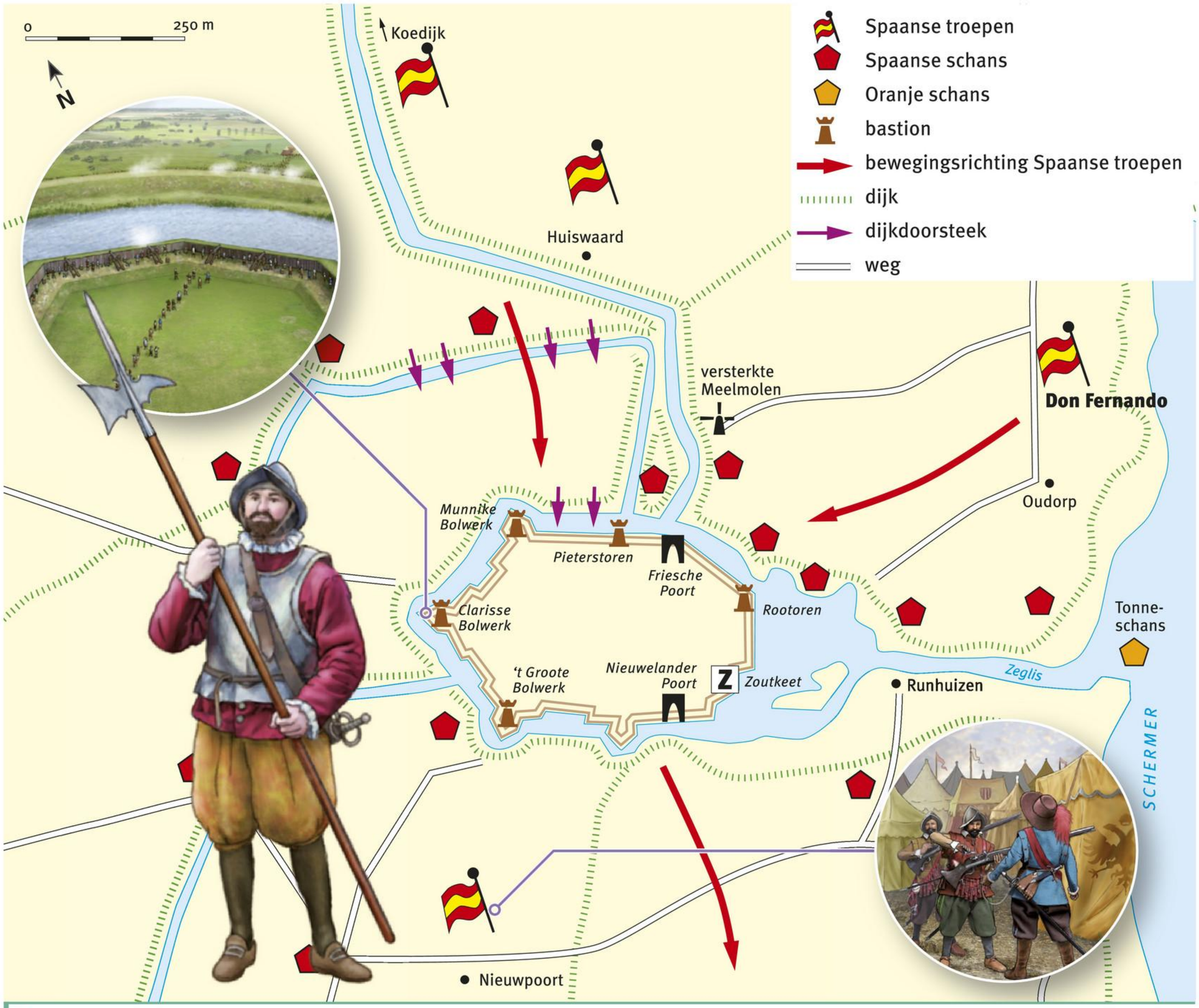
.....

.....

Ga naar de *Flitskaarten* en de *Test jezelf*.

4 De Nederlandse Opstand

BASIS

Bron 1 Alkmaar wordt door de Spanjaarden belegerd in 1573. In het noorden van de stad stonden verouderde, middeleeuwse stadsmuren. In het zuidwesten waren nieuwe wallen en bastions gebouwd. Het oosten van de stad was nog onbeschermd. Met spoed werden daar wallen aangelegd. Hoe die eruitzien, zie je op de tekening.

Intro

1 Gebruik bron 1.

a Vanuit welke twee richtingen vielen de Spanjaarden Alkmaar aan?

- ☐ A Vanuit het noorden.
- ☐ B Vanuit het oosten.
- ☐ C Vanuit het westen.
- ☐ D Vanuit het zuiden.

b Kijk goed op de kaart. Op welke manier maakten de Alkmaarders het de Spanjaarden toch erg lastig?

.....

.....

Ga naar de *Ontdekkingsplaat*.

De eerste jaren van de Opstand

Leerdoel

- Je kunt uitleggen waarom Willem van Oranje belangrijk was voor het begin van de Opstand.

Bron 2 De verovering van Den Briel in 1572. De opstandelingen kwamen vanuit zee met hun schepen.

In 1566 had de Beeldenstorm plaatsgevonden. Daarna nam de hertog van Alva strenge maatregelen. Hij strafte de Nederlandse adel en mensen die aan de Beeldenstorm hadden meegedaan. Alva hief ook een extra belasting. De maatregelen van Alva hielpen weinig: ze leidden juist tot meer ontevredenheid onder de bevolking.

Al voor de komst van Alva was Willem van Oranje gevlucht. Daarop ontsloeg Filips hem als stadhouder. Het was bekend dat Willem het verkeerd vond om mensen om hun geloof te vervolgen. Willem was zelf protestant geworden. Ook had hij openlijk kritiek op het centrale bestuur van Filips.

In Duitsland verzamelde Willem een leger. Een eerste aanval op de Spaanse legers in 1568 mislukte. Vier jaar later hadden de opstandelingen meer geluk. In 1572 namen ze het plaatsje Den Briel in. Vervolgens veroverden ze bijna alle steden in de gewesten Holland en Zeeland. Ook in andere gewesten sloten steden zich aan bij de Opstand.

In datzelfde jaar, 1572, benoemden de opstandige gewesten Willem van Oranje tot aanvoerder van hun legers. Zo werd hij de leider van de **Nederlandse Opstand**: het verzet in de Nederlanden tegen het Spaanse bestuur. Willem maakte het einde van de Opstand niet mee. Hij werd in 1584 vermoord.

2 Om welke redenen waren mensen boos over de maatregelen van Alva? Maak de juiste combinaties.

A	Alle mensen in de Nederlanden	◯	◯ 1 hadden last van de extra belasting van Alva.
B	De Nederlandse edellieden	◯	◯ 2 werden gestraft, omdat ze niet hadden gezorgd voor orde en rust tijdens de Beeldenstorm.
C	Vooral protestanten	◯	◯ 3 werden vervolgd, omdat ze mee hadden gedaan met de Beeldenstorm.

3 **a** Willem van Oranje was tot 1568 stadhouder van de gewesten Holland, Zeeland en Utrecht.
Voor wie werkte hij?

.....

b Om welke reden werd Willem van Oranje als stadhouder ontslagen?

.....

.....

c Wat had Willem volgens de koning van Spanje verkeerd gedaan?

◯ A Willem had de Beeldenstorm moeten voorkomen.
◯ B Willem was een opstand tegen de Spaanse koning begonnen.
◯ C Willem was een van de leiders van de Beeldenstorm.
◯ D Willem was niet streng genoeg geweest tegen de katholieken.

d Om welke reden was Willem van Oranje belangrijk voor de Opstand?

◯ A Hij vluchtte voor de hertog van Alva.
◯ B Hij voerde het leger van de opstandelingen aan.
◯ C Hij was stadhouder geweest.
◯ D Hij won de eerste aanval op de Spanjaarden in 1568.

4 Zet de gebeurtenissen in de juiste volgorde, van vroeger naar later.

A Bijna alle steden in Holland en Zeeland doen mee aan de Opstand.
B De Beeldenstorm vindt plaats.
C De hertog van Alva komt naar de Nederlanden.
D De opstandelingen nemen Den Briel in.
E Willem van Oranje voert een eerste aanval op de Spaanse legers uit.

.....

Een langdurige strijd

Leerdoel

- Je kunt vier redenen noemen waarom de opstandelingen de Opstand konden volhouden.

Bron 3 De Nederlanden in 1648.

Kort na 1572 kregen de opstandelingen het moeilijk. De Spanjaarden heroverden bijna alle opstandige steden. Alleen de gewesten Holland en Zeeland bleven in handen van de opstandelingen. Pas na 1588 lukte het de opstandige gewesten om hun grondgebied uit te breiden. Afgezien van de eerste jaren speelde de oorlog zich dus vooral af in het oosten en zuiden van wat nu Nederland is. Uiteindelijk duurde de Nederlandse Opstand – met pauzes – tachtig jaar. In 1648 sloten Spanje en de Nederlanden vrede.

De opstandelingen hadden de strijd om vier redenen zo lang kunnen volhouden.

- Spanje moest regelmatig even stoppen met vechten omdat het geen geld meer had. Dat kwam doordat Spanje ook oorlogen tegen andere landen voerde. De Spaanse huursoldaten weigerden te vechten als ze niet betaald kregen. De opstandelingen kregen zo telkens een pauze in de strijd.
- De opstandelingen kregen hulp van Engeland en Frankrijk, vijanden van Spanje.
- De handelssteden in de gewesten Holland en Zeeland werden steeds rijker waardoor er voldoende geld was voor het leger.
- Het leger kreeg vanaf 1588 een kundige leider: Maurits, de zoon van Willem van Oranje.

5 **a** Vul de zin aan.

Rond 1580 verwachtten veel inwoners van de Nederlanden dat Spanje de Opstand zou winnen, want .....

.....

.....

b (t) Toch lukte het de opstandelingen om stand te houden tegen Spanje. In de leertekst staan daarvoor vier redenen. Hoe kun je die vier redenen makkelijk herkennen? Vul de zin aan.

Elke reden staat aangegeven met een ..... .

c (t) Vat elke reden in maximaal drie woorden samen. Gebruik steekwoorden.

– .....

– .....

– .....

– .....

6 **a** Vul de juiste jaartallen in.

De Opstand begon in ..... en eindigde in ..... .

b (t) In de leertekst staat dat de Opstand *met pauzes* tachtig jaar duurde. Leg uit wat daarmee wordt bedoeld.

.....

c Bekijk je antwoorden bij vraag 5c. Welke reden verklaart dat er 'met pauzes' werd gevochten? Leg je antwoord uit.

.....

.....

7 Gebruik bron 3.

In welke twee gewesten werd na 1588 veel gevochten?

- ◯ A Friesland.
- ◯ B Gelderland.
- ◯ C Holland.
- ◯ D Staats-Brabant.
- ◯ E Zeeland.

De Republiek ontstaat

Leerdoel

- Je kunt uitleggen dat het ontstaan van de Republiek een gevolg was van de Opstand.

Bron 4 Vertegenwoordigers van de opstandige gewesten ondertekenen op 26 juli 1581 het Plakkaat van Verlatinghe. In dit document staat geschreven dat zij Filips II niet meer als hun koning erkennen: Filips II wordt afgezet als koning van de Nederlanden. (Schilderij uit 1837-1897.)

Een belangrijk gevolg van de Nederlandse Opstand was het ontstaan van een nieuwe, zelfstandige staat. Dat kwam door twee langzame veranderingen.

De eerste verandering was het ontstaan van een scheiding tussen de noordelijke en de zuidelijke gewesten. Aan het begin van de Opstand kwamen zowel in het noorden als in het zuiden van de Nederlanden gewesten en steden in opstand. Rond 1588 was die situatie veranderd. In het zuiden waren alle opstandige gewesten heroverd door Spanje. Alleen de noordelijke gewesten waren nu nog in opstand.

De tweede verandering was dat de opstandige gewesten steeds meer gingen samenwerken. Ze besloten bijvoorbeeld om samen één leger te hebben. Een volgende stap was dat zij, na ruim tien jaar oorlog, besloten dat Filips II niet langer hun koning was. De laatste stap was de oprichting van de **Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden** in 1588. Zeven noordelijke gewesten werden toen een **republiek**: een land zonder koning aan het hoofd.

In de Republiek bestuurden rijke burgers de steden en gewesten. De gewesten samen besloten over oorlog en vrede, maar elk gewest hield zijn eigen wetten en rechtspraak. De Republiek kreeg dus geen centraal bestuur. Verder spraken de gewesten af dat niemand vervolgd mocht worden vanwege zijn geloof. Maar alleen protestanten mochten in het bestuur.

8 **a** Gebruik de leertekst van paragraaf 4. Hieronder staan vijf belangrijke jaartallen die te maken hebben met de Nederlandse Opstand. Schrijf achter elk jaartal de juiste gebeurtenis.

1566: .....

1568: .....

1572: .....

1588: .....

1648: .....

b Maak de zinnen kloppend.
Vanaf 1572 kwamen gewesten en steden in het *noorden* / *noorden en zuiden* / *zuiden* van de Nederlanden in opstand.
Rond 1588 waren de *noordelijke* / *zuidelijke* gewesten heroverd door Spanje. Alleen de *noordelijke* / *zuidelijke* gewesten waren nog in opstand.

c De opstandige gewesten gingen steeds meer samenwerken. Waarom was dat?

.....

.....

9 **a** De opstandelingen waren tegen het vervolgen van protestanten.
Welke oplossing kwam er in de Republiek voor deze ruzie over het geloof?

.....

.....

b De opstandelingen waren tegen het centrale bestuur van Filips.
Welke oplossing kwam er in de Republiek voor deze ruzie over het bestuur?

.....

.....

10 **a** (t) Wat kun je uit de naam 'Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden' te weten komen over het bestuur van het land? Eén antwoord blijft over.

A Republiek ○
B Verenigde Nederlanden ○
C Zeven Nederlanden ○

○ 1 De gewesten werken samen.
○ 2 Er is een bestuur zonder koning.
○ 3 Er is een koning aan het hoofd.
○ 4 Er zijn zeven gewesten.

b Gebruik bron 3. De gebieden Staats-Vlaanderen en Staats-Brabant hadden geen eigen bestuur. Leg uit hoe dat kwam. Vul de zinnen aan.

In 1588 hoorden deze gebieden bij ..... , maar na 1588 werden ze ingenomen door ..... .

c Gebruik bron 3. Uit welke zeven gewesten bestond de Republiek?

.....

.....

Samenvatten

11 Je maakt een samenvatting van de drie leerteksten. Dit doe je met de drie leerdoelen.

- Ik kan uitleggen waarom Willem van Oranje belangrijk was voor het begin van de Opstand.

a Maak de tekst kloppend.

Na de Beeldenstorm vluchtte Willem van Oranje naar .....

In 1568 viel hij daarvandaan .....aan. De eerste aanval *lukte* / *mislukte*. In 1572 *lukte* / *mislukte* de aanval op Den Briel. Toen werd Willem de leider van de .....

- Ik kan vier redenen noemen waarom de opstandelingen de Opstand konden volhouden.

b Vul het schema in.

Spanje moest de strijd vaak even stoppen, omdat .....

.....

Er kwam hulp van .....

en .....

Door de handel hadden de gewesten

.....

.....

Er was een goede legerleider:

.....

De Nederlandse Opstand duurde van ..... tot .....

- Ik kan uitleggen dat het ontstaan van de Republiek een gevolg was van de Opstand.

c Vul de zinnen aan.

Door de Opstand ontstond een scheiding tussen de .....

en de ..... Nederlanden.

Door de Opstand gingen de opstandige gewesten .....

.....

Zo ontstond de Republiek der .....

In de Republiek lag de macht bij: .....

In de Republiek mocht niemand vervolgd worden vanwege .....

Ga naar de *Flitskaarten* en de *Test jezelf*.

5 Oorzaken en gevolgen

HISTORISCH DENKEN

Een Nederlandse ontdekkingsreis

Leerdoel
- Je kunt uitleggen dat een gebeurtenis of verandering altijd oorzaken en gevolgen heeft.

Vaardigheid
- V3.1

Basis
- Paragraaf 4.1

Rond 1500 voeren Spaanse en Portugese schepen voor het eerst over de wereldzeeën. Honderd jaar later, rond 1600, probeerden ook Nederlandse handelaren een route naar Azië te vinden. Eén van die reizen mislukte compleet, maar werd ook heel beroemd. In deze opdracht ga je de oorzaken en gevolgen onderzoeken van deze mislukte ontdekkingsreis.

Uitleg 1 Wat zijn oorzaken en gevolgen?

Bij geschiedenis is het belangrijk dat je weet in welke volgorde dingen gebeurd zijn. Maar het is ook belangrijk dat je weet waarom iets gebeurd is. Iets gebeurt nooit zomaar. Er is altijd een **oorzaak** die verklaart waarom iets gebeurd is. Een gebeurtenis zorgt op haar beurt weer voor een verandering. Dat is een **gevolg**. Meestal zijn er meerdere oorzaken en gevolgen. Dat zie je in het volgende verhaaltje.

Vrijdag was een pechdag voor Wouter. Hij had haast en reed hard op de scooter, die hij van Erwin had geleend. Er lag ijs op het fietspad. Zijn haast, het harde rijden en het ijs veroorzaakten samen een valpartij, toen hij plotseling moest remmen. Bam! Daar lag hij met zijn scooter. Door de val deed zijn pols erg zeer en was de scooter total loss. Erwin was woedend.

1 **a** Gebruik het verhaal over Wouter in uitleg 1.
Wat zijn de oorzaken en gevolgen van de val van Wouter? Vul het schema in.

Oorzaken	Gebeurtenis	Gevolgen
.....	Wouter viel met zijn scooter.	.....
.....		.....
.....		.....
.....		.....
.....		.....
.....		.....

b Welke zin is juist?

- ◯ A Een gevolg van een gebeurtenis verklaart waarom iets gebeurt.
- ◯ B Een gevolg van een gebeurtenis vindt altijd vóór die gebeurtenis plaats.
- ◯ C Een oorzaak van een gebeurtenis is een reden waarom iets gebeurt.
- ◯ D Gebeurtenissen hebben meestal één oorzaak en één gevolg.

2 Gebruik bron 4 uit paragraaf 1 en bron 1 uit deze paragraaf.

a Welke kleur hebben de pijlen die in bron 4 uit paragraaf 1 de reis van Willem Barentsz aangeven?

.....

b Maak de zinnen kloppend.

De ontdekkingsreizigers wilden naar *Azië* / *Noord-Amerika* reizen. Ze voeren naar het *noorden* / *oosten* / *zuiden*. Toen ze niet meer verder konden reizen, hadden ze een *groot* / *klein* deel van de geplande route afgelegd. Ze bouwden een huis op een eiland. Zo overleefden de meesten de winter *wel* / *niet*.

3 Gebruik bron 1 en 2.

a Welke gebeurtenis uit bron 1 zie je in bron 2?

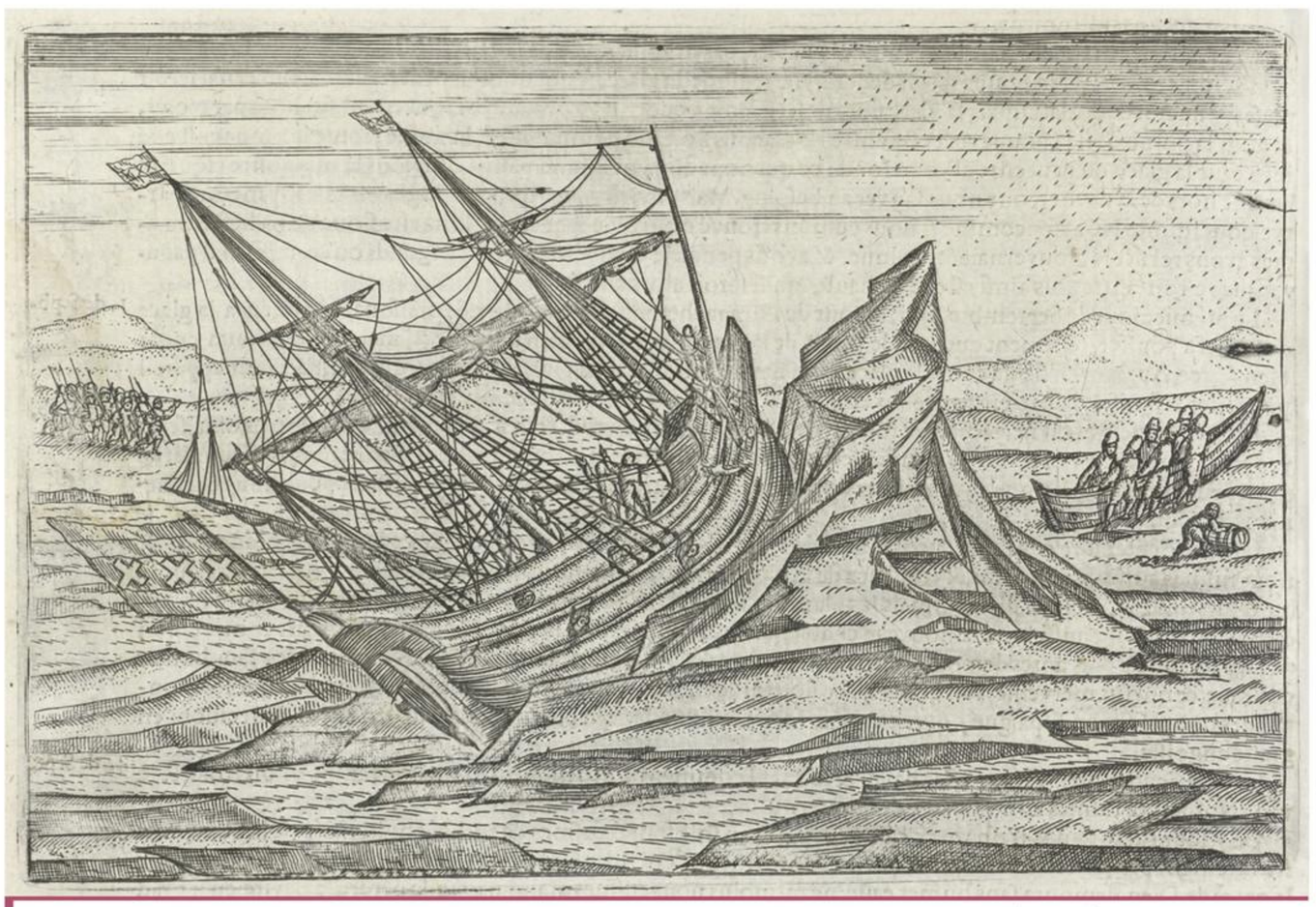
.....

b Welke oorzaak van deze gebeurtenis zie je in bron 2?

.....

Bron 1 Een beschrijving van een Nederlandse ontdekkingsreis.

In 1596 probeerden schipper Jacob van Heemskerck en stuurman Willem Barentsz met hun bemanning via het noorden een route naar Azië te vinden. Aan boord was ook Gerrit de Veer. Hij hield tijdens de reis een dagboek bij. Het schip van de ontdekkingsreizigers liep vast in het ijs bij het eiland Nova Zembla. De bemanning moest de winter op het eiland doorbrengen. Ze bouwden een huis, aten hun voorraden op en vingen zeehonden en vis om te overleven. In de lente van 1597 lukte het om in een sloep Rusland te bereiken. In november 1597 keerden twaalf van de vijftien mannen terug in Nederland. In 1598 verscheen een boek van Gerrit de Veer. Daarin beschreef hij de reis. De reis mislukte, maar werd dankzij het boek heel beroemd.

Bron 2 Een tekening uit het reisverslag van Gerrit de Veer (1598).

4 Gebruik bron 1, 2 en 3.

a Maak de zinnen kloppend.
De reis van Van Heemskerck en Barentsz liet zien dat er *wel een* / *geen* noordelijke route naar Azië mogelijk was. De theorie van Plancius over de Noordpool klopte dus *wel* / *niet*.

b Maak de zin kloppend.
Er kwam geen nieuwe reis om een noordelijke route naar Azië te ontdekken. Dit was een *oorzaak* / *gevolg* van de mislukte reis van Van Heemskerck en Barentsz.

c Het schip liep vast in het ijs.
Noem drie gevolgen van deze gebeurtenis voor de bemanning.

.....

.....

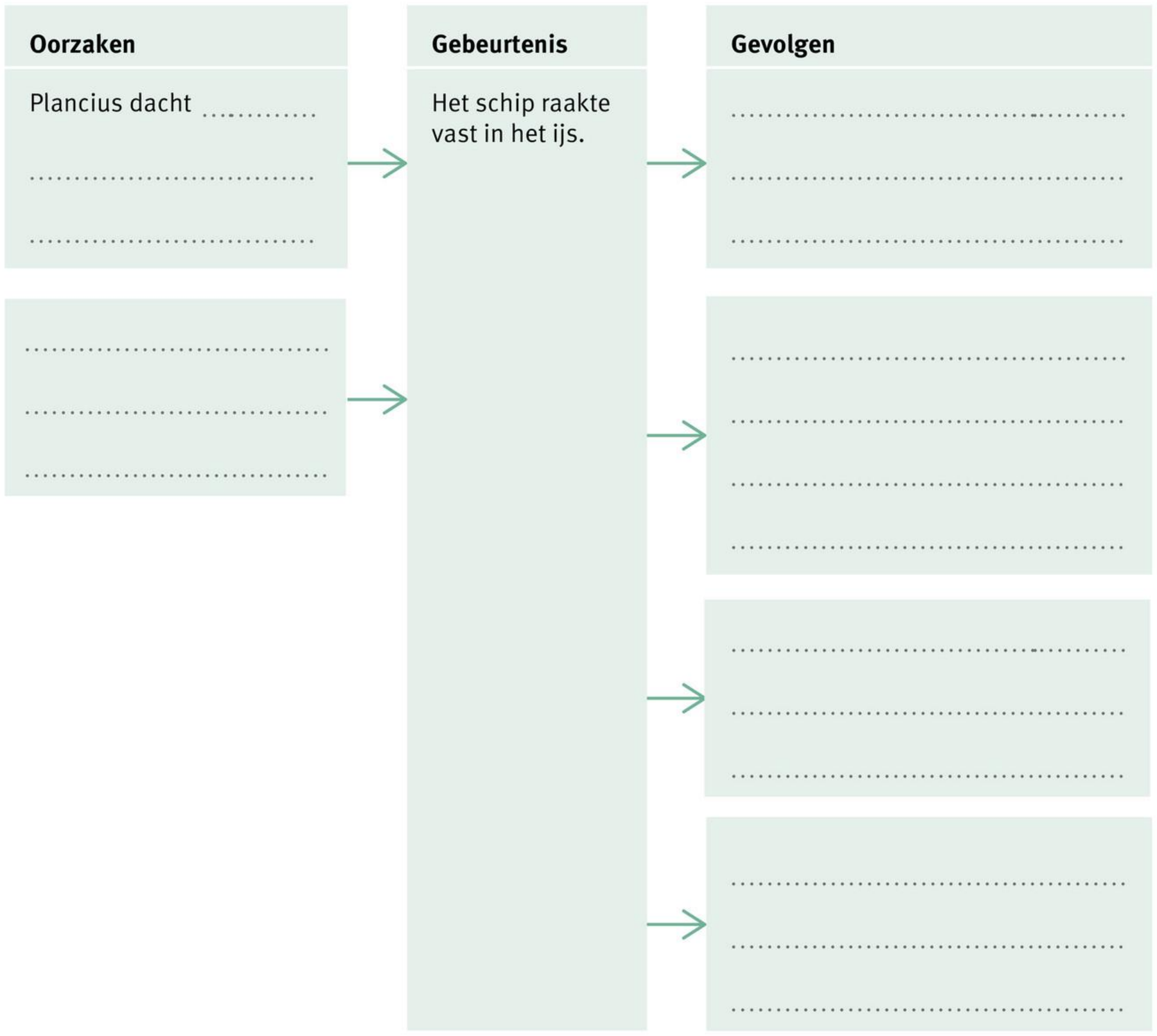
.....

.....

Bron 3 De theorie van Petrus Plancius.

In de 16e eeuw wist niemand hoe de Noordpool eruitzag. De wetenschapper Petrus Plancius dacht dat de Noordpool een open zee was. Dat kwam volgens hem omdat de zon daar in de zomer langer schijnt dan in West-Europa. Hij dacht dat de zee door de warmte van de zon niet dicht zou vriezen.

5 Gebruik je antwoorden bij vraag 3 en 4. Wat zijn de oorzaken en gevolgen van het vastlopen van het schip in het ijs? Vul het schema in.

Maak online steropdracht 6 voor extra uitdaging.

De beuk erin

Leerdoel
- Je kunt herkennen wat politieke, sociale, economische en culturele oorzaken en gevolgen zijn.

Vaardigheid
- V3.2

Basis
- Paragraaf 4.3

Tijdens de Beeldenstorm in 1566 werden heel wat prachtige en oude beelden van heiligen, schilderijen en andere godsdienstige voorwerpen stukgeslagen of vernield. Waarom maakten mensen opzettelijk spullen van kerken en kloosters stuk?
In deze opdracht ga je de oorzaken en gevolgen van de Beeldenstorm onderzoeken.

Uitleg 2 Welke soorten oorzaken en gevolgen zijn er?

De Beeldenstorm had te maken met een ruzie over het geloof. Het geloof is een onderdeel van de cultuur. De oorzaken en gevolgen van de Beeldenstorm hebben dus ook te maken met cultuur. Maar er waren ook oorzaken en gevolgen op andere gebieden. Er zijn vier gebieden:
- politiek: alles wat te maken heeft met hoe een land wordt bestuurd en hoe wetten worden gemaakt;
- sociaal: alles wat te maken heeft met de verschillen tussen groepen mensen in rijkdom, macht en aanzien;
- economisch: alles wat te maken heeft met de manier waarop mensen in hun levensonderhoud voorzien;
- cultureel: alles wat te maken heeft met de ideeën van mensen, hun gewoontes, hun geloof, kunst en wetenschap.

7 Gebruik uitleg 2. Hieronder staan vier zinnen uit een krant.

a Onderstreep per zin de oorzaak.
- Nederlandse boeren hebben een slechte oogst, want het was erg droog in de zomer.
- In Nederland worden katholieke kerken gesloten, omdat er steeds minder gelovigen zijn.
- Scooters moeten vanaf 2019 op de rijbaan, omdat het bestuur van de gemeente dat besloten heeft.
- In het ziekenhuis werken steeds meer vrouwelijke artsen, want veel vrouwen studeren medicijnen.

b Gebruik de zinnen van vraag a. Past de zin bij een oorzaak op politiek, sociaal, economisch of cultureel gebied?

Zin 1: .....

Zin 2: .....

Zin 3: .....

Zin 4: .....

8 **a** Maak de zin kloppend.
Tijdens de Beeldenstorm werden beelden in *katholieke* / *protestantse* kerken vernield door *katholieken* / *protestanten*.

b Gebruik bron 5 uit paragraaf 3. Maak de zin af. Wat is juist?
Tijdens de Beeldenstorm vernielden mensen niet alleen godsdienstige voorwerpen, want in bron 5 uit paragraaf 3 zie je ook dat ze ...

- ◯ A mooi beschilderde ramen vernielden.
- ◯ B priesters aanvielen en doodden.
- ◯ C waardevolle katholieke boeken verbrandden.
- ◯ D waardevolle voorwerpen stalen.

c Gebruik bron 5. Maak de zinnen kloppend.
Volgens deze bron was de situatie voor armen heel *goed* / *slecht* door de *bloei* / *stilstand* van de handel. Daarom vreest de hoge bestuurder in de Nederlanden dat de *armen* / *rijken* in opstand komen.

d Gebruik je antwoord bij vraag b en c. Maak de zin kloppend.
In bron 5 uit paragraaf 3 zie je en in bron 5 in deze paragraaf lees je een oorzaak van de Beeldenstorm op *cultureel* / *economisch* / *politiek* / *sociaal* gebied.

Bron 5 Op 7 juli 1566 kreeg koning Filips II een brief van een hoge bestuurder in de Nederlanden. Deze bestuurder was erg bezorgd en schreef het volgende.

De bestuurders van de steden zijn bang dat het volk binnenkort in opstand komt. Niet alleen door de godsdienst, maar ook om te roven en de rijken te plunderen. [...] De bevolking is arm en dat komt doordat de handel volledig tot stilstand is gekomen. Daardoor bestaat er een grote kans dat het volk in opstand komt tegen de rijken en dat hun huizen geplunderd worden.

Bron 6 In juni 1566 hield een protestantse predikant bij Antwerpen een dienst in de openlucht. Hij sprak onder andere over het vereren van heiligen en de rijkdom van de katholieke kerk. (Tekening uit de 17e eeuw.)

9 Gebruik bron 6.

a Waarom vond de bijeenkomst plaats in de openlucht?

.....

.....

b Wat zal de predikant gezegd hebben tijdens deze bijeenkomst? Maak de zinnen kloppend en vul aan.

Over het vereren van heiligen zal hij gezegd hebben dat dit *goed* / *verkeerd* was,

omdat .....

Over de rijkdom van de katholieke kerk zal hij gezegd hebben dat dit *goed* / *verkeerd*

was, omdat .....

.....

c Maak de zin kloppend.
Bron 6 laat een *oorzaak* / *gevolg* zien van de Beeldenstorm op *cultureel* / *economisch* / *politiek* / *sociaal* gebied.

10 Gebruik je antwoorden bij vraag 8 en 9.

a Vul twee oorzaken van de Beeldenstorm in het schema in.

b Gebruik ook de leertekst van paragraaf 3. Vul nog twee gevolgen van de Beeldenstorm in.

Oorzaken	**Gebeurtenis**	**Gevolgen**
Een economische oorzaak:	De Beeldenstorm →	De hertog van Alva komt naar de Nederlanden. ....
Een culturele oorzaak:	→	

c Maak de zin kloppend.
De komst van de hertog van Alva was een gevolg van de Beeldenstorm op *cultureel* / *economisch* / *politiek* /*sociaal* gebied.

Maak online steropdracht 11 voor extra uitdaging.

6 Onderzoek met bronnen uit de tijd van de ontdekkingsreizen

TOEPASSEN

Protestanten en katholieken

Basis
- Paragraaf 4.2

Ook in onze tijd kun je duidelijk het verschil zien tussen een katholieke kerk en een protestantse kerk. In deze opdracht onderzoek je de verschillen tussen die kerken en verklaar je die verschillen.

1 Gebruik bron 1 en 2.

a In bron 1 staan cijfers. Zet achter de omschrijvingen het juiste cijfer.

Altaar: daar staat de priester als hij de kerkdienst leidt	
Beelden van heiligen	
Glas-in-loodramen	
Schilderij	

b In bron 2 staan cijfers. Zet achter de omschrijvingen het juiste cijfer.

Gewone ramen	
Preekstoel: daar staat de dominee als hij de kerkdienst leidt	
Tekst uit de Bijbel	

c Gebruik zo nodig de leertekst. Maak de juiste combinaties.

A In een protestantse kerk zie je veel teksten uit de Bijbel, want ○

B In een protestantse kerk zijn geen beelden van heiligen, want ○

C In een katholieke kerk zijn versierde ramen en schilderijen, want ○

D In een katholieke kerk staan wél beelden van heiligen, want ○

○ 1 daarop kun je verhalen uit de Bijbel laten zien.

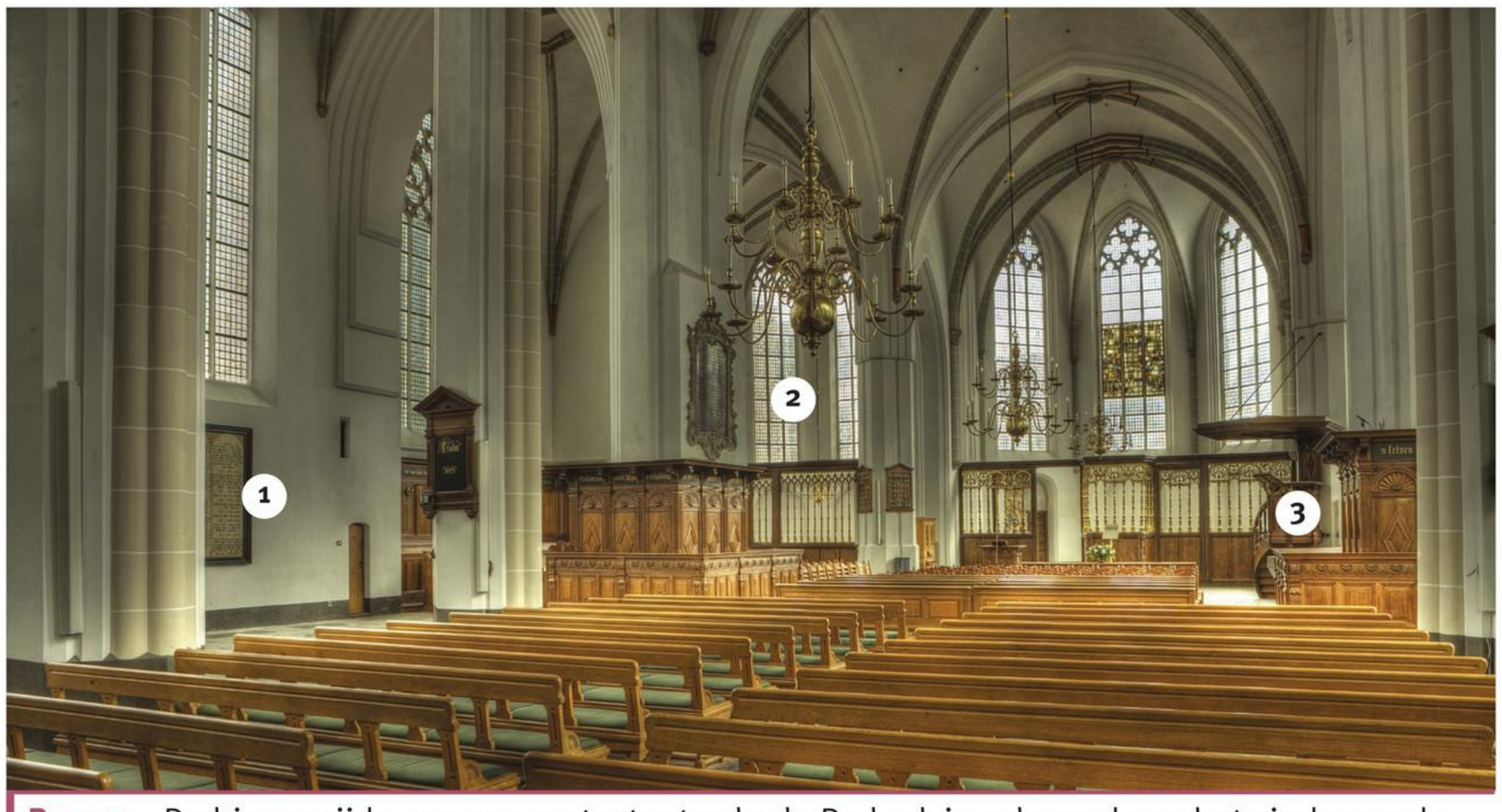
○ 2 daarover staat niets in de Bijbel.

○ 3 die kunnen je helpen als je erbij bidt.

○ 4 die zijn het belangrijkste van het geloof.

Bron 1 De binnenzijde van een katholieke kerk. De kerk is gebouwd in 1885 en ontworpen in middeleeuwse stijl.

Bron 2 De binnenzijde van een protestantse kerk. De kerk is gebouwd aan het einde van de middeleeuwen.

2 Gebruik bron 1 en 2.

a Tussen deze twee kerken zie je ook overeenkomsten. Geef twee voorbeelden.

.....

.....

.....

b Maak de zinnen kloppend.
De protestantse kerk is gebouwd *aan het einde van de middeleeuwen* / *in 1885*.
In die tijd was *iedereen* / *niet iedereen* katholiek. Deze kerk is dus gebouwd door *katholieken* / *protestanten*.

c Maak de zinnen kloppend.
De katholieke kerk is gebouwd *aan het einde van de middeleeuwen* / *in 1885*.
De bouwstijl van deze kerk lijkt *wel* / *niet* op de manier waarop mensen in de middeleeuwen kerken bouwden. De kerk herinnert dus aan een tijd waarin *iedereen* / *niet iedereen* katholiek was.

3 Gebruik je antwoord bij vraag 2 en de lijst met jaartallen in de afsluiting (overzicht van de stof).
Vanaf welk jaar zou de kerk van bron 2 een protestantse kerk geweest zijn?

◯ A Vanaf 800.
◯ B Vanaf 1400.
◯ C Vanaf 1517.
◯ D Vanaf 1586.

Filips II en Willem van Oranje

Basis
- Paragraaf 4.4

Willem van Oranje en Filips II dachten vaak verschillend over gebeurtenissen in hun tijd. Waarover verschilden zij van mening?

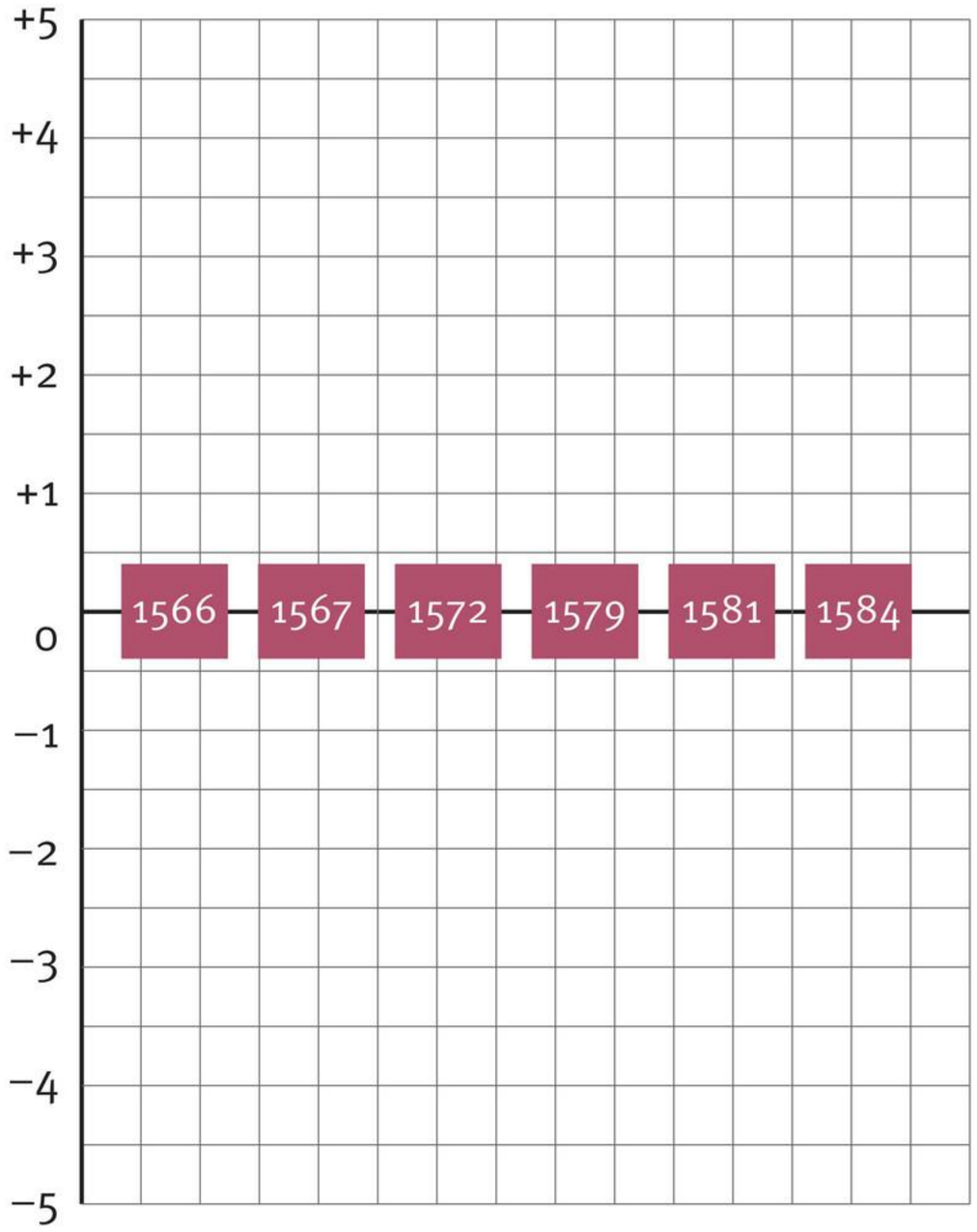
Bron 3 Gebeurtenissen uit het leven van Filips II en Willem van Oranje.

Jaar	Gebeurtenis
1566	De Beeldenstorm vindt plaats.
1567	Alva gaat naar de Nederlanden.
1572	Den Briel wordt veroverd.
1579	De noordelijke gewesten sluiten een verdrag: ze spreken af elkaar te blijven helpen tegen Spanje.
1581	De gebeurtenis in bron 4 in paragraaf 4.
1584	Willem van Oranje wordt vermoord.

4 Gebruik bron 3 en 4.
Je gaat in bron 4 twee levenslijngrafieken maken: één voor Filips II en één voor Willem van Oranje.

a In bron 3 staan zes gebeurtenissen.
- Vraag je bij elke gebeurtenis af hoe Filips II daarover gedacht zal hebben: heel erg blij is +5, neutraal is 0 en helemaal niet blij is –5. Alles ertussenin is ook mogelijk.
- Zet in de grafiek op de juiste hoogte een kruisje bij het jaartal van elke gebeurtenis.
- Als bij alle jaartallen een kruisje staat, verbind je de punten met elkaar.
- Schrijf er ‘Filips’ bij.

b Doe nu hetzelfde voor Willem van Oranje:
- Bedenk bij elke gebeurtenis of hij heel blij was, of juist helemaal niet.
- Zet in de grafiek op de juiste hoogte een kruisje bij het jaartal van elke gebeurtenis.
- Verbind de punten met elkaar met een andere kleur.
- Schrijf er ‘Willem’ bij.

Bron 4 Levenslijngrafiek van Filips II en Willem van Oranje.

5 **a** In welk jaar was Filips het meest tevreden? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

b In welk jaar was Willem het meest tevreden? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

c Is er een gebeurtenis waarmee Filips II en Willem van Oranje allebei niet blij zijn? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

.....

7 De Azteken

VERDIEPEN

In 1519 werd Hernán Cortés naar Mexico gestuurd. Hij schreef: 'Wij waren 508 man sterk, met 109 zeelieden en 16 paarden. Wij hadden 32 (kruis)boogschutters, 13 geweerschutters, enkele zware en 4 lichte kanonnen.'
Toen Cortés in Mexico aan land ging, kwamen boodschappers van de Azteken naar hem toe. Hun leider Moctezuma was nieuwsgierig naar de bedoelingen van de Spanjaarden. De vraag is: wie waren de Azteken? Hoe leefden zij? En wat gebeurde er met hen toen Amerika werd ontdekt?

Bron 1 Een stad in een meer.

Tenochtitlán was met dijken en dammen verbonden met het vasteland. Er waren zoveel kanalen dat de stad op Venetië leek. Met ongeveer 300.000 inwoners was het een grote stad. Op het centrale plein van de stad stond een piramide, gebouwd ter ere van de goden. Daar stonden ook de paleizen van de heerser. Het meer is nu drooggelegd en Tenochtitlán is Mexico-Stad geworden, de hoofdstad van Mexico. Het is een megastad, waar tegenwoordig meer mensen wonen dan in heel Nederland. Een deel van de bewoners heeft indiaans bloed in de aderen, vele anderen hebben een Spaanse achtergrond. Bijna iedereen spreekt er Spaans en bijna iedereen is er katholiek.

Bron 2 Cortés stuurde prachtige voorwerpen, zoals dit schild, naar keizer Karel V.

De Azteken waren een strijdlustig volk. Buurvolken die verslagen waren, moesten belasting afdragen. Zij brachten voedsel, kleding, sieraden en dieren naar de Azteken. De oorlogsbuit was een bron van inkomsten voor de Azteekse families. De Azteken maakten tijdens veroveringstochten ook veel krijgsgevangenen. Moctezuma bestuurde het grote rijk vanuit de hoofdstad Tenochtitlán. Daarbij werd hij geholpen door de leiders van het leger en hoge priesters.

Bron 3 Boven op de grote tempel werden mensenoffers gebracht. Priesters sneden het hart uit de borstkas van het levende slachtoffer.

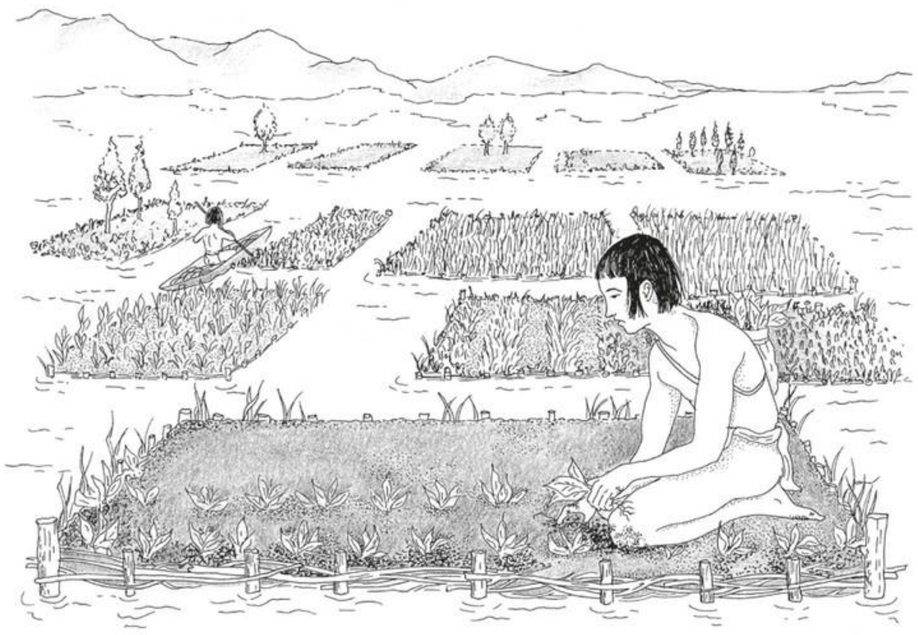
Het belangrijkste middel van bestaan was de landbouw. De Azteken verbouwden maïs en bonen op drijvende akkers. Ze hielden lama's voor de wol en cavia's voor het vlees. De Azteken verbouwden ook tomaten, aardappels, ananassen, avocado's, tabak en chocolade ('tomaat', 'avocado' en 'chocolade' zijn Azteekse woorden). De Spanjaarden brachten deze producten naar Europa.
In de steden werkten ambachtslieden met werktuigen van steen, want de Azteken kenden geen ijzer. Ook het wiel en het paard waren in Amerika onbekend. De Azteken konden wel schrijven. Zij hadden een kalender en hun jaar telde 365 dagen.
In de steden stonden tempels en trappiramides ter ere van de goden. Daar offerden de Azteken hun krijgsgevangenen.

Bron 4 De laatste gevechten tussen de troepen van Cortés en de Azteken. (Schilderij uit de 17e eeuw.)

Bij de eerste ontmoeting tussen Cortés en Moctezuma kregen de Spanjaarden geschenken, maar zij wilden meer. De Spanjaarden vielen aan en vermoordden Moctezuma. Daarna werden de veroveraars verjaagd. Maar de Spanjaarden kwamen terug en belegerden Tenochtitlán. Daarbij kreeg Cortés hulp van andere indianenstammen.
Door hongersnood en een besmettelijke ziekte verzwakten de Azteken. In 1521 trokken de Spanjaarden de hoofdstad binnen. Zij maakten er een Spaanse stad van. Azteekse tempels en paleizen werden gesloopt. De Spanjaarden bouwden er kerken. De Azteekse cultuur werd vernietigd en veel indianen moesten als slaven op de Spaanse plantages werken.

Bron 5 De Azteken gebruikten chinampas, drijvende tuinen op rieten vlotten. Daarop lag vruchtbare aarde uit het meer.

Bron 6 Huitzilopochtli.

Het was je plicht, dacht elke Azteek, om mensen gevangen te nemen om te offeren aan de goden. De god Huitzilopochtli (je zegt 'wie-tsieloo-pótsj-tlie') leefde van harten en bloed. Die god wilde geen maïskoeken, pap, rode pepers of gebakken cavia's. Een god moest gevoed worden met mensenbloed.

1 Gebruik bron 4 in paragraaf 1. Maak de zin kloppend.
De Azteken woonden in *Midden-Amerika* / *Noord-Amerika* / *Zuid-Amerika*.

2 Wie zijn de belangrijke personen die in de inleiding worden genoemd? Schrijf ook op welk werk ze deden.

.....

.....

.....

3 **a** Gebruik bron 1. Waaruit kun je opmaken dat Tenochtitlán de hoofdstad was van de Azteken? Twee antwoorden zijn goed.

- ☐ A De paleizen van de heerser stonden er.
- ☐ B De Spanjaarden hadden de stad gebouwd.
- ☐ C De stad lag in een meer.
- ☐ D De stad was gemakkelijk te verdedigen.
- ☐ E Er woonden veel mensen.

b Wat valt je op als je naar de ligging van de stad kijkt?

.....

4 Waar haalden de Azteken een groot deel van hun rijkdom vandaan?

.....

5 **a** Het was niet gemakkelijk om een groot rijk als het Azteekse Rijk goed te besturen.
Noem een ander groot rijk dat in dit *Memo*-deel is behandeld.

.....

b Wat is belangrijk bij het besturen van een groot rijk? Maak de juiste combinaties.

A Het schrift is nodig	◯	◯ 1 om beslissingen te nemen over nieuwe wetten, belastingen of oorlog voeren.
B Ambtenaren zijn nodig	◯	◯ 2 om wetten vast te leggen en het betalen van belasting bij te houden.
C De heerser is belangrijk	◯	◯ 3 om de heerser te helpen tegenstanders te verslaan.
D Het leger is nodig	◯	◯ 4 om te controleren of iedereen zich aan de regels houdt.

6 Gebruik bron 2. De Spanjaarden brachten prachtige voorwerpen van goud en zilver uit het rijk van de Azteken naar Spanje.
Leg uit dat dit een reden was voor verdere veroveringen.

.....

.....

.....

.....

7 **a** Gebruik bron 5. Hoe verbouwden de Azteken hun gewassen?

.....

b Waar lagen de akkers van de Azteken?

.....

8 Gebruik bron 6 en bron 3.

a Wie was Huitzilopochtli?

- ◯ A De hoogste priester.
- ◯ B Een Spaanse veroveraar.
- ◯ C De god van de zon en de oorlog.
- ◯ D De koning van de Azteken.

b De overwonnen volken moesten niet alleen goederen als belasting betalen.
Wat moesten zij nog meer leveren?

.....

c Leg met behulp van de bronnen uit wat er met de gevangenen gebeurde.

.....

9 De Azteken bouwden trappiramides. Die waren 40 meter hoog. Bovenop stonden rekken met schedels.

a Van wie waren die schedels waarschijnlijk?

.....

b Waarom is het moeilijk te begrijpen hoe de Azteken die trappiramides konden maken?

◯ A Omdat hun techniek nog op een laag peil stond.

◯ B Omdat zij nog geen ijzeren gereedschappen hadden.

◯ C Omdat zij nog niet zo handig waren.

◯ D Omdat zij nog nooit Egyptische piramides gezien hadden.

10 Kijk nog eens in paragraaf 1. Na Columbus waren er meer mensen die naar Amerika gingen. Welke redenen hadden andere Spanjaarden om de oceaan over te steken? Schrijf er twee op.

.....

.....

.....

11 Welke drie zinnen zijn goed?

☐ A De Spanjaarden probeerden zoveel mogelijk van de Azteekse paleizen en tempels te bewaren.

☐ B Er kwamen steeds meer Europeanen om de prachtige Azteekse cultuur te bekijken.

☐ C Europeanen dachten dat zij beter waren dan niet-Europese volken.

☐ D Het ging de Spanjaarden vooral om de rijkdommen.

☐ E Katholieke priesters deden mee aan de vernielingen, want in hun ogen was het Azteekse geloof verkeerd.

12 Tijdens de gevechten tegen de Azteken kregen de Spanjaarden hulp van andere indianen. Leg uit hoe dat kwam.

.....

.....

.....

.....

.....

13 Gebruik bron 4.

a Wat laat dit schilderij zien?

.....

.....

b Is dit schilderij gemaakt door een ooggetuige, dus door iemand die de gebeurtenis zelf heeft gezien?

.....

.....

c De schilder heeft zich wel verdiept in de gebeurtenissen in Mexico in 1521. Gebruik de volgende punten om dat uit te leggen.

Paarden: .....

.....

.....

Dijken: .....

.....

.....

Wapens: .....

.....

.....

14 Deze opdracht doe je samen met een klasgenoot.
Stel, jullie krijgen de opdracht om voor een reisbureau een folder over Mexico te maken.
Er zijn veel gegevens over Mexico te vinden in deze paragraaf. Kijk maar in de leestekst en de bronnen.
Voor de folder gebruik je een A4'tje. Dat blaadje vouw je in de lengte dubbel. De linkerhelft gaat over Mexico nu en de rechterhelft over de tijd van de Azteken.
Wat staat er in je folder? Dat bepaal je natuurlijk zelf, maar hier volgen enkele tips.

- Maak of kopieer een kaartje in de folder.
- Schrijf iets over de gewoontes en de godsdienst, natuurlijk ook over de mensenoffers.
- Maak of kopieer een afbeelding van een tempel.
- Vertel welke nieuwe producten de Spanjaarden uit Amerika haalden (bijvoorbeeld chocola).
- Beschrijf de invloed van de Spaanse cultuur.
- Zoek eventueel nog wat gegevens over Mexico op internet.

Afsluiting

Oefenen voor de toets

Oefenen met tijdsvolgorde

1 Zet de gebeurtenissen in de juiste volgorde, van vroeger naar later.

A Columbus probeert via een westelijke route Indië te bereiken en komt aan in Amerika.
B De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden ontstaat.
C In de Nederlanden worden beelden van heiligen in katholieke kerken vernield.
D Luther komt met zijn kritiek op de katholieke kerk en wil de kerk hervormen.
E Willem van Oranje wordt de leider van de Nederlandse Opstand tegen de Spanjaarden.

.....

Oefenen van de leerstof

2 **a** Het woord 'peperduur' betekent dat iets heel duur is.
Leg uit waarom peper zo duur was.

.....

b In de 14e eeuw werd de handel in specerijen via het Midden-Oosten nog duurder.
Wat gebeurde er door deze prijsstijging als eerste?

◯ A De Europese cultuur verspreidde zich over de wereld, zoals de taal en het geloof.
◯ B Europeanen dwongen met geweld lage prijzen af van plaatselijke koningen en handelaren.
◯ C Grote zeereizen werden voor het eerst mogelijk door technische verbeteringen in de scheepvaart.
◯ D Portugezen en Spanjaarden zochten een andere route om zelf specerijen uit Azië te halen.

3 Gebruik bron 1.

a Leg uit wat er op deze tekening gebeurt.

.....

.....

b Was Luther het eens of oneens met wat hier gebeurde? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

.....

c Om welke reden vertaalde Luther de Bijbel in het Duits?

.....

.....

Bron 1 Tekening van de paus op een troon. Naast hem staan geestelijken en voor de tafel staan gelovigen. (Tekening van Lucas Cranach uit 1521.)

4 Leg uit wat er veranderde door de Hervorming.

.....

.....

.....

5 Welke twee grote ontwikkelingen horen bij het tijdvak van ontdekkers en hervormers?

- ☐ A De islam ontstaat en verspreidt zich over het Midden-Oosten.
- ☐ B De landbouw ontstaat en de bevolking groeit.
- ☐ C Er ontstaan nieuwe kerken binnen de christelijke kerk.
- ☐ D Europeanen verkrijgen meer kennis over de wereld.
- ☐ E Het christendom wordt in Europa verspreid.
- ☐ F Het wetenschappelijk denken ontstaat.

6 In opdracht van Filips II werd Antoine de Granvelle, een Spanjaard, de belangrijkste ambtenaar in de Nederlanden.

a Filips II gaf Granvelle een baan als belangrijk ambtenaar.
Wat heeft dat te maken met centraal bestuur?

.....

b Waarom leidde de benoeming van Granvelle tot ontevredenheid bij de Nederlandse adel?

.....

.....

7 Gebruik bron 2.

a Welke gebeurtenis wordt hier beschreven?

.....

b Noem een oorzaak voor de gebeurtenis in bron 2.

.....

.....

Bron 2 De Engelsman Richard Clough was in 1566 ooggetuige van een bijzondere gebeurtenis in de Grote Kerk in Antwerpen. Dit schrijft hij erover.

Het was een herrie, een getier en geraas, alsof hemel en aarde vergingen. De verwoesting was zo groot, ik zou meer dan tien bladzijden nodig hebben om te beschrijven wat er in de kerk gebeurde.

8 Om welke reden was Willem van Oranje belangrijk voor het begin van de Opstand?

- ◯ A Hij leidde de legers aan het begin van de Opstand.
- ◯ B Hij verklaarde de gewesten onafhankelijk, zodat Nederland een republiek werd.
- ◯ C Hij was de hertog van Alva te slim af en vluchtte naar Duitsland.
- ◯ D Hij werd de leider van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden.

9 Hoe werd Nederland een land zonder koning? Zet de gebeurtenissen in de juiste volgorde, van vroeger naar later.

A De noordelijke gewesten werden voortaan bestuurd door rijke burgers, de zuidelijke gewesten door de Spaanse koning.

B Een aantal gewesten ging samenwerken in de oorlog tegen Spanje. Andere gewesten bleven trouw aan Filips II.

C Veel steden in Vlaanderen, Brabant, Utrecht, Holland, Groningen en Friesland waren in opstand gekomen tegen de Spaanse koning.

Oefenen van historisch denken

10 Hieronder staan zes gebeurtenissen uit dit hoofdstuk.
Wat past elke gebeurtenis? Kies uit: *cultureel* • *economisch* • *politiek* • *sociaal*.

Gebeurtenis	
De stichting van handelsposten in Azië en Afrika	
De stichting van plantages in Amerika	
Een aantal gewesten ging samenwerken en beloofde elkaar te steunen in de oorlog tegen Spanje	
Het ontstaan van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden	
Het ontstaan van nieuwe kerken binnen de christelijke kerk	
Na de opstand werden veel mensen in de Nederlanden protestant	

11 Maak de zinnen kloppend.
De stichting van handelsposten in Azië en Afrika was een *oorzaak* / *gevolg* van de ontdekkingsreizen.
De sterfte van de indianen in Spaanse koloniën was een *oorzaak* / *gevolg* van de ziektes die de Spanjaarden meenamen.
Het ontstaan van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden was een *oorzaak* / *gevolg* van de Opstand.
Het ontstaan van nieuwe kerken binnen de christelijke kerk was een *oorzaak* / *gevolg* van de kritiek van Luther.
Veel mensen in de Nederlanden waren tegen het bestuur van Filips II. Dat was een *oorzaak* / *gevolg* van de vervolging van protestanten.

Overzicht van de stof

Controleer jezelf

§1 De ontdekkingsreizen

- Ik kan twee oorzaken noemen van de ontdekkingsreizen.
- Ik kan vier voorbeelden geven van ontdekkingsreizen.
- Ik kan beschrijven welke gevolgen de komst van Europeanen had voor mensen in Azië, Afrika en Amerika.

§2 Problemen in de kerk

- Ik kan uitleggen hoe de kerk ketters bestreed.
- Ik kan uitleggen welke twee punten van kritiek Luther rond 1500 op de kerk had.
- Ik kan uitleggen welke twee stromingen in de christelijke kerk ontstonden.

§3 Onrust in de Nederlanden

- Ik kan beschrijven wat de Spaanse koning rond 1550 wilde veranderen aan het bestuur in de Nederlanden.
- Ik kan twee redenen noemen waarom mensen in de Nederlanden ontevreden waren over het Spaanse bestuur.
- Ik kan een oorzaak en een gevolg van de Beeldenstorm noemen.

§4 De Nederlandse Opstand

- Ik kan uitleggen waarom Willem van Oranje belangrijk was voor het begin van de Opstand.
- Ik kan vier redenen noemen waarom de opstandelingen de Opstand konden volhouden.
- Ik kan uitleggen dat het ontstaan van de Republiek een gevolg was van de Opstand.

Controleer jezelf historisch denken

- Ik kan uitleggen dat een gebeurtenis of verandering altijd oorzaken en gevolgen heeft.
- Ik kan herkennen wat politieke, sociale, economische en culturele oorzaken en gevolgen zijn.

Jaartallen

1450	Begin ontdekkingsreizen
1517	Luther komt met zijn kritiek op de paus
1566	De Beeldenstorm
1568	Begin van de Opstand
1588	De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden wordt uitgeroepen
1648	Einde van de Opstand

Begrippen

§1 De ontdekkingsreizen

vroegmoderne tijd
De periode 1500-1800.

ontdekkingsreis
Een reis naar gebieden die Europeanen nog niet kenden.

specerij
Een kruid uit Azië, dat gebruikt kan worden als geneesmiddel of in het eten.

handelspost
Een plek aan de nieuw ontdekte kusten van Azië en Afrika die bestond uit een fort, een haven, pakhuizen en woningen.

kolonie
Een gebied buiten Europa dat was veroverd en waar Europeanen het bestuur regelden en voor langere tijd gingen wonen.

plantage
Een groot landbouwbedrijf, waar één product wordt verbouwd, bijvoorbeeld rietsuiker of tabak.

§2 Problemen in de kerk

ketter
Iemand die andere ideeën heeft over het geloof dan de katholieke kerk.

hervormer
Iemand die kritiek heeft op de kerk en deze wil veranderen (hervormen).

Hervorming
Het ontstaan van nieuwe, protestantse kerken naast de katholieke kerk.

katholiek
Een christen die vindt dat de paus in Rome de leiding heeft over de kerk.

protestant
Een christen die zich aansluit bij een hervormer zoals Luther.

§3 Onrust in de Nederlanden

gewest
Een gebied met een eigen bestuur, eigen wetten en eigen rechtspraak.

stadhouder (onder de Spaanse koning)
Edelman die als plaatsvervanger van de koning een gewest bestuurt.

Beeldenstorm
Vernielingen en plunderingen van katholieke kerken en kloosters in de Nederlanden in 1566.

§4 De Nederlandse Opstand

Nederlandse Opstand
Het verzet van de Nederlandse gewesten tegen de Spaanse koning, van 1568 tot 1648.

Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden
De naam van de zeven noordelijke Nederlandse gewesten vanaf 1588. Deze gewesten hadden zich losgemaakt van Spanje en hadden geen koning meer.

republiek
Een land zonder koning of keizer aan het hoofd.

Begrippen historisch denken

oorzaak
Een reden waarom iets gebeurt.

gevolg
Iets wat voortkomt uit een andere gebeurtenis of ontwikkeling.

Ga naar de *Flitskaarten*, de *Test jezelf* en de *oefentoets*.

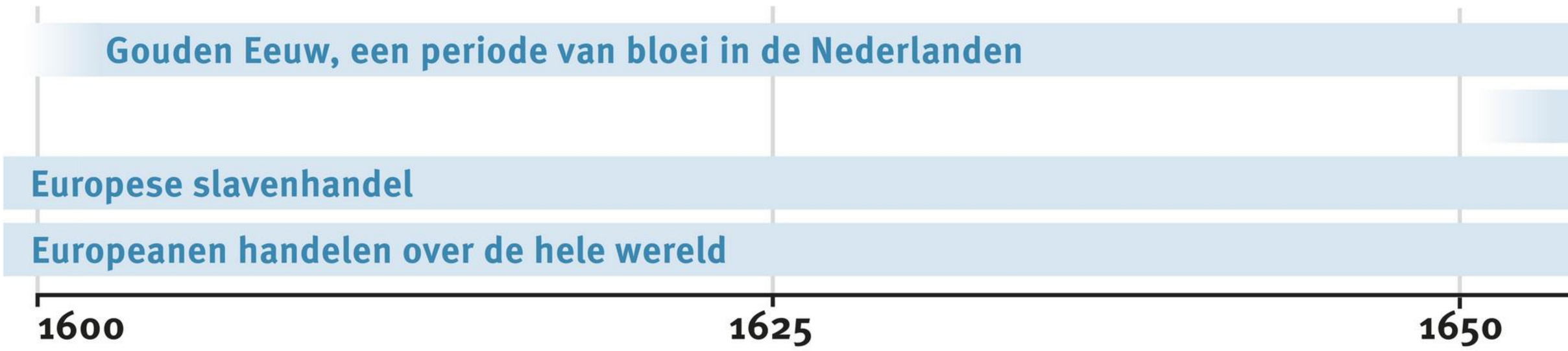
De tijd van regenten en vorsten

5 De Republiek, een bijzonder land

Oriëntatie

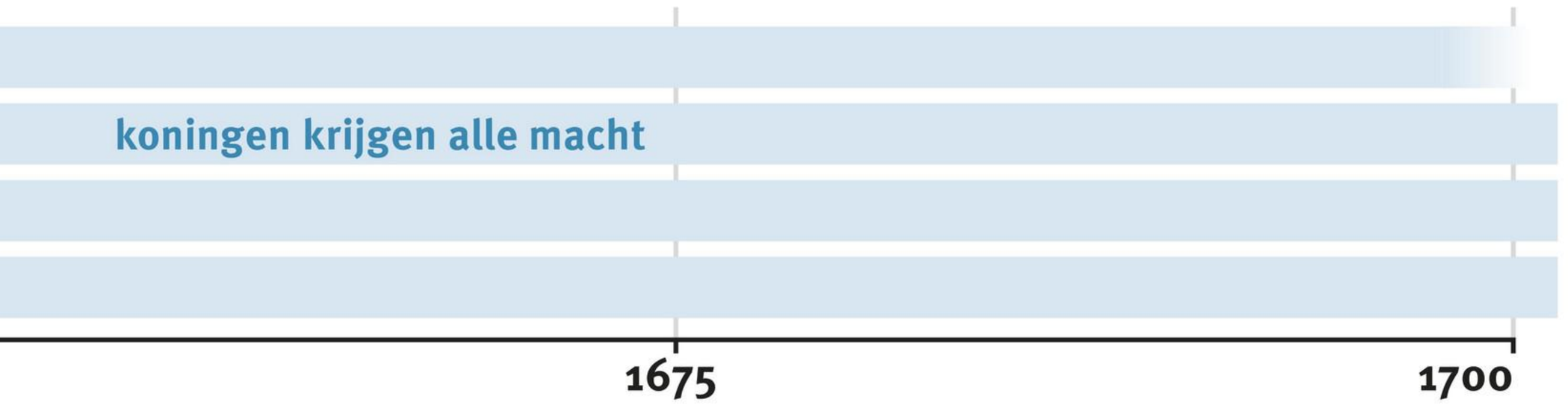
Bron 1 De schepen van de tweede reis naar Azië keren terug in Amsterdam. (Schilderij van Hendrick Corneliszn Vroom, 1599.)

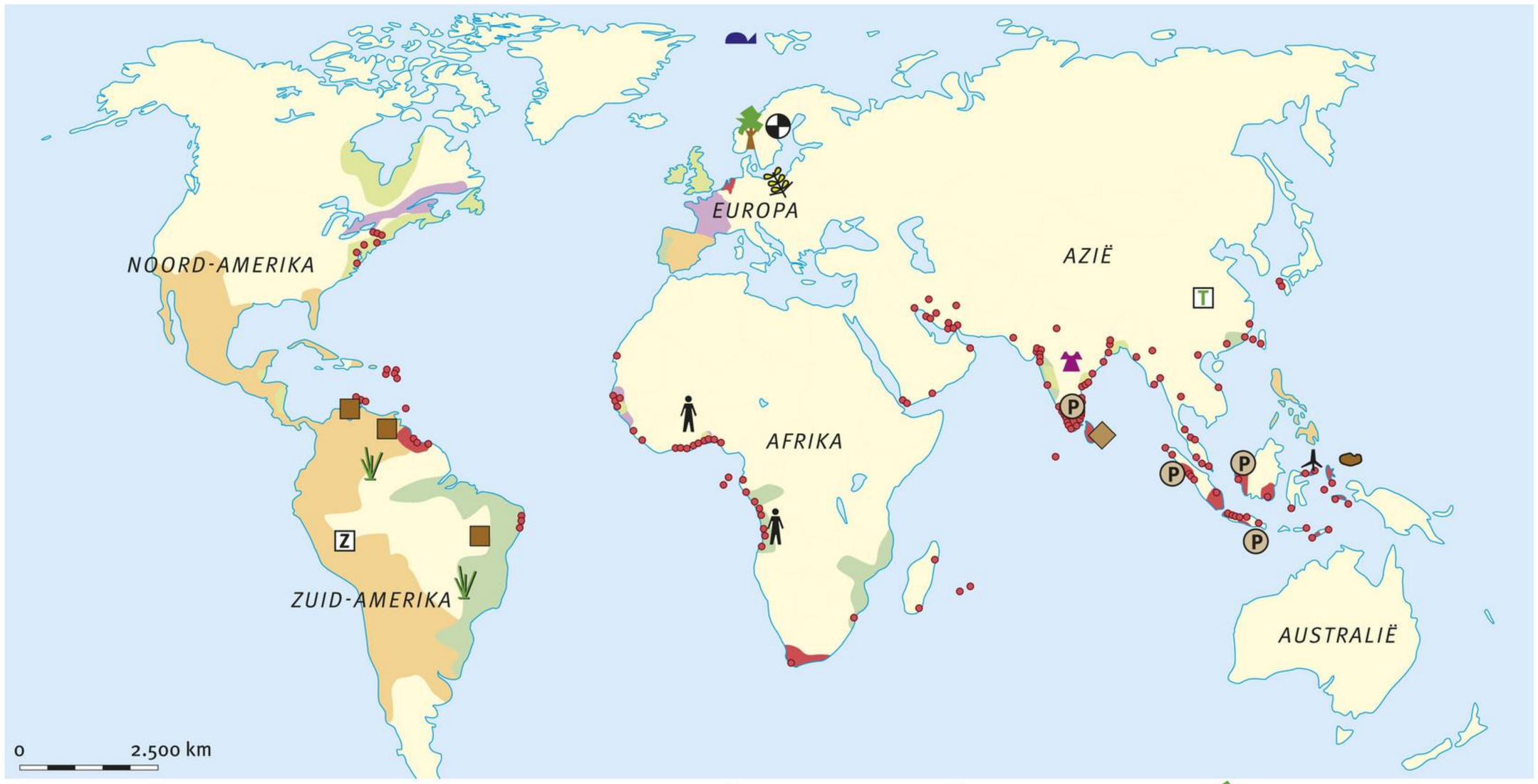

In 1595 bereikte een Nederlandse vloot voor het eerst Azië. Maar de reis was geen succes. Eén van de vier schepen ging verloren. Door ziektes en gevechten leefden bij terugkomst in Amsterdam nog maar 89 van de 249 bemanningsleden. De opbrengst van de meegebrachte peper was net genoeg om de kosten van de reis te betalen.
In 1598 volgde een tweede reis. Een deel van deze vloot was na een jaar alweer terug. Slechts 15 leden van de bemanning waren onderweg gestorven. De meegebrachte specerijen werden met veel winst verkocht.

Dit hoofdstuk gaat over de 17e eeuw, de tijd tussen 1600 en 1700. In die periode werden sommige Nederlandse burgers (regenten) heel rijk en machtig. In andere landen groeide juist de macht van de koning (een vorst). De 17e eeuw heet ook wel de tijd van regenten en vorsten.

Bron 2 De Nederlandse handel in de 17e eeuw. Je ziet ook welke gebieden andere Europese landen veroverden.

Bron 3 De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden in 1648. De Republiek bestond in de 17e eeuw uit zeven gewesten.

Opdrachten

1 **a** Gebruik bron 2.
In welke twee gebieden kon je peper vinden?

.....

b Teken in bron 2 de route vanuit Nederland naar deze twee gebieden in Azië.

c Gebruik de oriëntatietekst. Wat waren de verschillen tussen de eerste en de tweede reis naar Azië? Vul het schema in.

	Eerste reis	Tweede reis
Duur van de reis		
Aantal doden		
Aantal verloren schepen		
Winst		

d De eerste reis was niet succesvol. Om welke reden kwam er toch een tweede reis?

.....

.....

.....

.....

2 Gebruik bron 2.

a In welk gebied hadden Nederlandse handelaren in de 17e eeuw *geen* handelsposten?

◯ A In Afrika: .....

◯ B In Amerika: .....

◯ C In Australië: .....

◯ D In Azië: .....

b Schrijf bij vraag a achter elk gebied een voorbeeld van een product waarin gehandeld werd. Bij één gebied hoef je niets te schrijven.

c Uit Zuid-Afrika haalden handelaren geen producten. Bedenk om welke reden de handelspost in Zuid-Afrika toch belangrijk was voor Nederlandse handelaren.

.....

.....

3 Gebruik bron 3.

a Uit welke zeven gewesten bestond de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden?

.....

.....

b Had de Republiek in 1648 dezelfde grenzen als Nederland nu? Leg je antwoord uit.

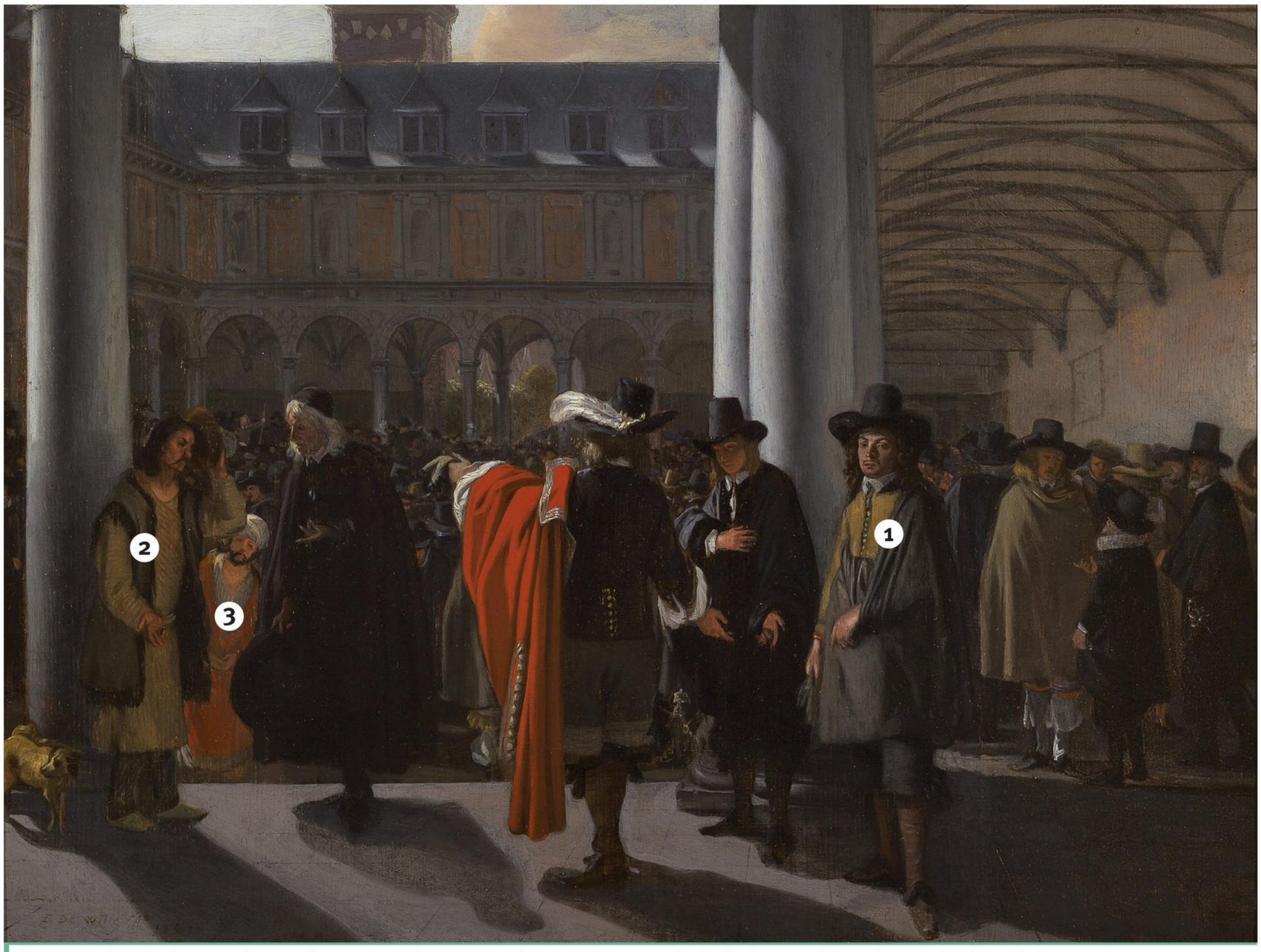
.....

.....

4 Ga naar de tijdbalk van de hele geschiedenis van de mensheid achter in je boek. Geef met een kleur aan over welke periode dit hoofdstuk gaat en schrijf daarbij ‘regenten en vorsten’.

1 Handel en nijverheid in de Republiek

BASIS

Bron 1 Op de Amsterdamse koopmansbeurs werden producten uit de hele wereld verhandeld. Handelaren uit verschillende landen kwamen naar Amsterdam. (Schilderij van Emanuel de Witte, 1653.)

Intro

1 Gebruik bron 1. Maak de zinnen kloppend.
Op dit schilderij staan Hollandse koopmannen (1). Ook zie je een koopman uit Rusland (2). Hij verkoopt bont. Een koopman uit Perzië (3) verkoopt zijden stoffen. Bont en zijden stoffen zijn *grondstoffen* / *luxeproducten*. Deze producten werden in Amsterdam verkocht. Daar woonden waarschijnlijk *veel* / *weinig* rijke mensen.

2 Gebruik bron 1.

a Wat doen de mannen op de koopmansbeurs?

.....

b Dit schilderij laat zien wat in Amsterdam in de 17e eeuw een belangrijk bestaansmiddel was.
Welk bestaansmiddel is dat?

.....

Ga naar de *Ontdekkingsplaat*.

De handel groeit

Leerdoel

- Je kunt uitleggen waarom in de 17e eeuw de handel en de nijverheid in de Republiek tot grote bloei kwamen.

Bron 2 Gezicht op het Damrak met op de voorgrond de Dam in Amsterdam. (Schilderij van Jacob van Ruisdael, omstreeks 1670.)

Aan het einde van de 16e eeuw groeiden de handel en nijverheid in de Republiek. Dat gebeurde vooral in de gewesten Holland en Zeeland. De snelle economische groei had verschillende oorzaken.

De eerste oorzaak was de steeds groeiende handel met het Oostzeegebied. Uit dit gebied haalden handelaren graan en hout en ze verkochten er zout en haring. Door de bloeiende handel groeiden in de Republiek de haringvisserij en de nijverheid, zoals de scheepsbouw, zeilmakerij en houtzagerij. Er waren voor de handel veel schepen nodig.

De tweede oorzaak was de verovering van Antwerpen door de Spanjaarden in 1585. Antwerpen was een belangrijke handelsstad waar verschillende handelsroutes bij elkaar kwamen. Er werd gehandeld in producten uit het Oostzeegebied, wol uit Engeland, zout en wijn uit het Middellandse Zeegebied en zijde en specerijen uit Azië. Tijdens de Opstand koos Antwerpen de kant van de opstandelingen. Maar in 1585 veroverden de Spanjaarden Antwerpen. De stad werd weer Spaans en katholiek. Veel protestantse kooplieden en ambachtslieden vluchtten toen naar Amsterdam. Zij namen hun geld, kennis en handelscontacten mee en zetten hun bedrijven in Amsterdam voort. Zo werd Amsterdam rond 1600 de belangrijkste handelsstad in de Nederlanden.

3 **a** (t) In de leertekst 'De handel groeit' staan twee oorzaken van de groei van de handel in de Republiek rond 1600. Onderstreep de twee zinnen waarin die oorzaken worden samengevat.

b Wat is nijverheid?

.....

c (t) Door de bloeiende handel groeide ook de nijverheid. Leg uit wat met die zin wordt bedoeld.

Met 'bloeiende handel' wordt bedoeld dat .....

.....

Daardoor groeide de nijverheid, want .....

.....

4 Gebruik bron 3. Handelsschepen voeren na 1585 vanuit vier gebieden naar Amsterdam.

a Teken (met een pijl) de handelsroute vanuit elk gebied naar Amsterdam. Eén pijl is al gegeven.

b Schrijf erbij welke producten naar Amsterdam gebracht werden.

c Welke producten verkochten de Amsterdamse kooplieden in het Oostzeegebied?

.....

Bron 3 De handel met Amsterdam rond 1600.

5 **a** De verovering van Antwerpen was een gebeurtenis in de Nederlandse Opstand. Wie vochten er tegen elkaar tijdens de Opstand?

.....

b Maak de tekst kloppend.

Na 1585 werd in Antwerpen het *katholieke* / *protestantse* geloof verboden. Daarom vluchtten *katholieke* / *protestantse* kooplieden naar de Republiek.

c Wat waren twee gevolgen van de verovering van Antwerpen door Spanje?

- ☐ A De handel in Antwerpen groeide snel.
- ☐ B De Spanjaarden trokken verder naar Amsterdam.
- ☐ C Specerijen kon je voortaan beter in Amsterdam dan in Antwerpen kopen.
- ☐ D Veel ambachtslieden uit Antwerpen vluchtten naar Amsterdam.
- ☐ E Zijde uit Azië was in Europa niet meer te koop.

De Amsterdamse stapelmarkt

Leerdoel

- Je kunt uitleggen hoe kooplieden en ambachtslieden in de Republiek hun geld verdienden.

Bron 4 Het wassen van de vachten en het sorteren van de wol. (Schilderij van Isaac Claesz. van Swanenburgh, omstreeks 1610.)

In de 17e eeuw was Amsterdam de belangrijkste **stapelmarkt** in Europa. Dat betekent dat kooplieden hun handelswaar opsloegen (stapelden) in pakhuizen en pas verkochten als ze er een hoge prijs voor konden krijgen. Met het geld (kapitaal) dat de kooplieden verdienden, kochten ze weer nieuwe handelsproducten. Op deze manier wilden ze nog meer geld verdienen. Dit heet **handelskapitalisme**.

In de 17e eeuw probeerden rijke mensen ook op nieuwe manieren geld te verdienen, bijvoorbeeld door het droogleggen van meren met windmolens. Een voorbeeld hiervan is de polder de Beemster in Noord-Holland. Dat droogleggen kostte veel geld, maar de investeerders hoopten dat ze met het verpachten (verhuren) van de nieuwe landbouwgrond nog meer geld zouden verdienen.

In de Republiek bloeide dus de handel en groeide het aantal rijke mensen. Daardoor groeide ook de nijverheid. Ambachtslieden maakten allerlei luxeproducten, zoals prachtige stoffen van wol (laken).

6 **a** Wat is een stapelmarkt?

- ◯ A Een plaats waar goederen worden opgeslagen vóór ze worden doorverkocht.
- ◯ B Een plaats waar goederen worden verkocht vóór ze worden opgeslagen.
- ◯ C Een plaats waar grondstoffen worden bewerkt en daarna worden verkocht.
- ◯ D Een plaats waar luxeproducten worden bewerkt en daarna worden verkocht.

b Wat is een voorbeeld van handelskapitalisme?

- ◯ A Het verdiende geld investeren in een grote partij wollen stoffen.
- ◯ B Het verdiende geld sparen en er een grachtenpand van kopen.
- ◯ C Je werkplaats verkopen en van de opbrengst gaan leven.
- ◯ D Mooie schilderijen kopen van het verdiende geld.

7 **a** Wat waren goedkope producten en wat luxeproducten?

Product	Goedkope producten	Luxeproducten
Haring		
Laken		
Hout		
Specerijen		

b In de Republiek groeide de vraag naar luxeproducten. Geef daarvoor een oorzaak.

.....

.....

8 Zet de zinnen in de juiste volgorde, van vroeger naar later.

A Amsterdamse kooplieden verdienen vooral geld met de handel met het Oostzeegebied.

B Amsterdam is de belangrijkste stapelmarkt van Europa.

C Na de verovering van Antwerpen gaan veel kooplieden naar Amsterdam.

.....

Nieuwkomers in de 17e eeuw

Leerdoel

- Je kunt uitleggen waarom in de 17e eeuw veel mensen naar de steden in Holland en Zeeland trokken.

Bron 5 In Amsterdam werd een aantal nieuwe grachten om de oude stad gelegd. Zo ontstond de grachtengordel. (Kaart van Amsterdam in 1662.)

In de 17e eeuw groeiden de steden in de gewesten Holland en Zeeland hard. Zo groeide Rotterdam van 19.500 inwoners in 1622 naar een stad met 50.000 inwoners in 1688. In diezelfde jaren groeide Amsterdam van 95.000 naar 200.000 inwoners.
De bevolkingsgroei had twee oorzaken. Ten eerste trokken veel mensen uit Oost-Nederland, Duitsland en Scandinavië naar Holland en Zeeland om er te werken. Er was veel werk op de schepen, in de havens en werkplaatsen. Bovendien waren de lonen er hoog.

Een tweede oorzaak was de komst van vluchtelingen. Het ging hierbij om mensen die in hun eigen land vervolgd werden vanwege hun geloof. In de Republiek was meer **verdraagzaamheid**. Dat betekent dat mensen accepteerden dat niet iedereen hetzelfde geloofde en dacht als zijzelf. Uit het katholieke Spanje en Portugal kwamen joden. Uit het katholieke Frankrijk en uit Antwerpen vluchtten protestanten. Als mensen van het ene land naar het andere verhuizen, heet dat **migratie**.

9 **a** Wat is *geen* voorbeeld van migratie in de 17e eeuw?

◯ A Een Duitse boerenzoon zoekt werk in de Hollandse steden.
◯ B Een joods gezin vlucht vanuit Spanje naar de Republiek.
◯ C Een koopmansfamilie verhuist van Amsterdam naar Leiden.

b Om welke twee redenen trokken mensen van het platteland naar de steden in de gewesten Holland en Zeeland?

– .....

– .....

10 In de Republiek was veel begrip voor de Franse protestanten die hun land moesten ontvluchten. Geef een verklaring voor de warme ontvangst die deze protestanten kregen.

◯ A De Republiek had tijdens de Opstand tegen het katholieke Frankrijk gevochten.
◯ B Het herinnerde mensen aan de vervolging van protestanten in de Nederlanden.
◯ C In de Republiek waren in de havens en op de schepen altijd arbeiders nodig.
◯ D Nieuwkomers werkten voor een lager loon dan Hollandse arbeiders.

Samenvatten

11 Je maakt een samenvatting van de drie leerteksten. Dit doe je met de drie leerdoelen.

- Ik kan uitleggen waarom in de 17e eeuw de handel en de nijverheid in de Republiek tot grote bloei kwamen.

a Vul de zinnen aan.

Een eerste oorzaak is de groei van de handel met het ..... .

Daardoor groeiden ook ..... en ..... .

Een tweede oorzaak is dat in 1585 .....

..... . Daardoor vluchtten veel kooplieden en ambachtslieden uit ..... naar ..... .

- Ik kan uitleggen hoe kooplieden en ambachtslieden in de Republiek hun geld verdienden.

b Vul de zinnen aan.

Ambachtslieden verdienden geld door goederen te .....

Kooplieden verdienden geld door goederen te .....

Door de bloeiende handel verdienden ambachtslieden meer, want .....

.....

Het handelskapitalisme betekende dat kooplieden hun winst .....

.....

- Ik kan uitleggen waarom in de 17e eeuw veel mensen naar de steden in Holland en Zeeland trokken.

c Vul de zinnen aan.

Politieke reden: .....

.....

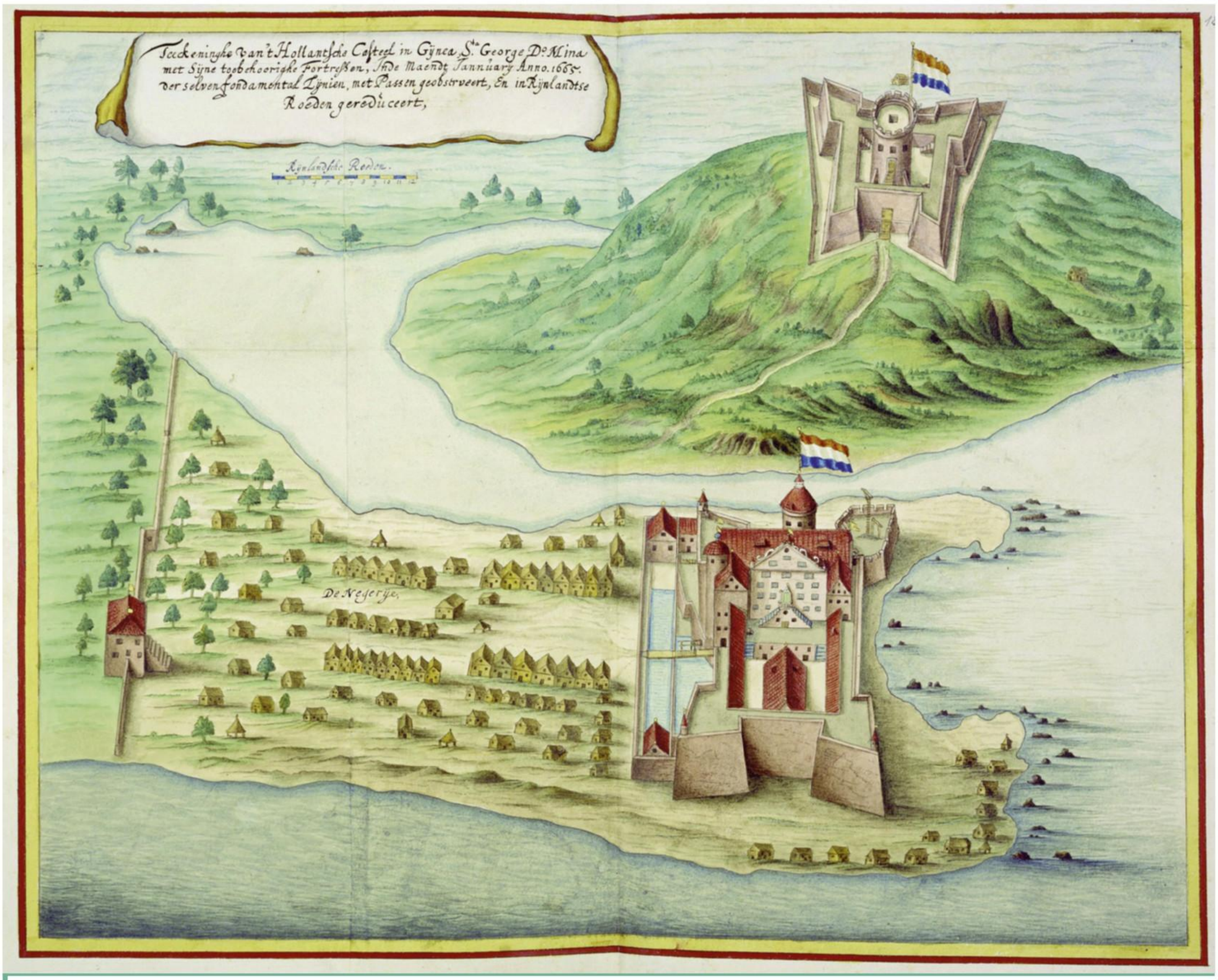
Economische reden: .....

.....

Ga naar de *Flitskaarten* en de *Test jezelf*.

2 Handel in de Oost en de West

BASIS

Bron 1 Het Hollandse fort Elmina in West-Afrika. Afrikanen die tot slaaf waren gemaakt, werden in het fort opgesloten tot er een schip kwam dat hen naar Amerika bracht. Daar werden zij verkocht. De Hollanders noemden West-Afrika de Slavenkust. (Tekening uit de *Atlas Blaeu-Van der Hem*, 1665.)

Intro

1 Gebruik bron 1, en bron 2 uit de oriëntatie.

a Maak de zinnen kloppend.
Fort Elmina was *het enige* / *een van de vele* Nederlandse handelsposten in West-Afrika.
De Nederlanders kochten in West-Afrika *vooral mensen* / *mensen en specerijen*.

b Fort Elmina was een versterkt fort. Waaraan zie je dat?

.....

c Om welke reden zou het fort versterkt zijn?

- ◯ A Om de rijkdom van de Hollandse kooplieden te laten zien.
- ◯ B Om indruk te maken op de Afrikaanse koningen.
- ◯ C Om te voorkomen dat andere Europese landen het fort innamen.
- ◯ D Om te voorkomen dat de specerijen werden gestolen.

d Stel, je bent een van de Afrikanen die opgesloten zitten in fort Elmina. Hoe zou je je voelen? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

.....

.....

Ga naar de *Ontdekkingsplaat*.

Grote handelsbedrijven

Leerdoel

- Je kunt beschrijven waar en in welke producten de VOC en WIC handelden en welke rechten zij hadden.

Bron 2 De Hollandse VOC-koopman Jacob Mathieusen en zijn vrouw bij de haven van Batavia, het huidige Jakarta, de hoofdstad van Indonesië. Deze stad was het hoofdkwartier van de VOC in Azië. Achter de koopman en zijn vrouw staat een bediende, waarschijnlijk iemand die tot slaaf is gemaakt. (Schilderij van Albert Cuyp, 1666.)

Rond 1600 was in Europa veel vraag naar specerijen, zoals nootmuskaat, foelie, peper en kruidnagel. Daardoor waren de prijzen hoog. Alleen de Portugezen haalden specerijen uit Azië. Ze verkochten deze specerijen met grote winst. Hollandse en Zeeuwse kooplieden wilden dat ook wel. Daarom richtte in 1602 een aantal kooplieden een ‘compagnie’ (een bedrijf) op: de **Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC)**. De schepen van de VOC kochten specerijen in Oost-Indië. Dat is het huidige Indonesië. De handelswaar werd in de Republiek verkocht. Iedereen die geld in de VOC had geïnvesteerd, kreeg een deel van de winst.

De VOC had een aantal speciale rechten, zoals het recht om forten te bouwen en oorlogen te voeren. Ook had de VOC het alleenrecht op de handel met Azië. Dat betekende dat alleen de VOC schepen naar Oost-Indië mocht sturen.

Kooplieden uit Holland en Zeeland handelden ook met West-Indië (Amerika). Daar kwamen suiker en tabak vandaan. Voor de handel met West-Indië werd in 1621 de **West-Indische Compagnie (WIC)** opgericht. De WIC kreeg dezelfde speciale rechten als de VOC en het alleenrecht op de handel met gebieden in Amerika en Afrika.

De Republiek had door de VOC en de WIC dus handelscontacten met Azië, Amerika en Afrika. Ook andere Europese landen handelden over de hele wereld. Zo ontstond in de 17e eeuw een **wereldeconomie**. Dat is een economie waarin landen van over de hele wereld producten aan elkaar verkopen.

2 Zet de gebeurtenissen in de juiste volgorde, van vroeger naar later.

A De VOC krijgt het alleenrecht op de handel met Azië.
B De vraag naar specerijen is groot, de prijzen zijn hoog.
C De WIC wordt opgericht voor de handel met Afrika en Amerika.
D Hollandse en Zeeuwse kooplieden willen ook geld verdienen aan de handel in specerijen.

3 **a** (t) Kooplieden investeerden geld in de VOC. Wat betekent 'investeren'?

.....

b (t) Maak de zinnen kloppend.
De VOC had het alleenrecht op de handel met Azië. Dat betekent dat andere bedrijven uit de Republiek *wel* / *niet* mochten handelen met Oost-Indië. Die regel gold *wel* / *niet* voor bedrijven uit andere Europese landen. De VOC kreeg dus wel te maken met bijvoorbeeld *Nederlandse* / *Portugese* handelaren, die ook koopwaar uit Oost-Indië wilden halen. De Portugezen waren dus *wel* / *geen* concurrenten van de VOC.

c De VOC had een aantal rechten. Om welke redenen had de VOC deze bijzondere rechten gekregen? Vul het schema in. Kies uit: *bescherming van schepen en handelswaar* • *geen concurrentie uit eigen land* • *meer gebieden veroveren voor de handel*.

Rechten van de VOC	Reden
Het alleenrecht op de handel in Oost-Indië	
Het recht om forten te bouwen	
Het recht om oorlogen te voeren	

4 **a** In welk jaar werd de VOC opgericht en in welk jaar de WIC?

.....

b Wat waren twee overeenkomsten tussen de WIC en de VOC?

☐ A Beide compagnieën brachten hun handelswaar naar Amerika.
☐ B Beide compagnieën hadden het alleenrecht op de handel in een bepaald gebied.
☐ C Beide compagnieën voeren met grote handelsschepen op Oost-Indië.
☐ D Beide compagnieën waren opgericht door kooplieden uit de Republiek.
☐ E Beide compagnieën waren opgericht om specerijen te halen.

5 De VOC en de WIC speelden een belangrijke rol in de wereldeconomie. Welke zin past daarbij?

◯ A Ze brachten overal in de wereld veel rijkdom.
◯ B Ze handelden in producten die uit verschillende werelddelen kwamen.
◯ C Ze werkten samen met andere Europese handelaren, zoals de Portugezen.

Handel in mensen

Leerdoel

- Je kunt uitleggen waarom Europeanen op grote schaal in slaven handelden.

Bron 3 Een brandijzer met de letters EW. Een brandijzer werd verhit en dan op de huid gedrukt van iemand die tot slaaf was gemaakt. Aan het brandmerk kon je zien wie de eigenaar was. Brandmerken gebeurde in handelsforten in West-Afrika en op de plantages. Dit ijzer is in Suriname gebruikt.

In de 17e eeuw beheersten Europese landen, waaronder de Republiek, gebieden in Amerika. Zij stichtten er plantages, die winst moesten opleveren. Maar de oorspronkelijke bewoners van Amerika (indianen) die het land bewerkten, stierven door het zware werk of aan ziektes. Daarom haalden Europese handelaren mensen uit West-Afrika en brachten hen als slaaf naar Amerika. Tussen 1500 en 1800 werden zo'n 11 miljoen zwarte Afrikanen als slaven naar Amerika vervoerd.

Deze slavenhandel was een onderdeel van de **driehoekshandel**. Dat was de handel tussen West-Afrika, Amerika en Europa. In West-Afrika kochten Europeanen zwarte mensen die tot slaaf waren gemaakt, in ruil voor bijvoorbeeld geweren, alcohol en koperen voorwerpen. De slaven werden in Amerika verkocht aan de eigenaren van plantages. Daarna voeren de schepen, volgeladen met rietsuiker en tabak, terug naar Europa.

De handel in slaven en in producten die slaven verbouwden, leverde de Europeanen veel winst op. Ook mensen in de Republiek verdienden daaraan geld. De WIC handelde in slaven en bezat plantages. Ook waren veel plantages in Suriname en op de Antillen het bezit van mensen uit de Republiek.

Europeanen hadden geen moeite met de slavenhandel en slavernij. Een enkeling protesteerde ertegen; de meesten zagen vooral voordelen voor zichzelf.

6 Het schema op de volgende bladzijde laat de driehoekshandel zien. Daarin werden slaven gezien als handelswaar.

a Schrijf telkens op welke handelswaar werd vervoerd.

b Waar verkochten handelaren (als het meezat) hun handelswaar met winst? Zet een sterretje (*) op die plek.

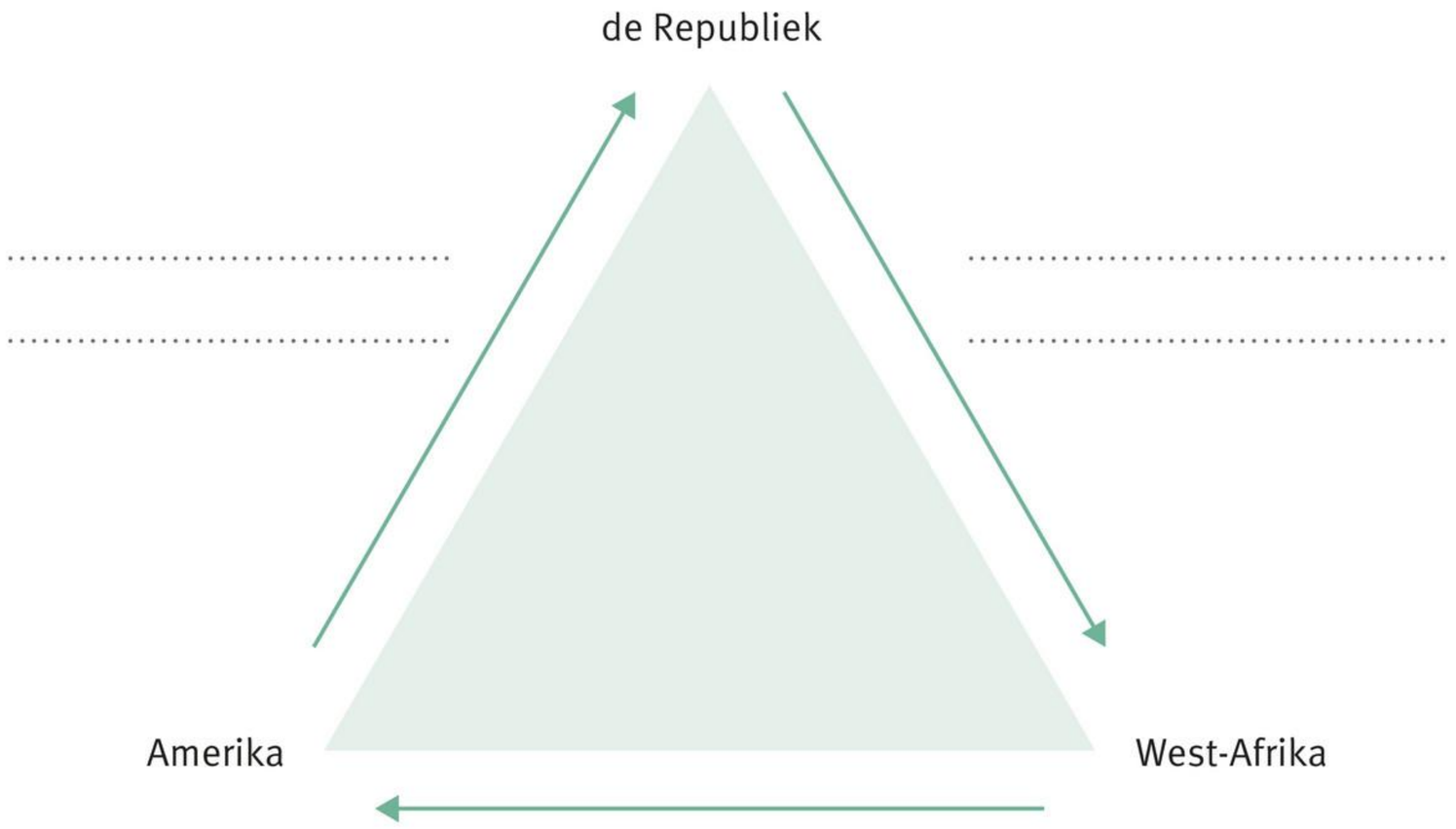
c Op welke twee manieren verdiende de WIC aan slaven?

– .....

.....

– .....

.....

7 **a** Waarom lieten Europeanen slaven uit Afrika naar Amerika komen om te werken op de plantages? Gebruik in je antwoord de woorden: *indianen* • *plantages* • *slaven*.

.....

.....

.....

.....

b Wat vind jij: past het woord ‘migratie’ bij de komst van Afrikanen in Amerika? Leg je antwoord uit.

Het woord ‘migratie’ betekent: .....

.....

Dat woord past volgens mij *wel* / *niet* bij de komst van Afrikanen in Amerika, want

.....

.....

.....

.....

Het leven van de slaven

Leerdoel

- Je kunt beschrijven wat er gebeurde met mensen die tot slaaf waren gemaakt.

Bron 4 Slaven op weg naar het veld om te gaan werken. (Tekening uit 1839.)

Hoe werd je slaaf? Sommige Afrikanen raakten door schulden of in een oorlog hun vrijheid kwijt. Toen de vraag naar slaven toenam, werden mensen ook tijdens rooftochten tot slaaf gemaakt. Afrikaanse slavenhandelaren brachten de slaven naar de Europese forten aan de kust, zoals Elmina.

Per schip werden de slaven naar slavenmarkten in Amerika gebracht. De slavenschepen waren vaak overvol; de hygiëne en het voedsel waren slecht. Slaven werden vastgeketend. Eén op de acht stierf.

Op de slavenmarkt werden de slaven gekocht door plantagehouders. De slaven hadden geen rechten, want volgens de wet waren ze 'bezit'. Het leven op de plantages was voor slaven wreed. Zij konden bijvoorbeeld geen gezin stichten, want de eigenaar kon man, vrouw en kinderen los van elkaar verkopen. Wie niet hard genoeg werkte, werd mishandeld.

Veel slaven verzetten zich, bijvoorbeeld door de oogst te vernielen of weg te lopen. Er waren ook slavenopstanden. Die werden bijna altijd met geweld onderdrukt.

8 Wat gebeurde er met mensen die tot slaaf werden gemaakt? Zet de gebeurtenissen in de juiste volgorde, van vroeger naar later.

A Een man wordt ontvoerd uit zijn dorp.
B Hij werkt onder leiding van de opzichters op een plantage.
C Hij wordt naar Amerika vervoerd.
D Hij wordt op een slavenmarkt gekocht door een eigenaar van een plantage.
E Hij wordt verkocht aan Europese slavenhandelaren.

.....

9 In de leertekst lees je hoe slaven zich verzetten tegen hun onderdrukking. Bedenk nog een manier waarop slaven zich konden verzetten.

.....

.....

.....

Samenvatten

10 Je maakt een samenvatting van de drie leerteksten Dit doe je met de drie leerdoelen.

- Ik kan beschrijven waar en in welke producten de VOC en WIC handelden en welke rechten zij hadden.

a Vul het schema in.

Overeenkomsten VOC en WIC
De VOC en WIC hadden allebei het ..... op de handel met een bepaald gebied.
DE VOC en WIC hadden nog meer speciale rechten, zoals ....

Verschillen	VOC	WIC
Opgericht in het jaar:		
Handelden met de gebieden:		
Handelden in:		

- Ik kan uitleggen waarom Europeanen op grote schaal in slaven handelden.

b Noem twee redenen.

– .....

.....

– .....

.....

- Ik kan beschrijven wat er gebeurde met mensen die tot slaaf waren gemaakt.

c Vul het schema in.

In Afrika	Op zee	Op de plantage

Ga naar de *Flitskaarten* en de *Test jezelf*.

3 De Gouden Eeuw

BASIS

Bron 1 Moeder en dochter leggen de lakens in de linnenkast. In de 17e eeuw zijn naar schatting vijf miljoen schilderijen gemaakt. We zijn door die schilderijen veel te weten gekomen over hoe mensen woonden en leefden in de Gouden Eeuw. (Schilderij van Pieter de Hooch, 1663.)

Intro

1 Gebruik bron 1.

a Maak de zin kloppend.
Dit huis is van *arme* / *rijke* mensen.

b Waaraan kun je dat zien?

De meubels: .....

.....

De muren: .....

De kleding: .....

c Dit huis lag aan een gracht in een grote stad. Hoe zie je dat op het schilderij?

.....

.....

2 Gebruik bron 1. De 17e eeuw heet ook wel de Gouden Eeuw.
Wat denk je: waren er in de Gouden Eeuw veel of weinig mensen rijk?

.....

.....

.....

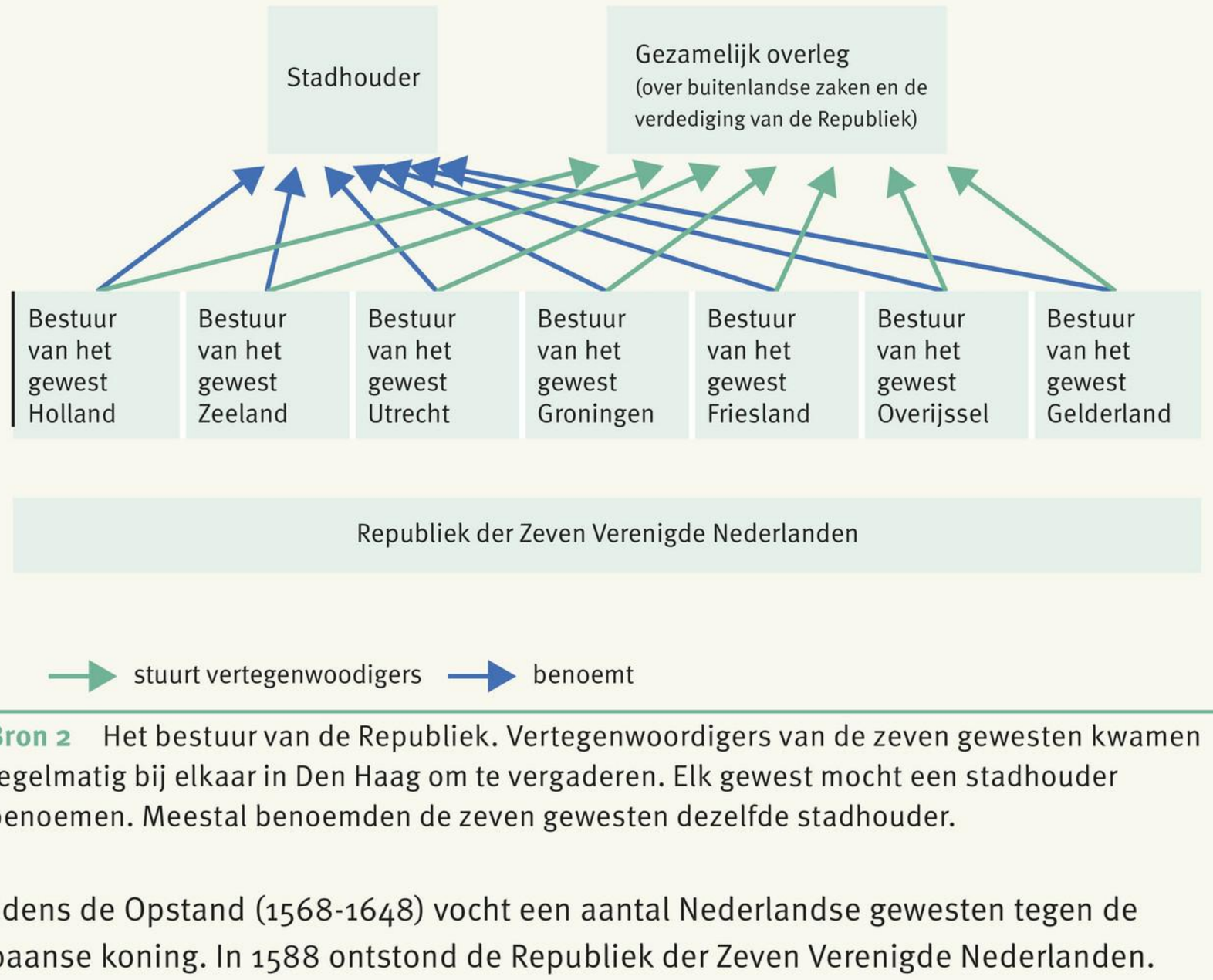
.....

Ga naar de *Ontdekkingsplaat*.

Het bestuur van de Republiek

Leerdoel

- Je kunt uitleggen wie in de Republiek de meeste macht hadden.

Bron 2 Het bestuur van de Republiek. Vertegenwoordigers van de zeven gewesten kwamen regelmatig bij elkaar in Den Haag om te vergaderen. Elk gewest mocht een stadhouder benoemen. Meestal benoemden de zeven gewesten dezelfde stadhouder.

Tijdens de Opstand (1568-1648) vocht een aantal Nederlandse gewesten tegen de Spaanse koning. In 1588 ontstond de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden.

De nieuwe Republiek was geen echte eenheid. Elk gewest had een eigen bestuur, met eigen wetten. Maar er was wel samenwerking tussen de zeven gewesten. Vertegenwoordigers van de gewesten overlegden regelmatig met elkaar in Den Haag over de buitenlandse politiek en de verdediging van de Republiek.

De Republiek werd bestuurd door een kleine groep van rijke en protestantse burgers. Zij werden **regenten** genoemd. Zij verdeelden de belangrijke banen in het bestuur onder elkaar. Op deze manier bleef het bestuur van de Republiek in handen van een kleine groep rijke families. Andere burgers hadden niets te zeggen.

Willem van Oranje en zijn zoons hadden het leger tijdens de Opstand aangevoerd. Ook na de Opstand bleef de familie Van Oranje belangrijk. De gewesten benoemden alleen leden van deze familie tot **stadhouder**. De stadhouder was de opperbevelhebber van het leger en de vloot. Hij was dus in dienst van de gewesten.

3 **a** Door wie werd de Republiek der Verenigde Nederlanden bestuurd?

- ◯ A Door de regenten.
- ◯ B Door de Spaanse koning.
- ◯ C Door de stadhouder.
- ◯ D Door Willem van Oranje.

b Hoe werd je regent?

- ◯ A Doordat andere regenten je benoemden.
- ◯ B Doordat de stadhouder je aanwees.
- ◯ C Doordat je werd gekozen door de burgers.

c In de Republiek was het bestuur in handen van een kleine groep rijke burgers. Past dat bij de manier waarop Nederland nu wordt bestuurd?

Dat past *wel* / *niet* bij onze manier van besturen, omdat .....

.....

.....

.....

4 **a** Gebruik zo nodig paragraaf 3 van hoofdstuk 4. De stadhouder had vóór 1588 een andere taak dan daarna. Vul het schema in.

	Benoemd door	Taak
Stadhouder in de Spaanse Nederlanden voor 1588		
Stadhouder in de Republiek vanaf 1588		

b Om welke reden was de stadhouder in de Republiek meestal een lid van de familie van Oranje?

- ◯ A De Oranjes waren het machtigst in de Republiek.
- ◯ B De Oranjes waren koningen van de Nederlanden geweest.
- ◯ C De Oranjes waren tijdens de Opstand belangrijk geweest.
- ◯ D De Oranjes waren trouwe dienaren van de Spaanse koningen geweest.

5 Had de Republiek een centraal bestuur? Leg je antwoord uit.

De Republiek had in de 17e eeuw *wel* / *geen* centraal bestuur, want .....

.....

.....

Arm en rijk

Leerdoel

- Je kunt vier sociale lagen beschrijven in de Nederlandse steden in de 17e eeuw.

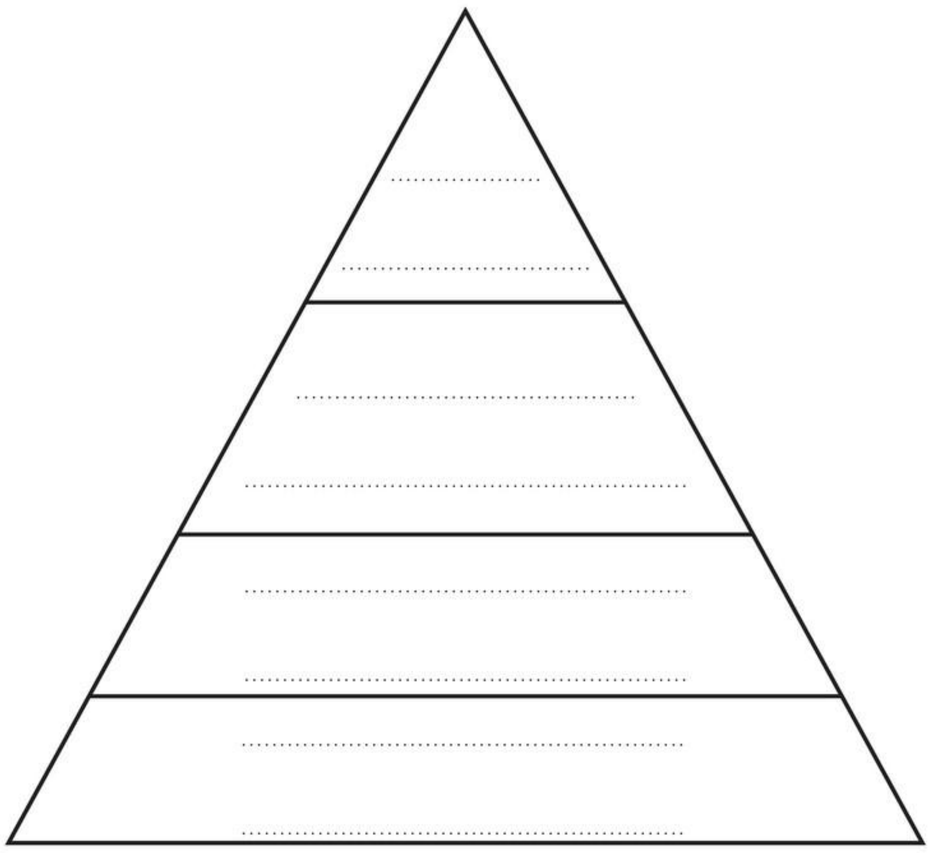
Bron 3 Bestuurders van een weeshuis in Amsterdam delen brood uit aan de armen. (Schilderij van Werner van den Valckert, 1627.)

In het bestuur van de Republiek waren rijke burgers uit de steden heel belangrijk. Maar niet iedereen was rijk. In de steden van de Republiek waren vier sociale lagen.

- De kleinste groep vormden de rijke kooplieden. Ze woonden meestal in prachtige grachtenhuizen en zaten ook in het bestuur van de steden en de gewesten.
- Onder deze groep kwam een veel grotere groep van winkeliers en ambachtslieden. Zij profiteerden ook van de welvaart en verkochten veel producten. Vaak woonden ze boven hun winkel of werkplaats.
- De derde groep bestond uit arbeiders, die voor een laag loon werkten. Zij laadden en losten de schepen in de havens of werkten voor de kooplieden, winkeliers of ambachtslieden.
- Helemaal onderaan kwamen de armen. Dit waren de mensen zonder vast werk, ouderen en zieke mensen. Sommigen leefden op straat, maar er werd ook wel voor hen gezorgd. De armen kregen vaak eten en onderdak in een tehuis, gesticht door de kerk of rijke families.

In alle sociale lagen waren mannen belangrijker dan vrouwen. Mannen waren het hoofd van het gezin en hadden de belangrijkste banen. Toch verdienden veel vrouwen in de Republiek hun eigen geld door te werken, bijvoorbeeld met hun eigen bedrijf.

6 **a** Welke vier sociale lagen waren er in de Republiek? Zet ze op de juiste plek in het schema.

b (t) De laatste alinea van de leertekst 'Arm en rijk' gaat over vrouwen. Waarom staat voor deze alinea geen opsommingsteken (stip)?

- ◯ A De tekst gaat niet over sociale verschillen.
- ◯ B De tekst gaat over vrouwen uit alle sociale lagen.
- ◯ C Omdat vrouwen in de 17e eeuw minder belangrijk waren.
- ◯ D Omdat vrouwen bij één sociale laag passen.

c Gebruik bron 4. Past de bron bij wat er in de leertekst over vrouwen staat, of niet? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

7 **a** Gebruik bron 3. Welke twee sociale lagen zijn op deze bron te zien?

- ☐ A Ambachtslieden.
- ☐ B Arbeiders.
- ☐ C Armen.
- ☐ D Rijke kooplieden.
- ☐ E Winkeliers.

b Gebruik bron 1 en bron 3. Welke bron vertelt het meest over het leven van de rijken en welke over het leven van de armen? Beschrijf ook wat de bron je vertelt. Vul het schema in.

Wie?	Bron	Wat vertelt de bron over hun leven?
De armen	*Bron 1 / Bron 3*	
De rijken	*Bron 1 / Bron 3*	

Kunst en wetenschap

Leerdoel

- Je kunt met voorbeelden beschrijven dat kunst en wetenschap in de Republiek in de 17e eeuw bloeiden.

Bron 4 Een verkoopster met een kruiwagen vol groenten loopt langs een slagerij op de Haarlemmerdijk in Amsterdam. (Schilderij van Michiel van Musscher, 1668.)

In de 17e eeuw bloeiden de handel en de nijverheid in de Hollandse steden. Het ging dus heel goed met de economie in de Republiek. Het was ook een bloeiperiode voor de schilderkunst en voor de wetenschap. Daarom heet de 17e eeuw ook wel de **Gouden Eeuw**.

Door de grote welvaart was er in de Republiek genoeg werk voor schilders. Zij werkten vooral in opdracht van rijke burgers. Regenten lieten bijvoorbeeld portretten maken. Maar ook winkeliers en ambachtslieden kochten schilderijen. Daarom zie je op schilderijen uit de 17e eeuw vaak gebeurtenissen uit het dagelijks leven. In deze tijd maakten sommige schilders, zoals Rembrandt van Rijn, heel knappe schilderijen die nu nog wereldberoemd zijn.

In de 17e eeuw ontstond ook grote belangstelling voor de wetenschap. Door de ontdekkingsreizen ontdekten mensen veel tot dan toe onbekende dieren, planten en volken. Wetenschappers begrepen dat niet alle kennis uit boeken te halen was. Ze gingen daarom zelf onderzoeken hoe de natuur en de mens in elkaar zaten. In de 17e eeuw deden wetenschappers veel belangrijke ontdekkingen. De wetenschapper Antoni van Leeuwenhoek vond bijvoorbeeld de microscoop uit en ontdekte zo het bestaan van bacteriën. Christiaan Huygens bedacht het slingeruurwerk, belangrijk voor de tijdsbepaling op zee. Een andere geleerde was Spinoza. Hij dacht na over God. Volgens hem was God geen 'persoon' die mensen strafte of beter maakte. Spinoza dacht dat voor alle gebeurtenissen een logische oorzaak in de natuur moest zijn.

8 **a** De Gouden Eeuw was een bloeiperiode. Op welke drie gebieden ging het heel goed en ontstond er een grote bloei?

- ☐ A Op het gebied van bestuur.
- ☐ B Op het gebied van economie.
- ☐ C Op het gebied van geloof.
- ☐ D Op het gebied van kunst.
- ☐ E Op het gebied van wetenschap.

b Onderstreep in de leertekst 'Kunst en wetenschap' een oorzaak voor de bloei van de schilderkunst in de Gouden Eeuw. Je moet één zin onderstrepen.

c Onderstreep in de leertekst 'Kunst en wetenschap' twee zinnen die een oorzaak geven voor de bloei van de wetenschap in de Gouden Eeuw.

d In de Gouden Eeuw bloeiden de kunst en de wetenschap. Wat voor soort verandering was dat?

- ◯ A Een culturele verandering.
- ◯ B Een economische verandering.
- ◯ C Een politieke verandering.
- ◯ D Een sociale verandering.

9 Gebruik bron 4. Bedenk om welke reden een Amsterdamse winkelier juist zo'n schilderij zou willen ophangen.

.....

.....

.....

.....

10 Maak de zinnen kloppend.
De wetenschapper Spinoza geloofde *nog wel* / *niet meer* in wonderen, bijvoorbeeld dat God iemand genas van een ziekte. De meeste mensen vonden dit idee van Spinoza waarschijnlijk *goed* / *helemaal verkeerd*. Een boek waarin Spinoza zijn ideeën beschreef, werd verboden. Dat is *wel een* / *geen* voorbeeld van verdraagzaamheid.

Samenvatten

11 Je maakt een samenvatting van de drie leerteksten. Dit doe je met de drie leerdoelen.

- Ik kan uitleggen wie in de Republiek de meeste macht hadden.

a Maak de tekst kloppend.
De Republiek bestond uit *zeven* / *acht* gewesten met een eigen bestuur. De Republiek was dus *wel een* / *geen* eenheid. In de gewesten was de macht in handen van de *regenten* / *stadhouder*. *Alle* / *Alleen rijke* burgers hadden invloed op het bestuur. De *koning* / *stadhouder* voerde het leger en de vloot aan.

- Ik kan vier sociale lagen beschrijven in de Nederlandse steden in de 17e eeuw.

b Vul het schema in.

Bevolkingsgroep	Welk werk deden zij?	Waar woonden zij?
Rijke kooplieden		
	Zij hadden hun eigen werkplaatsen of winkels en werkten daar.	
		Zij woonden in kleine huizen.

- Ik kan met voorbeelden beschrijven dat kunst en wetenschap in de Republiek in de 17e eeuw bloeiden.

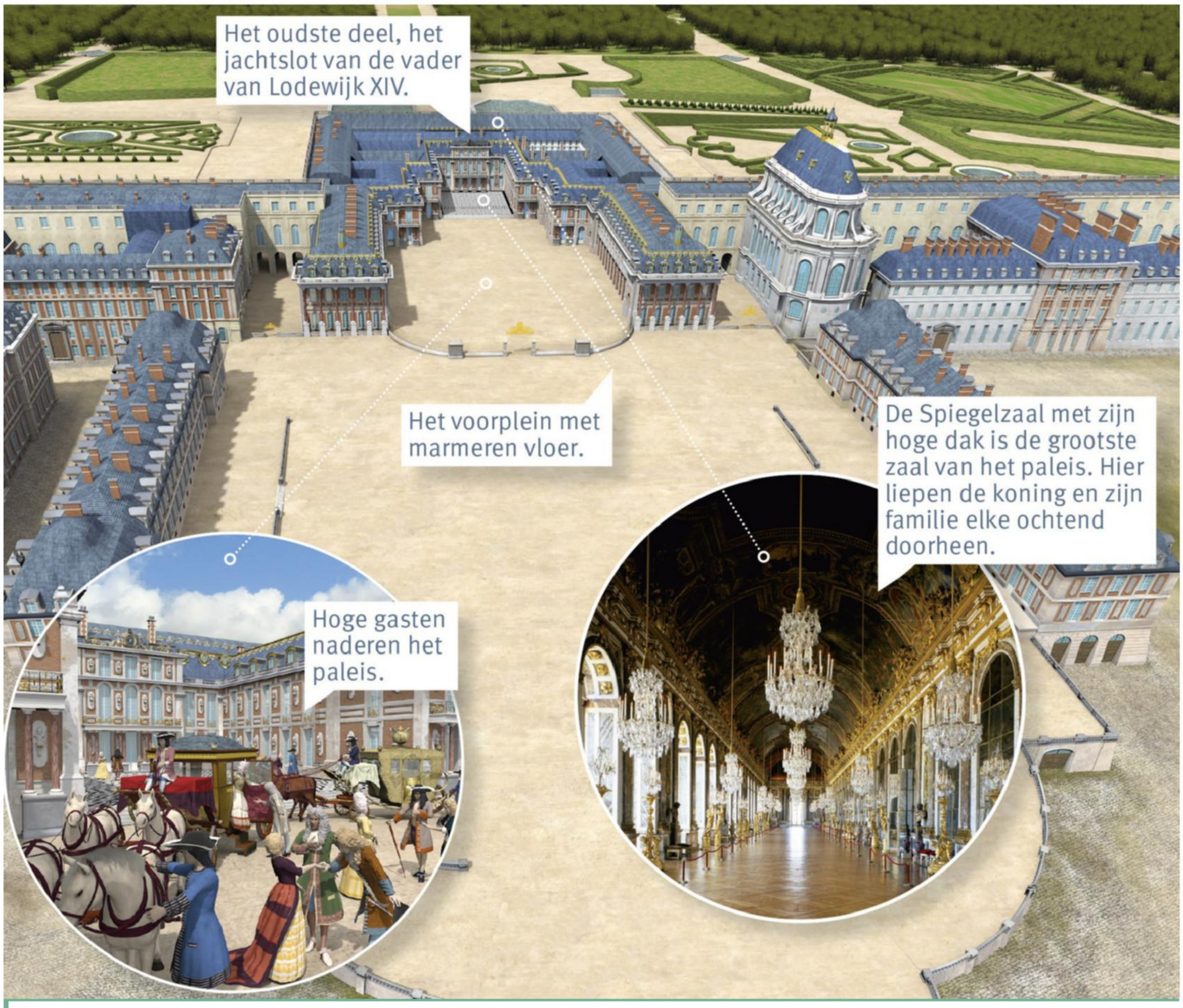
c Vul het schema in.

Gebied	Korte beschrijving
De schilderkunst	
	Wetenschappers gingen zelf meer onderzoek doen en deden zo allerlei ontdekkingen.

Ga naar de *Flitskaarten* en de *Test jezelf*.

4 Machtige koningen

BASIS

Bron 1 Het paleis en de tuinen van Versailles omstreeks 1710. Jarenlang werkten 35.000 mensen voor koning Lodewijk XIV aan de bouw van het paleis en de aanleg van de tuinen in Versailles. Het paleis bestond uit meer dan 700 kamers. Er waren gebouwen voor de hofhouding en zijvleugels voor ministers en ambtenaren. Lodewijk liet op de eerste verdieping de kolossale Spiegelzaal bouwen, met erg dure en hoge spiegels.

Intro

1 Gebruik bron 1.

a Hier woonden de koning en zijn familie. Wie woonden er nog meer in dit paleis?

.....

b Bedenk een reden waarom al deze mensen in hetzelfde paleis woonden en werkten.

.....

.....

c Gasten komen in koetsen naar het paleis. Hoe kun je zien dat dit belangrijke gasten waren?

.....

2 Leg uit dat Lodewijk XIV met de Spiegelzaal liet zien dat hij belangrijk was.

.....

.....

Ga naar de *Ontdekkingsplaat*.

Absolute macht

Leerdoel

- Je kunt uitleggen wat het betekent als een koning absolute macht heeft.

Bron 2 Het symbool van de koning is een portret van Lodewijk omringd met zonnestralen. Dat symbool staat in goud op het hekwerk van Versailles. (Smeedwerk uit de 17e eeuw.)

In de meeste landen in Europa was de macht in handen van een koning. Het koningschap is erfelijk: een koning wordt opgevolgd door zijn oudste kind. Veel koningen regeerden samen met de adel.

Al vanaf 1300 probeerden koningen hun macht te vergroten en de macht van de adel te verkleinen. Zij wilden een centraal bestuur: het land vanuit één plaats besturen, waarbij overal dezelfde wetten en belastingen gelden. In de 17e eeuw lukte dat een aantal koningen. Sommigen verkregen zelfs **absolute macht**. Dat betekent dat alle macht in handen is van één persoon. De koning nam alle beslissingen en iedereen moest hem gehoorzamen. Die manier van besturen heet **absolutisme**.

De Franse koning Lodewijk XIV was de eerste koning met absolute macht. Vanuit zijn paleis in Versailles bestuurde hij Frankrijk. Lodewijk overlegde met zijn ministers, maar nam zelf alle belangrijke besluiten. De koning wilde ook op alle mogelijke manieren laten zien dat hij het middelpunt van de macht was. Hij liet zich de Zonnekoning noemen, want hij was degene om wie alles draaide. Lodewijk had aan zijn hof ook allerlei regels voor de adel bedacht. Zo mochten enkelen aanwezig zijn als de koning 's morgens wakker werd en aangekleed werd. De edelen wilden daar graag bij zijn, want als je bij de koning was, kon je misschien invloed hebben op zijn besluiten.

3 **a** Wie hadden in de 17e eeuw in de meeste Europese landen de macht?

- ◯ A De adel.
- ◯ B Koningen.
- ◯ C Regenten.
- ◯ D Stadhouders.

b Het koningschap is erfelijk. Wat betekent dat?

.....

.....

4 **a** Vul de ontbrekende woorden in. Kies uit: *de adel* • *het bestuur* • *het leger*.

Tot in de 16e eeuw moesten koningen hun macht delen met ..... .

Die hielp de koning bij ..... . Edelen voerden hun eigen mannen aan in ..... .

b Koningen wilden graag een centraal bestuur. Wat past bij een centraal bestuur? Twee antwoorden zijn goed.

- ☐ A De adel wordt belangrijker in het bestuur.
- ☐ B De koning bestuurt het land vanuit zijn paleis.
- ☐ C De koning moet voor het heffen van belasting toestemming vragen.
- ☐ D De wetten gelden voor alle inwoners van een land.
- ☐ E Gewesten hebben eigen wetten en heffen zelf belasting.

5 **a** Wat is absolute macht?

- ◯ A De macht is in handen van alle burgers.
- ◯ B De macht is in handen van de adel.
- ◯ C De macht is in handen van de regenten.
- ◯ D De macht is in handen van één persoon.

b Hoe heet de vorm van bestuur waarbij de koning alle macht heeft?

.....

6 Gebruik bron 2.

a Hoe is Lodewijk XIV afgebeeld?

- ◯ A Als een gouden bewaker van het paleis.
- ◯ B Als een gouden zon met zonnestralen.
- ◯ C Als een koning met een gouden kroon op zijn hoofd.
- ◯ D Als een vliegende engel met gouden vleugeltjes.

b Leg uit dat dit symbool goed bij Lodewijk XIV past.

.....

.....

.....

Koningen willen meer macht

Leerdoel

- Je kunt uitleggen op welke twee manieren sommige koningen meer macht probeerden te krijgen.

Bron 3 Lodewijk XIV voert zijn leger aan. Hij zit op het witte paard. Lodewijk voerde veel oorlogen. Daardoor had hij steeds meer belastinggeld nodig. (Schilderij van Adam Frans van der Meulen, 1672.)

Lodewijk XIV vergrootte zijn macht op twee manieren. Ten eerste was hij ervan overtuigd dat God hem de macht had gegeven om als een vader voor zijn volk te zorgen. De wetten van de koning waren volgens hem dus besluiten van God. Daarom vond hij het ook belangrijk dat iedereen katholiek was. Het protestantse geloof verbood hij. Iedereen moest hem gehoorzamen, je mocht geen kritiek op de koning hebben.

Ten tweede nam Lodewijk verschillende maatregelen om de macht van de adel te verkleinen. Hij benoemde ambtenaren, die hem hielpen bij het bestuur van het land. Hij richtte ook een leger op van goed getrainde en bewapende soldaten. Door deze twee maatregelen was Lodewijk niet meer afhankelijk van de adel. Machtige edellieden moesten in zijn paleis komen wonen. Zo kon hij hen beter in de gaten houden.

Sommige koningen in andere landen volgden het voorbeeld van Lodewijk XIV. In Pruisen, een staat in het oosten van Duitsland, nam koning Frederik Willem I maatregelen om zijn macht te vergroten. Hij voerde de dienstplicht in. Dat maakte hem minder afhankelijk van de adel. Hij kreeg de absolute macht. Dat lukte ook de Russische keizer Peter de Grote. Hij vergrootte zijn macht door de economie te verbeteren. Zo kon hij meer belasting heffen en kon hij ambtenaren en soldaten inhuren, in plaats van de adel om hulp te vragen. Op die manier kreeg de adel minder macht.

7 **a** (t) Onderstreep in de leertekst ‘Koningen willen meer macht’ op welke twee manieren Lodewijk XIV meer macht probeerde te krijgen. Onderstreep de twee zinnen waarin dat staat samengevat.

b Hoe bestuurden absolute koningen hun land? Maak de tekst kloppend.
Ambtenaren / *Edelmannen* hielpen de koning bij het bestuur. In het hele land golden *dezelfde* / *verschillende* wetten. De koning voerde oorlogen met *het leger van de adel* / *zijn eigen leger*. Het land werd vanuit *één plaats* / *meerdere plaatsen* bestuurd.

8 **a** Lodewijk XIV had in Frankrijk de absolute macht. Welke twee andere Europese landen werden in de 17e eeuw bestuurd door een absoluut vorst?

- ☐ A De Republiek.
- ☐ B Engeland.
- ☐ C Pruisen.
- ☐ D Rusland.
- ☐ E Zweden.

b Welke overeenkomst is er tussen de maatregelen van de drie absolute vorsten?

- ◯ A Alle vorsten gaven de adel belangrijke banen in het bestuur.
- ◯ B Alle vorsten stopten veel geld in de wetenschap.
- ◯ C Alle vorsten verboden alle godsdiensten behalve één.
- ◯ D Alle vorsten voerden veranderingen door in het leger.

De Republiek, een bijzonder land

Leerdoel

- Je kunt uitleggen dat de Republiek op het gebied van geloof en bestuur anders was dan de meeste Europese landen in de 17e eeuw.

Bron 4 Een vergadering van de vertegenwoordigers van de gewesten in Den Haag. (Schilderij van Dirck van Delen, na 1651.)

De meeste landen in Europa werden door koningen bestuurd. Een aantal koningen kreeg zelfs absolute macht. In de Nederlanden hadden de Spaanse koningen ook geprobeerd hun macht te vergroten, maar dat had geleid tot een opstand en de oprichting van de Republiek. De Republiek was om een aantal redenen een bijzonder land.

- Ten eerste hadden in de Republiek rijke burgers de macht, en niet een koning.
- Ten tweede had de Republiek geen centraal bestuur. De zeven gewesten namen elk hun eigen besluiten over wetten, rechtspraak en belastingen.
- Ten derde was er in de Republiek verdraagzaamheid. Je werd niet vervolgd als je een ander geloof had of een andere mening dan de meeste mensen.

9 Welke verschillen waren er tussen het bestuur van de Republiek en het bestuur van Frankrijk in de 17e eeuw? Vul het schema in.

	Republiek	Frankrijk
Wie bestuurt het land?		
Wie voert het leger aan?		
Wie besluit over oorlog en vrede?		

Samenvatten

10 Je maakt een samenvatting van de drie leerteksten. Dit doe je met de drie leerdoelen.

- Ik kan uitleggen wat het betekent als een koning absolute macht heeft.

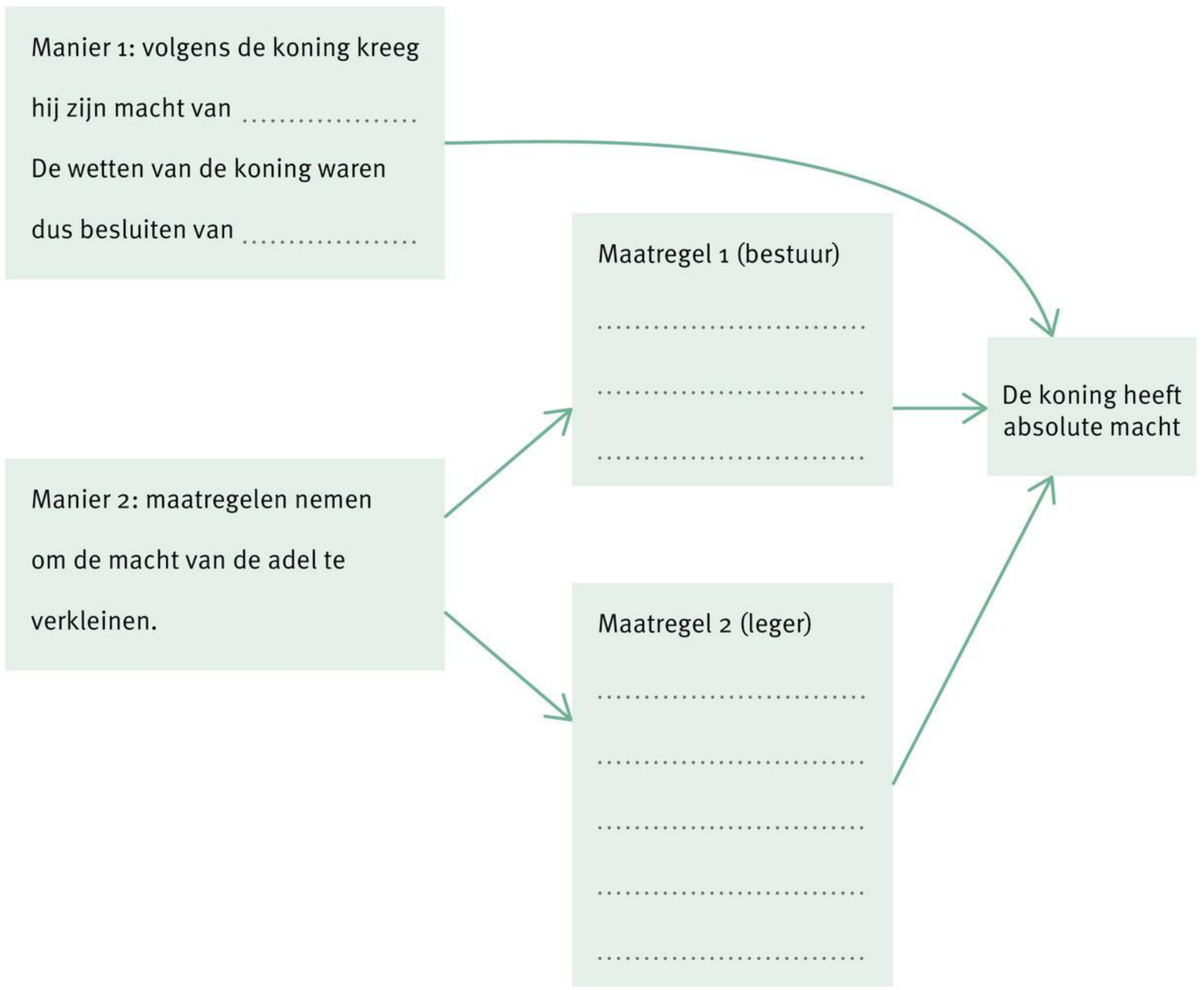
a Vul de zinnen aan.

Een koning met absolute macht mag ..... .

Deze manier van besturen heet ..... .

- Ik kan uitleggen op welke twee manieren sommige koningen meer macht probeerden te krijgen.

b Vul het schema in.

- Ik kan uitleggen dat de Republiek op het gebied van geloof en bestuur anders was dan de meeste Europese landen in de 17e eeuw.

c Vat zo kort mogelijk samen om welke drie redenen de Republiek op het gebied van geloof en bestuur anders was dan de meeste Europese landen in de 17e eeuw. Gebruik steekwoorden.

– .....

– .....

– .....

Ga naar de *Flitskaarten* en de *Test jezelf*.

5 Je inleven

HISTORISCH DENKEN

Handel in mensen

Leerdoel

- Je kunt herkennen dat mensen vroeger andere normen en waarden hadden dan in onze tijd.

Vaardigheid

- V4.2

Basis

- Paragraaf 5.2

In de 17e eeuw handelden Europeanen in mensen die uit Afrika waren gehaald en als slaaf werden verkocht. Mensenhandel is tegenwoordig verboden, maar komt nog steeds voor. Mensenhandelaren brengen bijvoorbeeld voor veel geld vluchtelingen naar Europa. In deze opdracht onderzoek je hoe mensen in de 17e eeuw dachten over slavenhandel.

Uitleg 1 Wat zijn normen en waarden?

In een 17e-eeuws boekje voor schoolmeesters staat dat meesters leerlingen mogen slaan. Wel waarschuwt de schrijver: ‘Liever niet tot bloedens toe.’ Dit is een voorbeeld van een norm op school die wij (gelukkig) niet meer kennen. Als je mensen in het verleden wilt begrijpen, moet je snappen dat mensen vroeger andere **normen** en **waarden** hadden. Daardoor vonden mensen vroeger soms dingen gewoon, die wij nu onbegrijpelijk vinden.

- Met normen bedoelen we regels waaraan iedereen zich moet houden, bijvoorbeeld: afval gooi je in de prullenbak, diefstal is verboden.
- Met waarden bedoelen we zaken die mensen belangrijk vinden in hun leven, zoals eerlijkheid, gehoorzaamheid of vriendelijkheid.

1 Gebruik uitleg 1.

a Welke uitspraak is een norm en welke is een waarde?

	Norm	Waarde
Hondenpoep ruim je op.		
Je bent voor vrijheid van godsdienst.		
Je vindt het belangrijk dat mensen respect hebben voor elkaar.		

b Welke uitspraak over de 17e eeuw is een norm en welke is een waarde?

	Norm	Waarde
Schoolmeesters mogen leerlingen slaan.		
Het is belangrijk dat kinderen gehoorzaam zijn.		

c Bedenk twee voorbeelden van normen die bij jou op school gelden.

.....

.....

2 Gebruik uitleg 1.

a Tegenwoordig is mensenhandel verboden. Is dat een norm of een waarde? Leg je antwoord uit.

.....

.....

b Tegenwoordig willen wij dat er voor alle mensen vrijheid is. Is dat een norm of een waarde? Leg je antwoord uit.

.....

.....

3 Gebruik bron 1.

a Waarom bracht de WIC vanaf 1635 slaven van Afrika naar Nieuw-Holland?

.....

.....

.....

b Gebruik je antwoord bij vraag a. Maak de tekst kloppend.
Vóór 1626 nam de WIC (officieel) geen deel aan de slavenhandel. Vanaf 1635 handelde de WIC *wel* / *niet* in slaven. Dat is een verandering van *norm* / *waarde*.

Bron 1 Een beschrijving van de kolonie Nieuw-Holland.

In 1630 veroverde de WIC een Portugees gebied in Brazilië. De WIC noemde het Nieuw-Holland. De Portugezen hadden daar al suikerplantages gesticht, die bewerkt werden door slaven uit Afrika. Een deel van de plantages werd door rijke Nederlandse families overgenomen. Al snel ontstond er op de plantages een groot tekort aan arbeidskrachten. In 1635 besloot de WIC om zelf slaven uit Afrika naar Nieuw-Holland te brengen. De eigenaren van de plantages kochten de slaven van de WIC. En ze verkochten vervolgens suiker aan de WIC. Op die manier verdiende de WIC geld. Maar de kolonie was geen groot succes: de kosten van de verovering en verdediging van Nieuw-Holland waren heel hoog.

4 Gebruik bron 2.

a Wat was aan het begin van de 17e eeuw de norm van de protestantse kerk op het gebied van slavenhandel?

.....

.....

b Welke andere norm was volgens dominee Udemans te lezen in de Bijbel?

.....

.....

.....

Bron 2 De protestantse kerk keurde aan het begin van de 17e eeuw slavenhandel af. Dominee Godfried Udemans uit Zierikzee schreef in 1638 dat slavernij volgens de Bijbel wél toegestaan was. Hij schreef het volgende.

> [Volgens de Bijbel mogen] heidenen of moslims als slaven gebruikt worden [...] als ze voor een eerlijke prijs zijn gekocht van hun ouders of van [hun] eigenaren, zoals dat nu gebeurt in Afrika.

5 Gebruik bron 3.

a Maak de tekst kloppend.
De schilder Zacharias Wagener vond dat de slaven als *dieren* / *mensen* behandeld werden. Hij lijkt dat *wel* / *niet* erg te vinden.

b Welke waarde was voor de schilder blijkbaar belangrijk?

- ◯ A Eerlijkheid.
- ◯ B Gehoorzaamheid.
- ◯ C Gezondheid.
- ◯ D Medemenselijkheid.

Bron 3 Een schilderij uit 1641 van de slavenmarkt in Recife, een stad in de kolonie Nieuw-Holland in Brazilië. De maker van dit schilderij, Zacharias Wagener, was zelf in de kolonie. Hij heeft gezien hoe slaven werden gekeurd en verkocht op de slavenmarkt. Hij schreef daarover: 'Deze arme, hongerige mensen kruipen als varkens uit de stal en worden één voor één naar de markt vervoerd. Daar worden ze door kooplieden van voor tot achter bekeken.'

6 Gebruik je antwoorden bij vraag 3 tot en met 5.

a Welke uitspraak hoort bij welke persoon? Maak de juiste combinaties.

A	De dominee Udemans	◯	◯ 1 De handel in slaven is toegestaan, want we moeten de verdediging van de kolonie wel kunnen betalen.
B	De kunstenaar Wagener	◯	◯ 2 Mensen behandel je als mensen en niet als dieren.
C	Een bestuurder van de WIC	◯	◯ 3 Volgens de Bijbel mogen niet-christenen als slaaf verhandeld worden.

b Gebruik vraag a. Welke uitspraak was in het grootste deel van de 17e eeuw de norm op het gebied van slavenhandel in de Republiek?

.....

Maak online steropdracht 7 voor extra uitdaging.

Kometenvrees

Leerdoel

- Je kunt herkennen dat mensen uit het verleden niet dezelfde kennis hebben als mensen in onze tijd.

Vaardigheid

- V4.1

Basis

- Paragraaf 5.3

Nog niet zo lang geleden rookten leraren in de klas. Nu snappen we daar niets meer van: hoe kun je kinderen blootstellen aan giftige rook? Blijkbaar *wisten* mensen toen minder goed hoe slecht sigaretten zijn. Daardoor *deden* ze iets wat wij nu onbegrijpelijk vinden. Jij gaat onderzoeken waarom mensen in de 17e eeuw anders op het verschijnen van een komeet reageerden dan wij nu zouden doen.

8 Gebruik uitleg 2.

a Wat wist men in de 17e eeuw en wat weten wij nu? Vul het schema in.

	Dit wist men in de 17e eeuw	Dit weten wij nu
Aan scheurbuik ga je dood.		
In groente en fruit zit vitamine C.		
Vitamine C helpt tegen scheurbuik.		

b Was het dom dat scheepskapiteins in de 17e eeuw geen vers voedsel mee aan boord namen, zodat ze scheurbuik konden voorkomen?

.....

.....

c Bedenk zelf nog een voorbeeld van iets wat wij nu wel weten en wat mensen in de 17e eeuw niet wisten.

.....

.....

.....

.....

Uitleg 2 Andere kennis

Veel zeelieden leden in de 17e eeuw aan scheurbuik. Ze kregen eerst last van opgezwollen en bloedend tandvlees, daarna kregen ze hoofdpijn, stijve armen en benen en verschenen er paarse vlekken op hun huid. Uiteindelijk stierven veel mannen aan de ziekte. De scheepskapiteins hadden de ziekte kunnen voorkomen door citroenen en sinaasappels mee te nemen of door regelmatig vers voedsel in te slaan. Want zonder vitamine C uit groente en fruit krijg je scheurbuik.

Je kunt het dom vinden dat die kapiteins geen vitamine C meenamen. Maar je moet je ook bedenken dat mensen uit het verleden andere kennis hadden dan wij nu. Daardoor dachten ze over sommige zaken anders dan wij in onze tijd en deden ze in sommige situaties ook iets anders dan wij nu zouden doen. Dat betekent niet dat zij dommer waren dan wij.

9 Gebruik bron 4.

a Wat zie je waar op de afbeelding? Zet de nummers van de omschrijvingen op de juiste plek in de afbeelding.

1 De komeet
2 Een brandende stad
3 Een leger
4 Een man die de dood voorstelt
5 Een sterrenkundige die naar de hemel kijkt
6 Een vrouw die Europa voorstelt

b Kondigt de komeet volgens de tekenaar goede of slechte tijden aan? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

Bron 4 In de laatste twee maanden van 1618 was er in de Republiek aan de hemel een komeet te zien. Dat leidde tot grote onrust. Geleerden wisten niet precies wat een komeet was en waardoor een komeet plotseling zichtbaar werd. Veel mensen dachten dat de komeet een teken van God was, maar wisten niet precies welke boodschap God ermee wilde overbrengen. De tekenaar van deze afbeelding laat zien wat de komeet volgens hem betekende. (Afbeelding uit 1618-1619, tekenaar onbekend.)

10 Gebruik bron 4 en 5.
Welke kennis had de 17e-eeuwse tekenaar over kometen en welke kennis hebben wij nu?
Vul het schema in.

	Deze kennis past bij de 17e-eeuwse tekenaar	Deze kennis past bij onze tijd
In 1618 was een komeet te zien.		
Het verschijnen van een komeet betekent dat er een tijd van ellende begint.		
Een komeet is een soort ster.		
Een komeet verschijnt aan de hemel, als deze in de buurt van een warme ster komt.		

Bron 5 Wat weten wij nu over kometen?

Een komeet bestaat uit ijs, gas en stof en draait in een baan rond een ster. Wanneer een komeet dicht bij een ster komt en warm wordt, komen er gassen vrij. Op aarde zie je dan een lichtgevende bol en staart aan de hemel.

11 Gebruik bron 4.

a In de 17e eeuw bestudeerden geleerden het heelal. Hoe zie je dat op bron 4?

.....

b Maak de tekst kloppend.
In de 17e eeuw wisten geleerden waarschijnlijk *wel* / *niet* dat het verschijnen van een komeet iets bijzonders is. Er is namelijk *wel* / *niet* elke dag een komeet te zien. Daarom dachten mensen dat een komeet *zeker* / *zeker niet* door God gestuurd moest zijn. Hij gaf hun een waarschuwing: ze hadden blijkbaar *wel* / *niet* volgens de regels van God geleefd. Hij zou hen straffen. Daardoor dachten ze dat er *goede* / *slechte* tijden zouden volgen.

c Wat vind je: was het dom van mensen in de 17e eeuw dat zij zo bang werden, toen er een komeet te zien was?

.....

.....

.....

.....

Maak online steropdracht 12 voor extra uitdaging.

6 Onderzoek met bronnen uit de Gouden Eeuw

TOEPASSEN

Migratie toen en nu

Basis
- Paragraaf 5.1

Je vergelijkt migratie in de 17e eeuw met migratie in onze tijd. Wat valt je op?

1 Gebruik bron 1. Kijk goed naar de legenda.

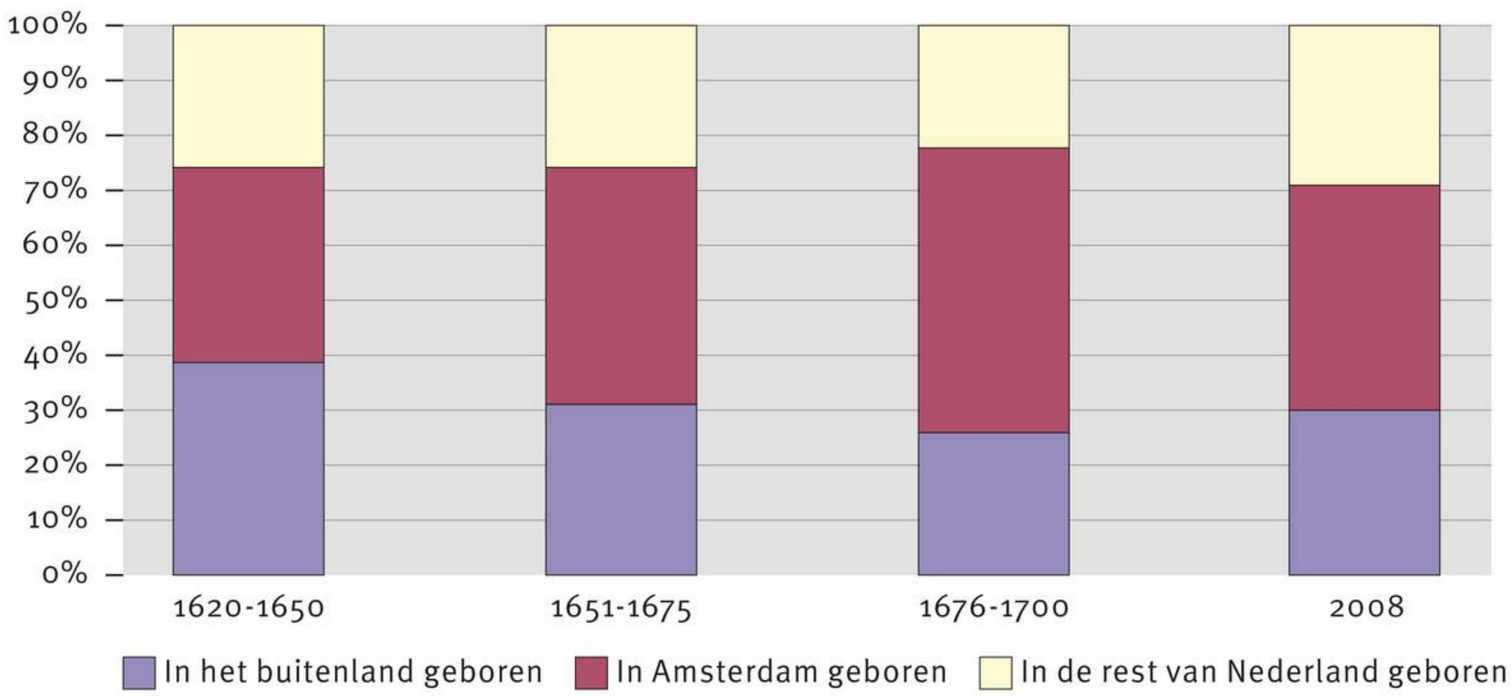
a Vul de juiste getallen in.

In 2008 was ..... % van de Amsterdammers in het buitenland geboren. Dat betekent dat van elke 100 inwoners er ..... in het buitenland geboren waren.

b Hoeveel procent van de Amsterdammers was tussen 1620 en 1650 in het buitenland geboren?

.....

c Gebruik je antwoorden van vraag a en b. Maak de zin kloppend.
Tussen 1620 en 1650 was een *groter* / *kleiner* deel van de Amsterdammers in het buitenland geboren dan in 2008.

Bron 1 Deze bron laat zien waar de inwoners van Amsterdam geboren waren in de 17e eeuw en in de 21e eeuw. De staven geven percentages weer.

2 Gebruik bron 2. Kijk goed naar de legenda.

a Maak de zinnen kloppend door de juiste getallen in te vullen.

In 2010 was ..... % van de Nederlandse bevolking in het buitenland geboren.

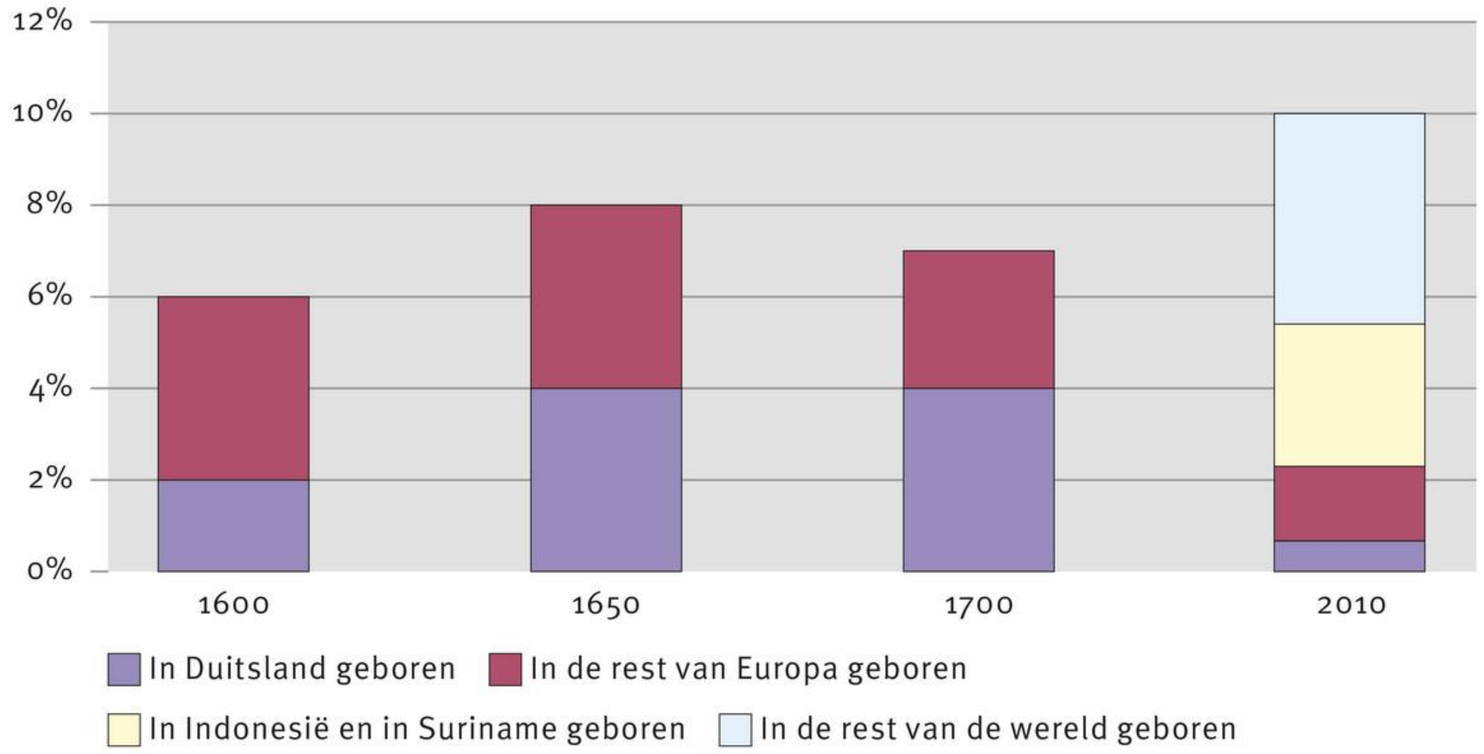
In 1650 was ..... % van de Nederlandse bevolking in het buitenland geboren.

b Vergelijk waar de migranten vandaan kwamen in de 17e eeuw en in de 21e eeuw. Welk belangrijk verschil zie je?

.....

.....

.....

Bron 2 Deze bron laat zien waar buitenlanders vandaan kwamen die in de 17e eeuw en in de 21e eeuw in Nederland gingen wonen. De staven geven percentages weer.

3 Gebruik bron 2 en de leertekst van paragraaf 1.

a Uit welk land kwamen de meeste migranten in de 17e eeuw?

.....

b Veel Duitsers en andere migranten die in de 17e eeuw naar de Republiek kwamen, gingen naar Holland en Zeeland. Om welke twee economische redenen gingen zij juist naar die twee gewesten?

– .....

.....

– .....

.....

c Noem nog een andere reden waarom mensen juist naar de Republiek kwamen.

.....

.....

d Wat zijn tegenwoordig redenen voor mensen om naar Nederland te emigreren? Bedenk er drie.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

e Vergelijk je antwoorden bij vraag b en c met je antwoord bij vraag d. Komen mensen nu om heel andere redenen naar Nederland dan in de 17e eeuw? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Een koninklijke rondleiding in Versailles

Basis
- Paragraaf 5.4

Lodewijk XIV leidde gasten graag rond in zijn tuinen. Hij schreef zelfs een rondwandeling op in een boekje. Op bron 3 zie je Lodewijk met zijn gasten. Wat vertelde hij zijn gasten?

Bron 3 Lodewijk geeft zijn gasten een rondleiding door de tuinen van Versailles. (Schilderij van Étienne Allegrain, rond 1688.)

4 Gebruik bron 4.
Hoe konden mensen aan de tuinen zien dat de Franse koning een heel machtig man was? Maak de juiste combinaties.

A De tuinen waren gigantisch groot. ◯
B In de tuinen waren 2.400 fonteinen. ◯
C De tuinen waren strak en onnatuurlijk. ◯

◯ 1 Die lieten zien dat de koning de baas was over de natuur.
◯ 2 Die moesten wel van een machtig man zijn.
◯ 3 Die waren een voorbeeld van nieuwe techniek.

Bron 4 De tuinen van Versailles.

Lodewijk XIV liet een enorme tuin aanleggen bij zijn paleis in Versailles. Volgens de laatste mode had die tuin veel strakke vormen. Paden waren recht en hagen kort gesnoeid. Het liet zien dat de mens de natuur kon vormen. Lodewijk was zelfs de baas over het water: er waren 55 vijvers en 2.400 fonteinen. In de 17e eeuw waren fonteinen iets nieuws. Om fonteinen te laten spuiten moest er genoeg druk op de waterleidingen staan. Daarvoor moest veel water opgepompt worden uit de rivier de Seine. Dat was lastig, want de rivier lag 160 meter lager dan Versailles. De fonteinen konden daarom niet allemaal tegelijk aan. Als Lodewijk in zijn tuinen wandelde, floten speciale fonteinmeesters naar elkaar, zodat zij de fonteinen op tijd konden aanzetten.

5 Gebruik bron 1 en 2 van paragraaf 4 en bron 4.
Wat vertelt Lodewijk aan zijn gasten over het paleis en de tuinen in Versailles? Bekijk eerst het hele schema. Vul dan in wat Lodewijk aan zijn gasten vertelt.

Dit laat Lodewijk zien	Dit vertelt hij erover
Start: het oudste deel van het paleis	Dit is het oude jachtslot van mijn vader. Dat ben ik gaan uitbreiden.
Privévertrekken van de koning	
Vergaderzaal van de regering	
Spiegelzaal	
Een recht pad met heggen erlangs	
De fonteinen	
Hek om de tuinen	

7 Michiel de Ruyter, een held?

VERDIEPEN

Onder de gedenkprent van bron 1 staat een lofdicht op admiraal Michiel de Ruyter. Het is geschreven door Gerard Brandt. In modern Nederlands staat er:

Zie hier de held, de rechterhand van de Staten-Generaal,
De redder van het vervallen vaderland;
Die in één jaar twee grote koninkrijken [Frankrijk en Engeland]
Tot drie keer toe de trotse vlag deed strijken [op zee versloeg];
Hij was het roer van de vloot, zijn arm werd door God geleid,
Door hem herleven de vrijheid en de vrede.

Vanaf 1650 werd Engeland op zee steeds machtiger. De Engelsen veroverden gebieden in Noord-Amerika en Nederlandse forten in West-Afrika. Ook zij wilden geld verdienen met de driehoekshandel.
In die moeilijke tijd, in 1665, werd Michiel de Ruyter opperbevelhebber van de vloot. Die vloot had net een zware nederlaag tegen Engeland geleden bij Lowestoft.
De vraag is: was Michiel de Ruyter een held?

Bron 1 Gedenkprent van admiraal Michiel de Ruyter. De prent is gemaakt ter ere van zijn overwinningen in 1673. (Prent van Hendrik Bary, 1673.)

Bron 2 *Krijgsraad aan boord van De Zeven Provinciën.* Rechts op dit schilderij zie je de Zeven Provinciën, het admiraalschip van Michiel de Ruyter. De schippers varen er in sloepen naartoe, net vóór de Vierdaagse Zeeslag (1666). (Schilderij van Willem van de Velde I, 1670-1690.)

Michiel de Ruyter veranderde de manier van vechten op zee radicaal. Hij verdeelde de schepen in een voorhoede en een achterhoede. Op een rij (in linie) voeren de schepen naast of achter elkaar. Als een schip in moeilijkheden raakte, moest de achterhoede te hulp schieten. Het was belangrijk om goed te kunnen communiceren met andere schepen. Daarom voerde De Ruyter het seinen met vlaggen in. Zo wist iedereen wat hij moest doen. De schippers en matrozen liet hij flink trainen. Het werkte. De Engelsen verloren in de Vierdaagse Zeeslag tien schepen, meer dan 4.000 man en twee admiraals. De Hollanders maakten bovendien zes Engelse schepen buit. Het werd een prachtige overwinning voor de Republiek.

Bron 3 *De Vierdaagse Zeeslag.* Rechts zie je de Nederlandse schepen. Het is goed te zien dat ze in linie varen. (Schilderij van Willem van de Velde I, 1693.)

Bron 4 Rechts zie je de Nederlandse schepen, die de bochtige rivier de Theems opvaren. Links zie je forten. De Hollanders namen het fort in en staken schepen in brand. De Engelsen blokkeerden de rivier door eigen schepen te laten zinken. Maar de Hollanders kwamen er toch langs. (Schilderij van Willem Schellinks, 1668.)

In 1667 voer een deel van de vloot van De Ruyter de rivier de Theems bij Londen op. Daar lag de Engelse oorlogsvloot voor anker en die moest De Ruyter vernietigen. De Engelse schepen werden bewaakt door een fort. Ook was dwars door de Theems onder water een zware ketting gespannen. Bovendien konden de schepen vastlopen op zandbanken. Het was dus een gevaarlijk plan. De Ruyter had een koortsaanval en ging niet mee. Hij zou pas twee dagen later met een sloep de rivier op varen.
Met scheepskanonnen werd het fort in brand geschoten. Een brandend schip dat ontplofte, brak de ketting. Dertien Engelse schepen werden tot zinken gebracht. Twee oorlogsschepen werden buitgemaakt en naar de Republiek gesleept. Eén daarvan was de Royal Charles, het Engelse vlaggenschip. Het was een glansrijke overwinning voor de Republiek: de Tweede Engelse Oorlog (1665-1667) was gewonnen.

Bron 5 De tocht naar Chatham. In het midden zie je de Royal Charles, het buitgemaakte Engelse vlaggenschip. (Schilderij van Peter van de Velde, 1667.)

1 Gebruik de intro en bron 1.

a Volgens het gedicht van tijdgenoot Gerard Brandt was Michiel de Ruyter een held. Welke twee woorden uit het gedicht passen daarbij?

.....

.....

b Hoe kun je op de achtergrond van de prent zien dat de Republiek blij was met admiraal De Ruyter?

- ◯ A De zon komt tevoorschijn achter een zwarte wolk.
- ◯ B Er is een zware zeeslag afgebeeld.
- ◯ C Hij heeft mooie, feestelijke kleding aan.
- ◯ D Hij is helemaal afgebeeld, niet alleen zijn gezicht.

2 Gebruik de bronnen 1 tot en met 5.
Michiel de Ruyter werd admiraal na de nederlaag bij Lowestoft tijdens de Tweede Engelse Oorlog (1665-1667). Vul in het schema de zeeslagen van deze oorlog in. Schrijf erachter hoe de zeeslag voor de Republiek afliep.

Zeeslagen Tweede Engelse Oorlog	Gewonnen of verloren?
Lowestoft (1665)	
Vierdaagse Zeeslag (1666)	
Chatham (1667)	

3 Gebruik bron 2.

a Welke twee vernieuwingen voerde Michiel de Ruyter door?

- ☐ A Hij leerde de schippers hoe ze moesten varen.
- ☐ B Hij trainde de schippers om samen te varen.
- ☐ C Hij voerde het seinen met vlaggen in.
- ☐ D Iedereen leerde wat hij moest doen.

b Vul het schema in voor de Vierdaagse Zeeslag van 1666 onder aan de bladzijde.

Stappenplan	Zeeslag Michiel de Ruyter
1 Wat is de gebeurtenis?	
2 Over welke plaats en tijd gaat de gebeurtenis?	
3 Was de gebeurtenis normaal voor die tijd of juist bijzonder? Leg uit.	*Normaal* / *Bijzonder*, want ....
4 Hoe dacht een 17e-eeuwer in de Nederlanden over de gebeurtenis?	*Goed* / *Niet goed*, want ....
5 Bedenk waarom een 17e-eeuwer er zo over dacht. Zeg in je antwoord iets over de driehoekshandel.	

4 Gebruik bron 3.

a Hoe kun je op deze bron zien dat de Nederlandse schepen in linie varen?

.....

.....

b Passen de Engelse schepen dezelfde manier van vechten toe? Leg je antwoord uit.

Ja / *Nee*, want .....

.....

5 Gebruik bron 4.

a Om welke twee redenen was de tocht naar Chatham gevaarlijk?

- ☐ A De Engelse vloot werd beschermd door een fort en een ketting.
- ☐ B De schepen moesten een bochtige rivier opvaren, waar ze niet snel weg konden.
- ☐ C De Slag bij Lowestoft in 1665 hadden de Nederlanders verloren.
- ☐ D Er was een koortsepidemie uitgebroken; veel Nederlanders waren ziek.

b Hoe slaagde de tocht naar Chatham?

.....

.....

.....

6 Gebruik bron 5.

a Waaruit blijkt dat de Nederlanders het Engelse schip de Royal Charles hebben veroverd?

.....

.....

b Leg uit waarom de tocht naar Chatham op de Engelsen een enorme indruk maakte.

.....

.....

.....

.....

7 Leg uit dat tijdgenoten Michiel de Ruyter als een held zagen.

.....

.....

.....

8 Gebruik bron 6. De spiegel van de Royal Charles hangt al jaren in het Rijksmuseum. In 2012 bracht de Nederlandse marine deze trofee naar Engeland voor een tentoonstelling. Nederlanders dachten hier heel verschillend over. Was het wel of niet goed om de spiegel uit te lenen aan de Engelsen? Geef je eigen mening met een argument.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Bron 6 De spiegel (het wapen) van de Royal Charles.

9 Was Michiel de Ruyter een held? Geef je eigen mening en leg die uit.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Afsluiting

Oefenen voor de toets

Oefenen met tijdsvolgorde

1 Zet de gebeurtenissen in de juiste volgorde, van vroeger naar later.

A De Spanjaarden veroveren Antwerpen.
B Einde van de Gouden Eeuw.
C Oprichting van de VOC.
D Oprichting van de WIC.

.....

Oefenen van de leerstof

2 Maak de juiste combinaties.

A	Handelskapitalisme	◯	◯ 1 Amsterdam
B	Oostzeegebied	◯	◯ 2 Graan
C	Regenten	◯	◯ 3 Investering
D	Stapelmarkt	◯	◯ 4 Kooplieden
E	VOC	◯	◯ 5 Slaven
F	WIC	◯	◯ 6 Specerijen

3 **a** Maak de tekst kloppend.
Stel, in een deel van Europa was de graanoogst mislukt. Dan was er *meer* / *minder* graan en *daalde* / *steeg* de vraag naar graan op de stapelmarkt van Amsterdam. Handelaren *verhoogden* / *verlaagden* dan hun prijs. Ze maakten dan *meer* / *minder* winst.

b Welke omschrijving past het best bij het begrip ‘stapelmarkt’?

◯ A Een markt waar bepaalde producten altijd op voorraad zijn.
◯ B Een markt waar handelaren hun goederen zo snel mogelijk verkopen.
◯ C Een plaats waar goederen opgeslagen liggen tot de handelaar een koper heeft.
◯ D Een plaats waar voedsel en andere producten bewaard worden voor in moeilijke tijden.

4 Maak de zinnen kloppend.
In 1585 veroverden de *opstandelingen* / *Spanjaarden* Antwerpen. Veel *katholieke* / *protestantse* kooplieden en ambachtslieden vluchtten toen naar Nederlandse steden. Daar zetten zij hun handel en bedrijven *wel* / *niet* voort.

5 **a** In de 17e eeuw was er veel handel tussen West-Afrika, Amerika en Europa. Welke twee begrippen passen daarbij?

- ☐ A Absolutisme.
- ☐ B Verdraagzaamheid.
- ☐ C VOC.
- ☐ D Wereldeconomie.
- ☐ E WIC.

b Leg je twee antwoorden bij a uit.

.....

.....

.....

.....

6 Na 1590 werden in Amsterdam meer dure stoffen verkocht dan voor 1590. Wat is daarvoor de juiste verklaring?

- ◯ A De WIC voerde uit haar plantages in Amerika grote hoeveelheden geweven stoffen aan.
- ◯ B Door de bloeiende handel waren er in Amsterdam meer kopers voor zulke stoffen.
- ◯ C Door de val van Antwerpen was een groot tekort aan geweven stoffen ontstaan.
- ◯ D Door het gebruik van nieuwe technieken konden zulke stoffen goedkoper geweven worden.

7 **a** Uit welke sociale laag kwamen de regenten?

- ◯ A Boeren met veel grond.
- ◯ B Edellieden met veel grond.
- ◯ C Rijke burgers uit de steden.
- ◯ D Winkeliers en ambachtslieden uit de steden.

b Welke zinnen gaan over de stadhouder (S) en welke over een regent (R)? Zet een S of een R voor de zin.

..... Hij is opperbevelhebber van het leger van de Republiek.

..... Hij besluit over wetten, de rechtspraak en de belastingen van een gewest.

..... Hij overlegt met anderen over de buitenlandse politiek van de Republiek.

..... Hij wordt door de gewesten benoemd.

..... Hij is een lid van de familie Van Oranje.

8 **a** Hoe heet de vorm van bestuur waarbij de koning alle macht heeft?

.....

b Welke twee zinnen over het bestuur van koning Lodewijk XIV zijn juist?

- ☐ A Ambtenaren waren volgens Lodewijk beter te vertrouwen dan de adel.
- ☐ B De adel steunde Lodewijk bij het vergroten van zijn macht.
- ☐ C Lodewijk stond het zijn onderdanen toe om protestant te zijn.
- ☐ D Lodewijk voerde de dienstplicht in en vergrootte zo het leger en zijn macht.
- ☐ E Lodewijk was ervan overtuigd dat God hem de macht had gegeven.

c Lodewijk verbood in zijn land het protestantse geloof. Wat was hiervan een gevolg? Gebruik in je antwoord de volgende woorden: *migratie* • *Republiek* • *verdraagzaamheid*.

.....

.....

.....

9 De 17e eeuw heet ook wel de tijd van regenten en vorsten. Een vorst is een ander woord voor koning of keizer.

a Past bij de volgende landen het woord ‘regent’ of het woord ‘vorst’? Vul het schema in.

De Republiek	
Frankrijk	
Pruisen	
Rusland	

b Welk woord past het beste bij Europa in de 17e eeuw: het woord ‘regent’ of het woord ‘vorst’? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

Oefenen van de historische vaardigheid

10 Maak de zinnen kloppend.

In de 17e eeuw verdeelden regenten de banen onderling; zo bleven de regentenfamilies lange tijd aan de macht. Tegenwoordig worden bestuurders gekozen. Dit is een verandering van *normen* / *waarden*.

Tegenwoordig keuren we slavernij af; we vinden vrijheid en gelijkheid heel belangrijk. Dat is een verandering van *normen* / *waarden*.

Koning Lodewijk XIV had aan zijn hof allerlei regels voor de adel bedacht. Deze regels zijn een voorbeeld van *normen* / *waarden*.

11 De oorspronkelijke bewoners van Amerika ontvingen de Europese ontdekkingsreizigers heel gastvrij. Als ze wisten wat wij nu weten, hadden ze dat misschien niet gedaan. Leg dat uit.

.....

.....

.....

.....

.....

Overzicht van de stof

Controleer jezelf

§1 Handel en nijverheid in de Republiek

- Ik kan uitleggen waarom in de 17e eeuw de handel en de nijverheid in de Republiek tot grote bloei kwamen.
- Ik kan uitleggen hoe kooplieden en ambachtslieden in de Republiek hun geld verdienden.
- Ik kan uitleggen waarom in de 17e eeuw veel mensen naar de steden in Holland en Zeeland trokken.

§2 Handel in de Oost en de West

- Ik kan beschrijven waar en in welke producten de VOC en WIC handelden en welke rechten zij hadden.
- Ik kan uitleggen waarom Europeanen op grote schaal in slaven handelden.
- Ik kan beschrijven wat er gebeurde met mensen die tot slaaf waren gemaakt.

§3 De Gouden Eeuw

- Ik kan uitleggen wie in de Republiek de meeste macht hadden.
- Ik kan vier sociale lagen beschrijven in de Nederlandse steden in de 17e eeuw.
- Ik kan met voorbeelden beschrijven dat kunst en wetenschap in de Republiek in de 17e eeuw bloeiden.

§4 Machtige koningen

- Ik kan uitleggen wat het betekent als een koning absolute macht heeft.
- Ik kan uitleggen op welke twee manieren sommige koningen meer macht probeerden te krijgen.
- Ik kan uitleggen dat de Republiek op het gebied van geloof en bestuur anders was dan de meeste Europese landen in de 17e eeuw.

Controleer jezelf historisch denken

- Ik kan herkennen dat mensen vroeger andere normen en waarden hadden dan in onze tijd.
- Ik kan herkennen dat mensen uit het verleden niet dezelfde kennis hebben als mensen in onze tijd.

Jaartallen

1585	De Spanjaarden veroveren Antwerpen
1602	Oprichting VOC
1621	Oprichting WIC
1648	Einde van de Opstand

Begrippen

§1 Handel en nijverheid in de Republiek

stapelmarkt
Een plaats waar ingekochte handelswaar wordt opgeslagen om vandaaruit weer verder te worden verhandeld.

handelskapitalisme
Een manier van geld verdienen waarbij kooplieden proberen met handel zoveel mogelijk winst te maken.

verdraagzaamheid
Manier van met elkaar omgaan waarbij mensen accepteren dat niet iedereen hetzelfde denkt of gelooft als zijzelf.

migratie
Verhuizing van het ene land naar het andere.

§2 Handel in de Oost en de West

Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC)
Handelsbedrijf dat in 1602 werd opgericht. De VOC had als enige het recht om handel te drijven met gebieden in Azië.

West-Indische Compagnie (WIC)
Handelsbedrijf dat in 1621 werd opgericht. De WIC had als enige het recht om handel te drijven met gebieden in Amerika en Afrika.

wereldeconomie
Een economie waarin landen van over de hele wereld producten aan elkaar verkopen.

driehoekshandel
De handel tussen West-Afrika, Amerika en Europa.

§3 De Gouden Eeuw

regent
Bestuurder in de Republiek.

stadhouder (in de Republiek)
Aanvoerder van leger en vloot.

Gouden Eeuw
De periode van welvaart en van de bloei van de kunst en wetenschap in de Republiek tussen 1600 en 1700.

§4 Machtige koningen

absolute macht
Alle macht is in handen van één persoon.

absolutisme
Vorm van bestuur waarbij de koning alle macht heeft.

Begrippen historisch denken

normen
Regels waaraan leden van een samenleving zich moeten houden, bijvoorbeeld: afval gooi je in de prullenbak, diefstal is verboden.

waarden
Zaken die mensen belangrijk vinden in hun leven, zoals behulpzaamheid, eerlijkheid of een goed christen zijn.

Ga naar de *Flitskaarten*, de *Test jezelf* en de *oefentoets*.

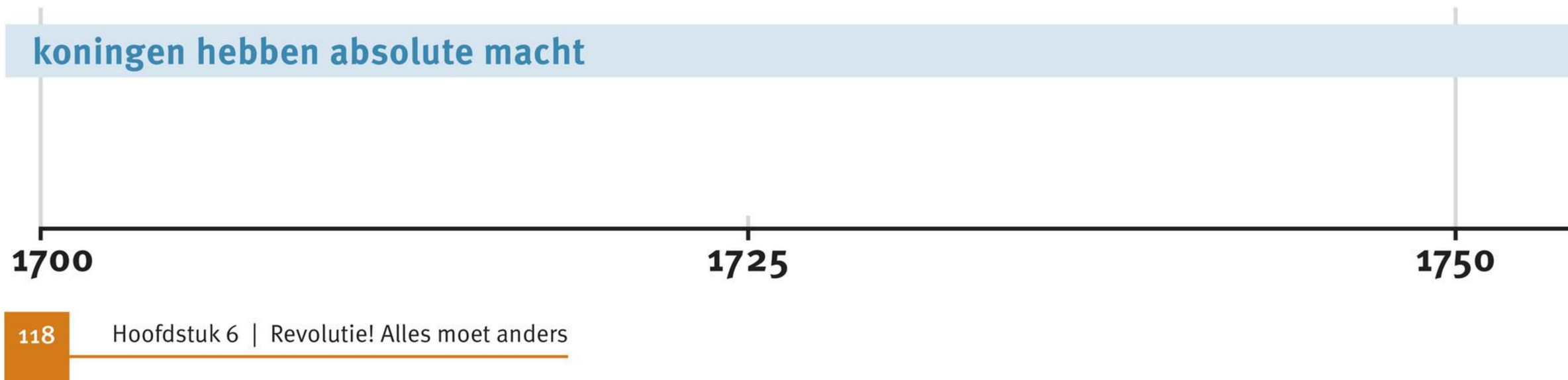
De tijd van pruiken en revoluties

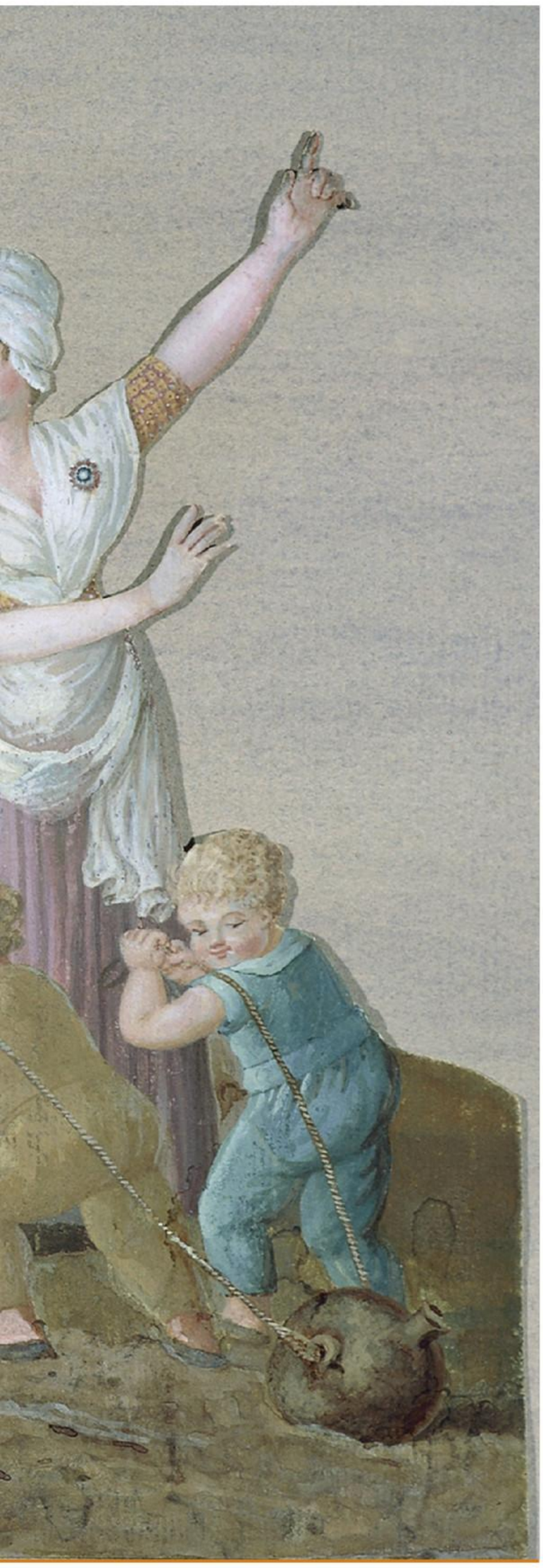
6 Revolutie! Alles moet anders

Oriëntatie

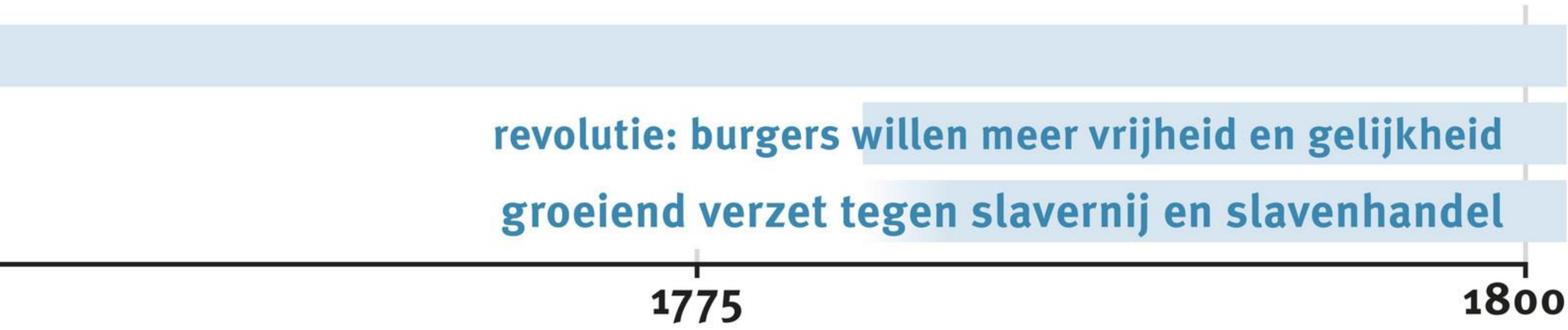
Bron 1 Eind 18e eeuw had Frankrijk een nieuw bestuur. Het land werd niet meer door de koning bestuurd, maar door burgers. Op deze tekening vieren inwoners van de Franse stad Lille dat zij dit nieuwe bestuur met succes verdedigd hebben. Op een kanonskogel zetten zij een rode vrijheidsmuts. (Tekening van Jean-Baptiste Lesueur uit 1792.)

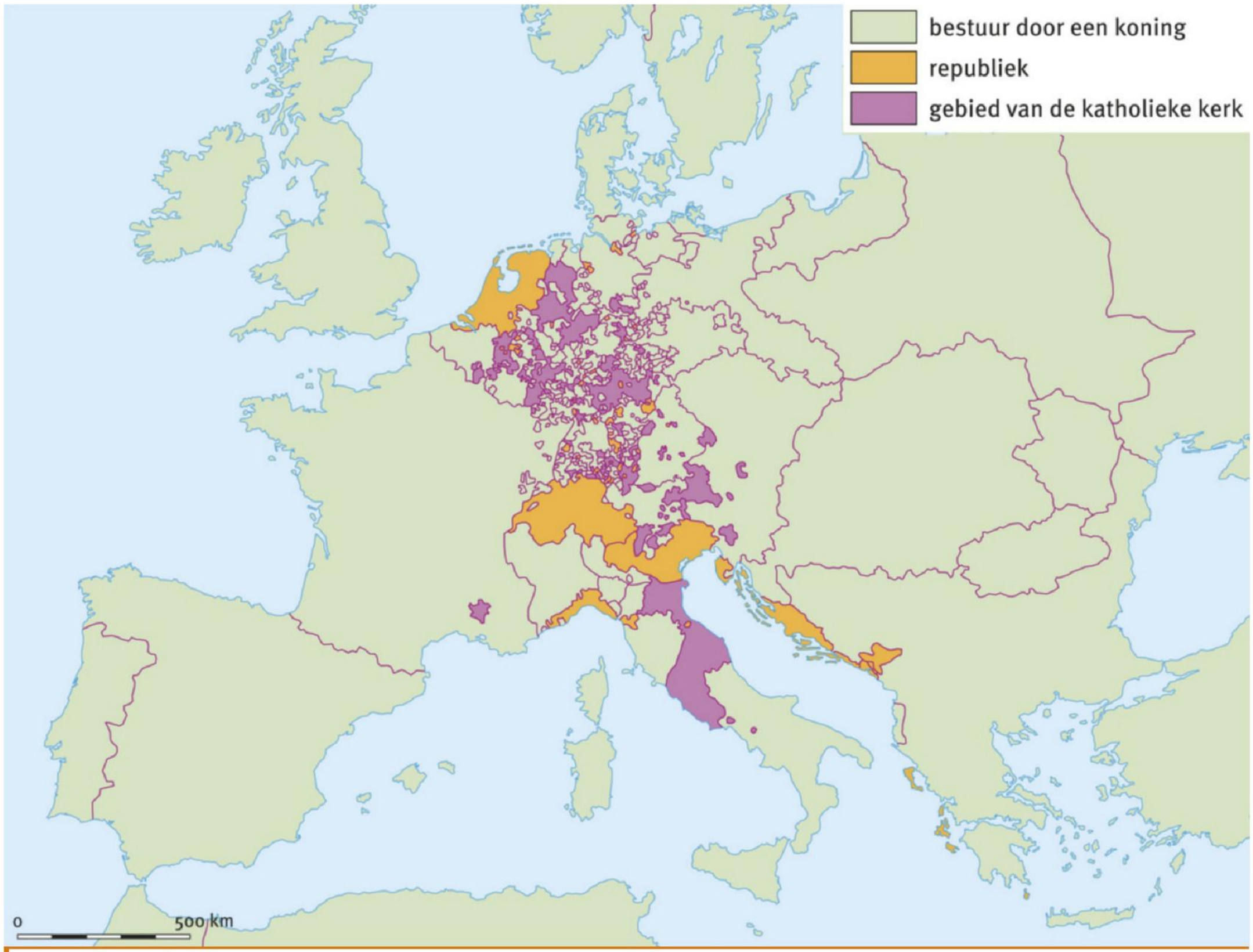

In de 18e eeuw leidden de Franse koning en zijn edellieden een luxe leven, terwijl veel Fransen juist erg arm waren. De armen konden daaraan weinig doen, want kritiek leveren was verboden en ze hadden geen inspraak in het bestuur. Dat moest veranderen!
De Fransen wilden vrijheid en gelijkheid: alle burgers zouden inspraak in het bestuur moeten hebben. Op deze tekening zie je arme en rijke burgers die deze nieuwe ideeën steunen. Dat kun je zien aan de versieringen op hun kleding. Die zijn blauw-wit-rood: de kleuren van de vlag van het nieuwe Frankrijk.

In de 18e eeuw, de periode tussen 1700 en 1800, leidden de ideeën van vrijheid en gelijkheid tot grote veranderingen in Frankrijk en in andere landen in Europa. Die eeuw heet ook wel de tijd van pruiken en revoluties.

Bron 2 De kaart laat zien hoe landen in Europa werden bestuurd in 1789.

Bron 3 De veroveringen van Napoleon.

Opdrachten

1 Gebruik bron 1 en de oriëntatietekst.

a De tekenaar van bron 1 wil laten zien dat alle burgers blij waren met de veranderingen in Frankrijk. Wie was er waarschijnlijk niet zo blij met de veranderingen?

.....

b Hoe heet de vorm van bestuur waarbij alle burgers inspraak hebben?

- ◯ A Absolutisme.
- ◯ B Centraal bestuur.
- ◯ C Democratie.

c Vul de juiste woorden in. Kies uit: *gelijkheid* • *vrijheid*.

Als in een land sommige mensen wel macht hebben en anderen niet, dan is er geen .....

Als je in een land het recht hebt om je mening te uiten, dan is er ..... .

d Is er in Nederland vrijheid en gelijkheid? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

.....

2 Gebruik bron 2 en de oriëntatietekst.

a Welke vorm van bestuur kwam in de 18e eeuw in Europa het meest voor?

.....

b Welke vorm van bestuur had Nederland in de 18e eeuw?

.....

3 Gebruik bron 3. Rond 1800 kwam er een einde aan de macht van het volk in Frankrijk. De Franse generaal Napoleon greep de macht en werd in veel gebieden in Europa de baas. Over welke gebieden had Napoleon controle? Vier antwoorden zijn goed.

- ☐ A Groot-Brittannië.
- ☐ B Italië.
- ☐ C Nederland.
- ☐ D Oostenrijk.
- ☐ E Ottomaanse Rijk.
- ☐ F Pruisen.
- ☐ G Rusland.

4 Ga naar de tijdbalk van de hele geschiedenis van de mensheid achter in je boek. Geef met een kleur aan over welke periode dit hoofdstuk gaat en schrijf daarbij ‘pruiken en revoluties’.

1 Frankrijk voor de revolutie

BASIS

Het lot van de boeren: belasting betalen.

De bij: elk doet een deel van het werk.

De koe: zij zorgt voor drinken en eten.

Het varken: het krijgt geen respect, maar is belangrijk.

De kip: haar dag is een beetje druk.

Bron 1 Een prent over het leven van Franse boeren in de 18e eeuw. (Afbeelding van rond 1780.)

Intro

1 Gebruik bron 1.

a Noem drie voorbeelden uit de bron die laten zien waarvan de boeren leefden.

.....

.....

.....

b In het huisje op de achtergrond staat een boer. Wat gaat die boer daar doen?

- ◯ A Daar betaalt hij zijn belasting.
- ◯ B Daar haalt hij eten voor de dieren.
- ◯ C Daar laat hij zijn dieren slapen.
- ◯ D Daar wonen hij en zijn gezin.

2 Gebruik bron 1. De prent heeft de titel: ‘Geboren om te lijden’.

a Waaronder lijden de boeren in Frankrijk volgens de tekenaar? Geef één voorbeeld.

.....

.....

b Maak de zin kloppend.

De tekenaar vond dat de boeren een heel *makkelijk* / *zwaar* leven hadden.

c Bedenk zelf: wat konden Franse boeren doen, als ze de belastingen te hoog vonden?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Ga naar de *Ontdekkingsplaat*.

Drie standen

Leerdoel

- Je kunt uitleggen wat een standensamenleving is en de drie standen beschrijven.

Bron 2 Het leven in Parijs rond 1770. Op straat zie je mensen uit de derde stand. Sommigen waren rijk, de meesten arm. (Afbeelding uit 1770.)

In Frankrijk bestond sinds de middeleeuwen een **standensamenleving**. Dat is een samenleving die verdeeld is in groepen met eigen taken en verschillende rechten. Je geboorte bepaalde de stand waartoe je behoorde. De Franse bevolking was verdeeld in drie standen.

- De eerste en hoogste stand was de geestelijkheid. Dit waren mensen die in dienst waren van de kerk, zoals priesters en monniken. Sommige geestelijken hielpen de koning bij het bestuur. De kerk bezat veel grond.
- De tweede stand was de adel. Edellieden voerden het leger aan. Ook zij hielpen de koning bij het bestuur. Net als de kerk bezaten edelen veel grond.

- Ongeveer 98% van de Fransen hoorde bij de derde stand. Het was hun taak om te werken. Binnen de derde stand waren grote verschillen. Sommige burgers waren heel rijk, zoals kooplieden, rechters en bankiers. Maar de meeste Fransen waren arme boeren. Ze hadden geen eigen grond: ze betaalden pacht aan de heer, de eigenaar van de grond. Ook in de steden leefden veel arme mensen. Zij hadden geen vast werk en leden vaak honger.

Iedere stand had dus zijn eigen taak. De eerste en tweede stand hadden ook **voorrechten**. Een voorrecht is een recht dat niet iedereen heeft. Zo hoefden de geestelijkheid en de adel bijvoorbeeld geen belastingen te betalen en hadden ze een eigen rechtspraak. Zij kregen voor dezelfde misdaden minder straf dan boeren of burgers.

3 **a** Wat is een standensamenleving?

.....

.....

b Vul het schema over de standensamenleving in Frankrijk in.

Standen	Wie?	Taak
Eerste stand		
Tweede stand		
Derde stand		

c Wat was de grootste groep binnen de derde stand?

.....

4 **a** Wat is een voorrecht?

- ◯ A Een recht dat iedereen heeft.
- ◯ B Een recht dat niet iedereen heeft.
- ◯ C Het betalen van belastingen aan de koning.
- ◯ D Het betalen van pacht aan de heer.

b Welke voorrechten hadden de drie standen?

Eerste stand: .....

Tweede stand: .....

Derde stand: .....

Onvrede bij de derde stand

Leerdoel

- Je kunt uitleggen waarom burgers en boeren in Frankrijk ontevreden waren over het bestuur van hun land.

Bron 3 Een spotprent uit de 18e eeuw over de Franse standensamenleving. Op de steen staat het woord 'belastingen'.

In de 18e eeuw groeide de ontevredenheid bij burgers en boeren over het bestuur van de koning. Daar waren twee redenen voor.

Ten eerste hadden vooral boeren en armen last van de hoge belastingen op levensmiddelen, zoals brood en zout. Daardoor steeg de prijs van die producten. De armen konden de hoge voedselprijzen moeilijk betalen en leden honger.

Ten tweede vonden vooral rijke burgers het oneerlijk dat zij wel veel belasting moesten betalen, maar geen inspraak in het bestuur hadden. Zij wilden dat de adel en de geestelijkheid ook belasting gingen betalen en hadden kritiek op de absolute macht van de koning. Zij vonden het verkeerd dat één iemand alle besluiten nam.

5 **a** (t) Onderstreep in de leertekst 'Onvrede' twee redenen waarom mensen ontevreden waren over de belastingen. Onderstreep twee zinnen.

b Wat was het gevolg van de hoge belastingen voor arme mensen in de steden?

.....

.....

c Wat vonden rijke burgers oneerlijk?

.....

.....

6 **a** Wat past bij absolute macht?

- ◯ A De burgers die belasting betalen, hebben alle macht.
- ◯ B De eerste stand heeft alle macht.
- ◯ C De tweede stand heeft alle macht.
- ◯ D De koning heeft alle macht.

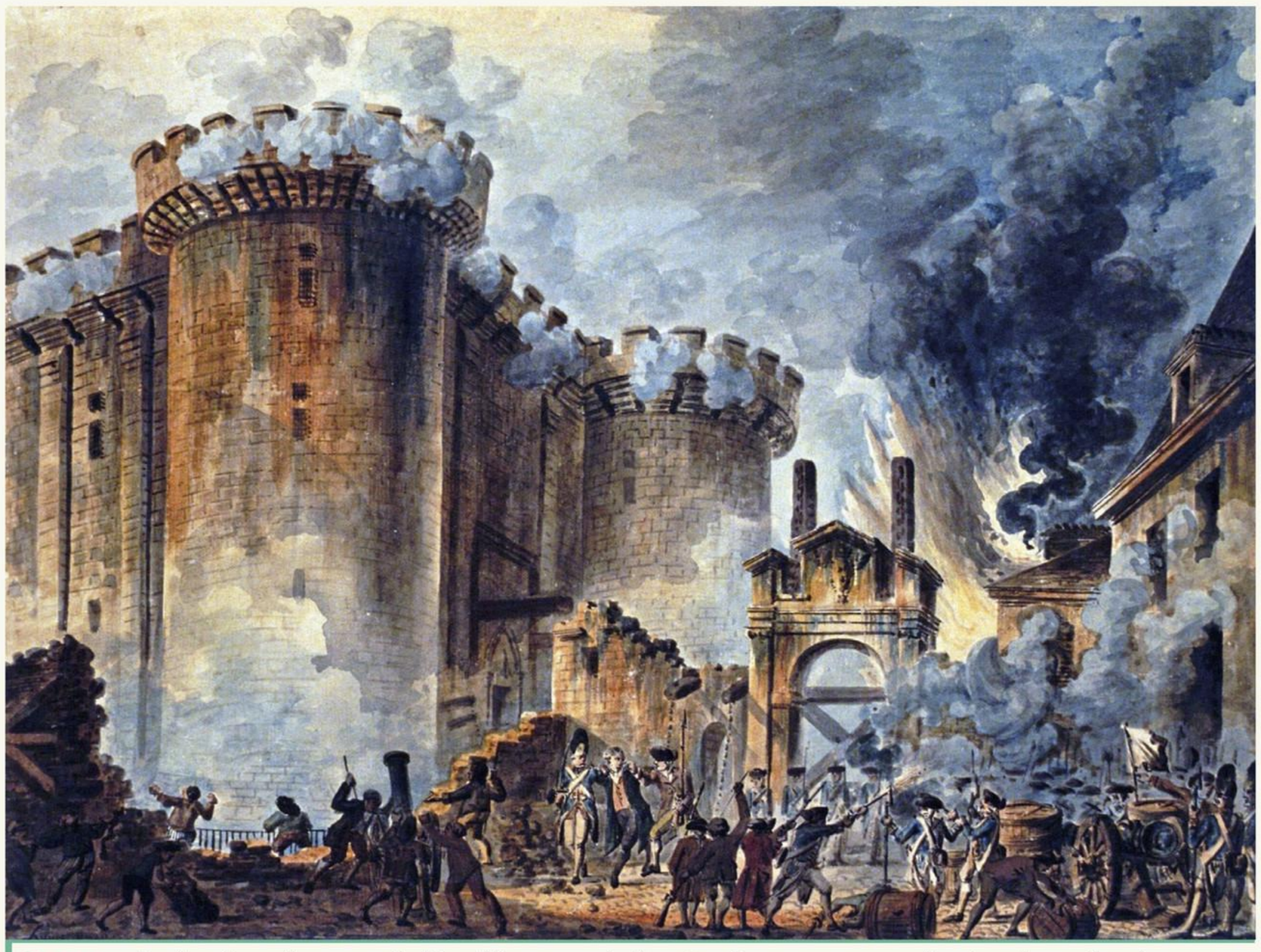
b Waarop hadden veel burgers en boeren aan het einde van de 18e eeuw kritiek? Drie antwoorden zijn goed.

- ☐ A Dat de eerste en tweede stand geen belasting betaalden.
- ☐ B Dat de derde stand het land alleen bestuurde.
- ☐ C Dat de koning het land alleen bestuurde.
- ☐ D Dat de mensen die belasting betaalden, de macht hadden.
- ☐ E Op de hoge belastingen op voedsel.
- ☐ F Op de voorrechten van de tweede en derde stand.

De revolutie begint

Leerdoel

- Je kunt beschrijven hoe de Franse Revolutie begon.

Bron 4 De bestorming van de Bastille op 14 juli 1789. Deze gevangenis stond symbool voor de onderdrukking door de Franse koning: hij had er zijn tegenstanders in opgesloten. Maar op 14 juli zaten er slechts zeven misdadigers en bedelaars opgesloten. (Schilderij uit de 18e eeuw.)

Koning Lodewijk XVI bestuurde Frankrijk met absolute macht. Maar hij had een groot probleem: zijn land had grote schulden en was bijna failliet. Er kwam te weinig belastinggeld binnen, maar het was bijna onmogelijk om de belastingen verder te verhogen. Lodewijk riep de hulp in van de drie standen om dit probleem op te lossen.

In mei 1789 kwamen vertegenwoordigers van de drie standen bijeen om te vergaderen. Al bij de eerste vergadering kregen de drie standen ruzie. De derde stand wilde inspraak in het bestuur en de voorrechten afschaffen, maar de adel en de geestelijkheid wilden niets veranderen. De derde stand besloot toen een eigen vergadering op te richten: een **volksvertegenwoordiging**, die besluiten zou nemen namens het volk. In die vergadering

kon een kleine groep, zoals de adel en geestelijkheid, geen besluiten tegenhouden die het grootste deel van het volk wilde.

De Franse burgers hoopten dat er nu iets zou veranderen in Frankrijk, maar ze waren bang dat de koning de volksvertegenwoordiging zou verbieden. Honderden burgers in Parijs gingen daarom de straat op. Op 14 juli 1789 bestormden zij de Bastille, een gevangenis. De koning greep niet in en besloot de volksvertegenwoordiging voorlopig te accepteren als het nieuwe bestuur van Frankrijk. Deze gebeurtenissen zijn het begin van de **Franse Revolutie**: een gebeurtenis die tussen 1789 en 1799 voor grote veranderingen in het bestuur en de samenleving van Frankrijk zou zorgen.

7 **a** Vul de juiste woorden in. Kies uit: *belastingen* • *geld* • *macht* • *standen* • *volksvertegenwoordiging*. Twee woorden blijven over.

Koning Lodewijk had vlak voor 1789 bijna geen ..... meer, maar het was bijna onmogelijk om te zorgen voor meer inkomsten uit ..... . De ..... moesten de koning helpen om dit probleem op te lossen.

b Welke mening past bij de eerste en tweede stand en welke bij de derde stand?

Mening	Eerste en tweede stand	Derde stand
Het is belangrijk dat iedereen evenveel belasting betaalt.		
De voorrechten moeten blijven.		
De koning moet alle macht houden.		

8 Gebruik ook de leertekst ‘Drie standen’.

a In mei 1789 kwamen vertegenwoordigers van de drie standen bijeen om te vergaderen.
Hoeveel procent van de bevolking vertegenwoordigden zij? Kies uit: *2%* • *98%*.

Stand	Percentage van de bevolking
Eerste en tweede stand samen	
Derde stand	

b Gebruik het schema bij vraag a. Waarom vonden de vertegenwoordigers van de derde stand dat zij de echte vertegenwoordigers van het volk waren?

.....

.....

9 **a** Maak de tekst kloppend.
In juli 1789 verloor de Franse *adel* / *koning* de absolute macht. Voortaan lag de macht bij de *vergadering van de drie standen* / *volksvertegenwoordiging*. Daarin zaten vertegenwoordigers van alle *burgers* / *standen*. Deze verandering is het begin van de Franse Revolutie. De Franse Revolutie begon dus met een *geleidelijke* / *plotselinge* verandering op *cultureel* / *economisch* / *politiek* / *sociaal* gebied.

b Tijdens de Franse Revolutie kregen mensen andere ideeën over het bestuur. Welk ander idee over het bestuur hadden de vertegenwoordigers van de derde stand in 1789?

- ◯ A De drie standen moeten samen besturen.
- ◯ B De koning moet afgezet worden.
- ◯ C De macht moet in handen zijn van het volk.
- ◯ D Het absolutisme is de beste manier van besturen.

c Om welke reden wordt de bestorming van de Bastille vaak gezien als het begin van de Franse Revolutie?

.....

.....

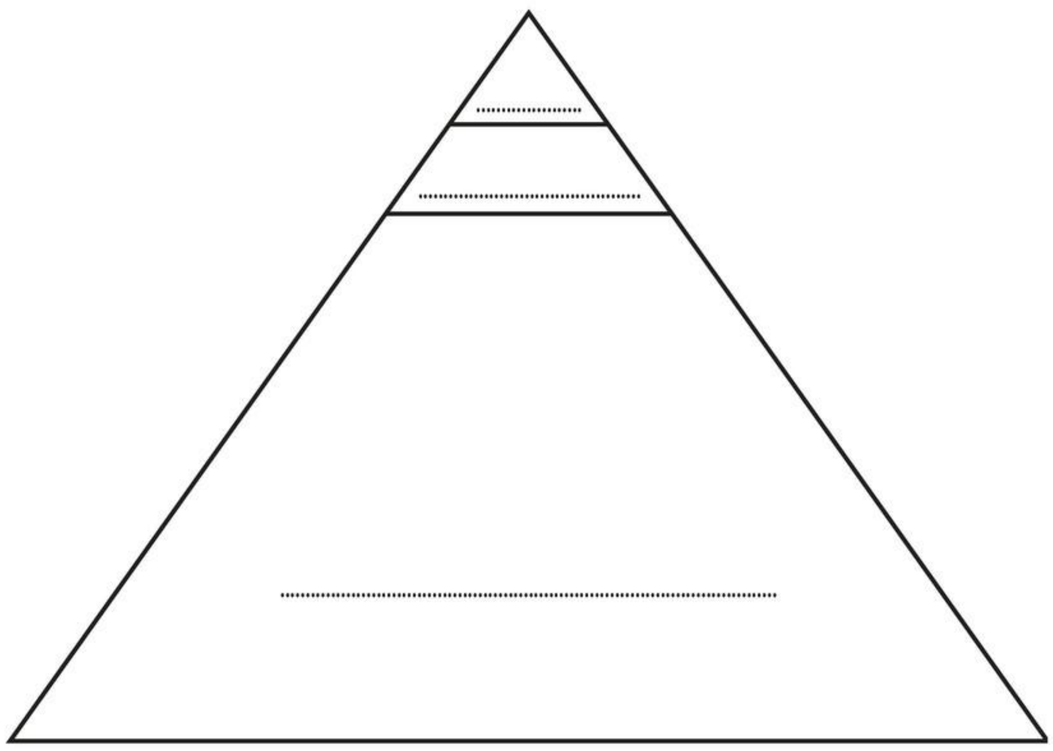
.....

Samenvatten

10 Je maakt een samenvatting van de drie leerteksten. Dit doe je met de drie leerdoelen.

- Ik kan uitleggen wat een standensamenleving is en de drie standen beschrijven.

a Zet in het schema op de juiste plek: *adel* • *burgers en boeren* • *geestelijkheid*.
Kleur de twee standen die voorrechten hadden, rood.

- Ik kan uitleggen waarom burgers en boeren in Frankrijk ontevreden waren over het bestuur van hun land.

b Vul de zinnen aan.

Arme burgers vonden de belastingen op brood en zout te hoog, want daardoor .....

.....

Rijke burgers betaalden veel belasting, maar .....

.....

- Ik kan beschrijven hoe de Franse Revolutie begon.

c Zet de gebeurtenissen in de juiste volgorde, van vroeger naar later.

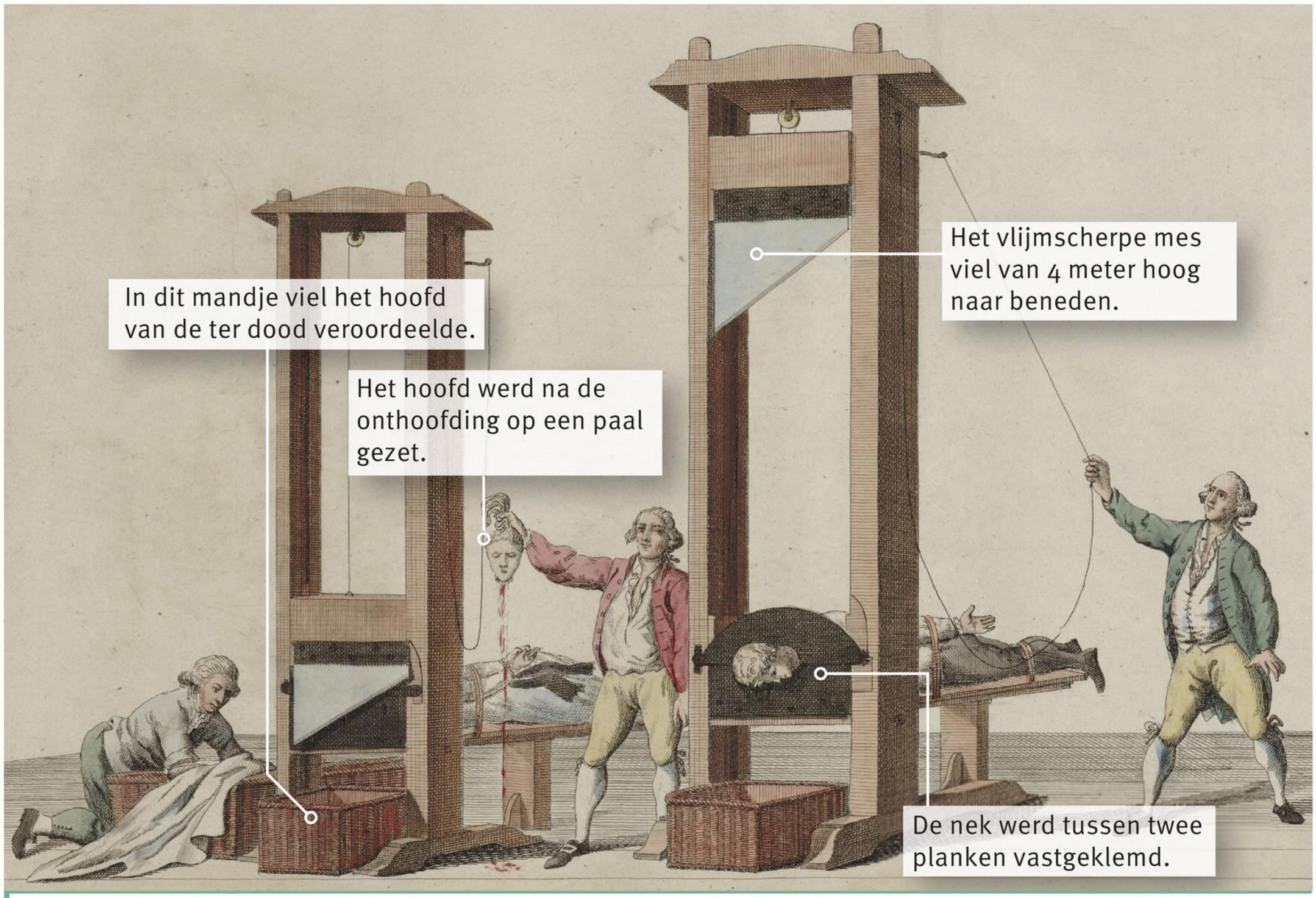
A De drie standen worden bijeengeroepen om te vergaderen.
B De koning accepteert het nieuwe bestuur.
C De standen krijgen ruzie tijdens de vergadering.
D Frankrijk heeft grote schulden.
E Honderden mensen bestormen de Bastille in Parijs.

.....

Ga naar de *Flitskaarten* en de *Test jezelf*.

2 De Franse Revolutie

BASIS

Bron 1 Tijdens de Franse Revolutie stierven duizenden Fransen onder de guillotine. Dat was een nieuwe uitvinding waarmee de doodstraf uitgevoerd werd. Ook koning Lodewijk XVI en zijn vrouw Marie-Antoinette stierven onder de guillotine.

Intro

1 Gebruik bron 1.

a Voordat de guillotine was uitgevonden, werd de doodstraf op andere manieren uitgevoerd. Hoe? Bedenk een voorbeeld.

.....

b In de 18e eeuw vonden mensen dat de guillotine een betere manier was om mensen te doden dan de oude manieren. Bedenk een voordeel van de guillotine.

.....

.....

2 Tijdens de Franse Revolutie stierven de Franse koning en veel burgers door de guillotine. Zij werden ervan beschuldigd dat zij de revolutie hadden tegengewerkt. Kreeg in de tijd van de Franse standensamenleving ook iedereen voor dezelfde misdaad dezelfde straf? Leg je antwoord uit.

Ja / *Nee*, want .....

.....

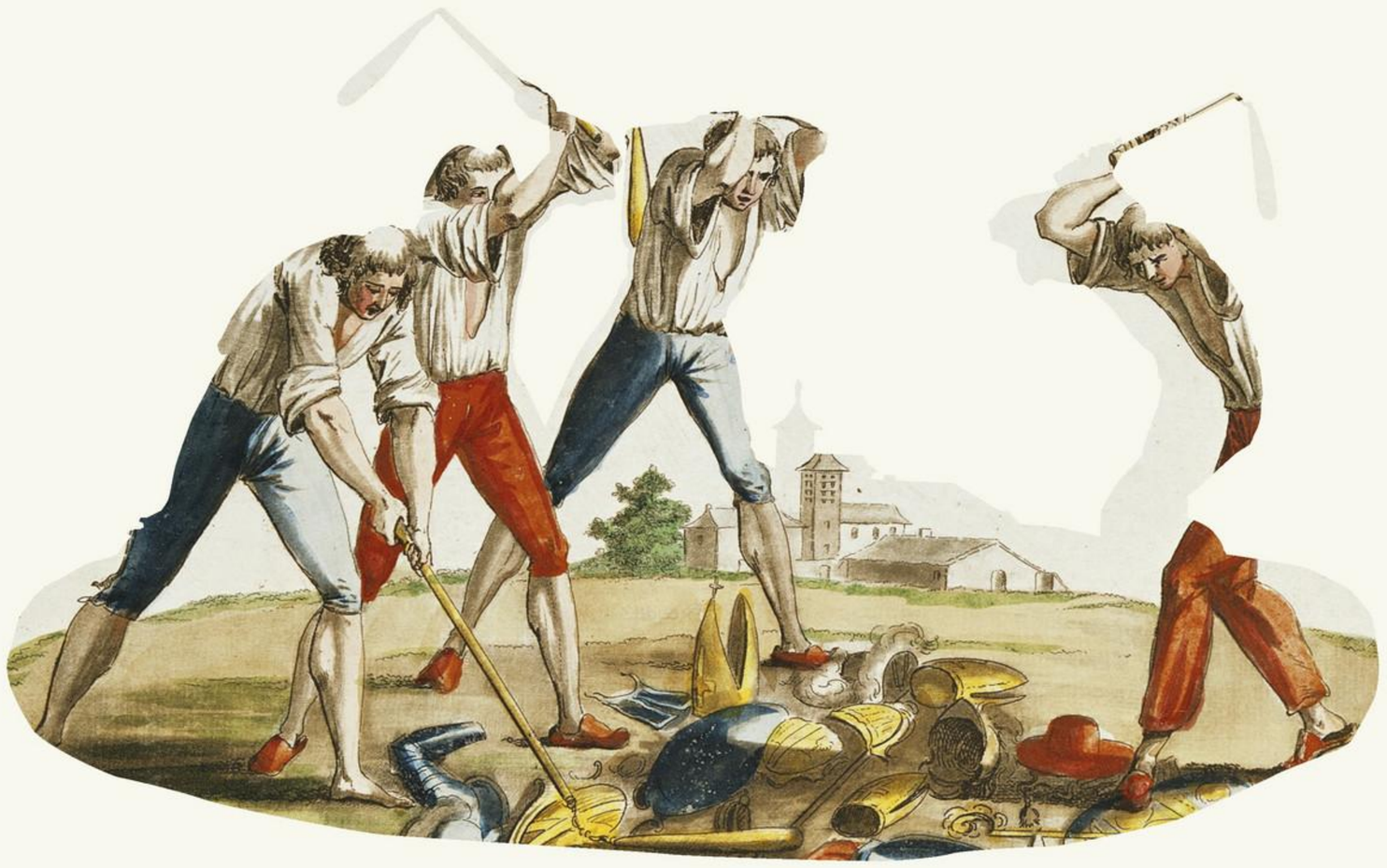
.....

Ga naar de *Ontdekkingsplaat*.

Grote veranderingen

Leerdoel

- Je kunt uitleggen wat er veranderde in Frankrijk door het invoeren van een grondwet en grondrechten.

Bron 2 De voorrechten van de eerste en tweede stand worden afgeschaft. (Prent uit de 18e eeuw.)

Vanaf juli 1789 was Lodewijk XVI zijn macht kwijt. De macht was nu in handen van de nieuwe volksvertegenwoordiging. Deze vergadering van burgers schafte al snel de voorrechten van de geestelijkheid en adel af. De standenmaatschappij was voorbij.

Voortaan hadden alle Fransen dezelfde **grondrechten**. Dat zijn een aantal basisrechten, zoals het recht op vrijheid van meningsuiting en de vrijheid van godsdienst. Daardoor kwam er **gelijkheid**. Alle grondrechten samen beschermden de **vrijheid** van elke burger. Door de vrijheid van meningsuiting bijvoorbeeld mocht elke burger zijn of haar mening geven. Een bestuur of een groep burgers kon dat niet verbieden.

Twee jaar later, in 1791, schreven de volksvertegenwoordigers een **grondwet**. Daarin stond hoe Frankrijk voortaan bestuurd zou worden. Niet iedereen kreeg evenveel politieke macht, want in de grondwet stond dat alleen rijke mannen **kiesrecht** hadden. Zij kozen de leden van de volksvertegenwoordiging. De volksvertegenwoordiging nam besluiten en de koning moest deze besluiten uitvoeren. In de grondwet stonden ook de grondrechten van de burgers. Zo kon niemand zomaar de nieuwe vrijheid en gelijkheid van de burgers afnemen.

3 **a** Wat is een verschil tussen een voorrecht en een grondrecht?

.....

.....

b Welke twee zinnen passen bij Frankrijk vóór 1789?

- ☐ A De koning bepaalt het geloof van zijn onderdanen.
- ☐ B De volksvertegenwoordiging besluit over wetten.
- ☐ C Een burger mag geen kritiek leveren op de koning.
- ☐ D Een burger mag zelf een geloof kiezen.
- ☐ E Iedereen kan een belangrijke baan in het bestuur krijgen.

c Gebruik de zinnen bij vraag b. Welke zin past het beste bij vrijheid en welke zin past het beste bij gelijkheid?

Bij vrijheid past: .....

Bij gelijkheid past: .....

4 Hieronder staan drie veranderingen in Frankrijk na 1789 (A tot en met C), en drie gevolgen (1 tot en met 3).
Maak de juiste combinaties.

A	De nieuwe volksvertegenwoordiging kreeg de macht.	◯	◯ 1 Burgers werden vrij en gelijk.
B	De voorrechten werden afgeschaft.	◯	◯ 2 Einde van het absolutisme.
C	Franse burgers kregen grondrechten.	◯	◯ 3 Einde van de standensamenleving.

5 In 1791 kreeg Frankrijk een grondwet.

a Maak de zinnen kloppend.
Volgens de grondwet van 1791 had de koning *geen* / *nog wel* macht. De volksvertegenwoordiging werd gekozen door *alle burgers* / *rijke mannen*.
De *koning* / *volksvertegenwoordiging* nam besluiten en
de *koning* / *volksvertegenwoordiging* moest deze uitvoeren.

b Noem twee groepen in Frankrijk die volgens de grondwet van 1791 geen macht hadden.

.....

c Een uitspraak: 'Frankrijk werd in 1791 een democratie.'
Geef een argument tegen en een argument voor deze uitspraak.

Een argument tegen: .....

.....

Een argument voor: .....

.....

d Werd Frankrijk in 1791 een republiek? Leg je antwoord uit.

.....

6 Gebruik bron 2. Waarover gaat deze bron?

- ◯ A Over de vergadering van de drie standen.
- ◯ B Over het einde van de standensamenleving.
- ◯ C Over het einde van het absolutisme.
- ◯ D Over het instellen van de grondwet.

Zonder koning verder

Leerdoel

- Je kunt uitleggen wat er met de Franse koning gebeurde tijdens de Franse Revolutie.

Bron 3 Lodewijk XVI en zijn familie vluchtten vermomd naar Oostenrijk, maar werden in Noord-Frankrijk herkend en opgepakt. (Prent uit het einde van de 18e eeuw.)

Niet alle Fransen waren blij met de revolutie. Duizenden Franse edellieden vluchtten uit Frankrijk. Ook veel geestelijken waren bang. De geestelijkheid en de adel hadden hun voorrechten verloren en het nieuwe bestuur pikte hun land en andere bezittingen in. Ook koning Lodewijk XVI voelde zich bedreigd door de derde stand. In 1791 besloot hij met zijn gezin naar Oostenrijk te vluchten. De Franse koning hoopte dat koningen uit andere landen en de gevluchte Franse edellieden hem zouden helpen om zijn macht terug te krijgen. Maar Lodewijk werd tijdens zijn vlucht gearresteerd en teruggebracht naar Parijs. Daar moest hij instemmen met de nieuwe grondwet.

Na zijn vluchtpoging vertrouwden veel mensen Lodewijk niet meer. Het was nu duidelijk geworden dat hij tegen de revolutie was. Veel Fransen waren bang dat tegenstanders een einde zouden maken aan de revolutie en de koning zijn macht zouden teruggeven. Uiteindelijk besloot de volksvertegenwoordiging om de koning af te zetten. Zo werd Frankrijk in 1792 een republiek. Lodewijk werd beschuldigd van landverraad en veroordeeld tot de guillotine.

7 **a** Om welke twee redenen vluchtte Lodewijk XVI naar Oostenrijk?

– .....

.....

– .....

.....

b Om welke reden werd de koning na zijn mislukte vlucht beschuldigd van landverraad?

- ◯ A De koning was bang voor zijn volk.
- ◯ B De koning wilde de revolutie terugdraaien.
- ◯ C De koning wilde Frankrijk niet langer besturen.
- ◯ D De koning wilde zijn gezin in veiligheid brengen.

c Vul de zinnen aan. Kies uit: *adel* • *koning* • *republiek* • *revolutie* • *standensamenleving*. Twee woorden gebruik je niet.

Door te vluchten maakte Lodewijk duidelijk dat hij niet geloofde in de ..... .

De volksvertegenwoordiging had daardoor geen vertrouwen meer in de ..... .

De volksvertegenwoordiging besloot dat het beter was om van Frankrijk een

..... te maken.

8 Zet de volgende gebeurtenissen in de juiste volgorde, van vroeger naar later.

A De volksvertegenwoordiging zet de koning af.
B De derde stand richt een eigen vergadering op.
C De koning wordt vermoord.
D Lodewijk XVI vlucht naar Oostenrijk.
E Onderweg wordt de koning opgepakt.

.....

De Terreur

Leerdoel

- Je kunt beschrijven hoe de Franse Revolutie uitliep op terreur.

Bron 4 Een rechtbank van het bestuur van de radicalen. Hier werden tijdens de Terreur duizenden 'tegenstanders' van de revolutie ter dood veroordeeld. Op de tribunes kijken burgers toe. (Tekening uit 1875.)

Veel rijke burgers waren tevreden met de grondwet van 1791. Maar volgens sommige Fransen ging de revolutie nog niet ver genoeg. Deze mensen heten de **radicalen**. Zij wilden nog grotere veranderingen. Zij wilden dat ook arme burgers kiesrecht kregen en mochten stemmen voor het bestuur. De radicalen kregen steun van de armen. Zij waren teleurgesteld door de revolutie, want hun situatie was nauwelijks verbeterd. Ze waren nog steeds arm.

In 1793 kwamen de radicalen aan de macht en gaven zij alle mannen kiesrecht. Maar in werkelijkheid was er geen sprake meer van democratie. Om aan de macht te blijven doodden de radicalen al hun tegenstanders. Ze dachten dat te moeten doen om de revolutie te redden. Zo begon de **Terreur**. Iedereen die kritiek had, werd veroordeeld tot de guillotine. Duizenden Fransen vonden de dood. In 1794 kwam er een einde aan de Terreur. Toen werd de leider van de radicalen zelf ter dood veroordeeld.

9 In 1792 vonden sommige Fransen dat de revolutie nog niet ver genoeg was doorgevoerd. Welke twee zaken waren volgens hen niet goed?

- ☐ A Dat alleen rijke burgers inspraak in het bestuur hadden.
- ☐ B Dat de koning en de adel veel macht hadden.
- ☐ C Dat veel mensen nog steeds in armoede leefden.
- ☐ D Dat er geen grondwet met grondrechten was.
- ☐ E Dat er nog voorrechten voor adel en geestelijkheid waren.

10 **a** (t) Wat betekent het woord ‘terreur’?

- ◯ A Hevig geweld dat door de wet is toegestaan.
- ◯ B Manier om met geweld de macht te grijpen.
- ◯ C Mensen bang maken door geweld te gebruiken.

b Maak de tekst kloppend.

Na 1793 mochten *alle mannen* / *rijke mannen* stemmen. Maar in werkelijkheid lag de macht bij een kleine groep *radicalen* / *rijke burgers*. Er was *geen* / *nog wel* vrijheid van meningsuiting. Frankrijk was na 1793 dus *geen* / *wel een* democratie.

11 Maak de tekst kloppend.

In de 18e eeuw vonden de meeste mannen dat vrouwen *wel* / *geen* kiesrecht moesten krijgen. Ze vonden vrouwen dus *wel* / *niet* gelijk aan mannen. Mensen uit de 18e eeuw hadden dus *wel* / *niet* dezelfde mening over kiesrecht voor vrouwen als de meeste mensen in onze tijd.

Samenvatten

12 Je maakt een samenvatting van de drie leerteksten. Dit doe je met de drie leerdoelen.

- Ik kan uitleggen wat er veranderde in Frankrijk door het invoeren van een grondwet en grondrechten.

a Vul de zinnen aan.

Door het invoeren van de grondrechten kwam er gelijkheid, want .....

.....

.....

Door het invoeren van de grondrechten kwam er vrijheid, want .....

.....

.....

Door het invoeren van de grondwet kwamen er vrijheid én gelijkheid, want .....

.....

.....

- Ik kan uitleggen wat er met de Franse koning gebeurde tijdens de Franse Revolutie.

b Leg uit wat er met de Franse koning Lodewijk XVI gebeurde tijdens de Franse Revolutie. Gebruik in je antwoord de volgende woorden: *guillotine* • *republiek* • *revolutie* • *vlucht*.

.....

.....

.....

.....

- Ik kan beschrijven hoe de Franse Revolutie uitliep op terreur.

c Vul de zinnen aan.

In 1793 kwam de macht in handen van een kleine groep ..... .

Zij kregen steun van de ..... . Om aan de macht te blijven,

werd iedereen die kritiek had op het bestuur veroordeeld tot de

..... . Deze tijd heet ook wel de periode van

..... .

Ga naar de *Flitskaarten* en de *Test jezelf*.

3 Revolutie buiten Frankrijk?

BASIS

Bron 1 ‘De vrijheid of de dood!’ Met die woorden besluit deze man (midden) zich vrijwillig bij het Franse leger aan te sluiten. Hij wil de revolutie verdedigen. Zijn familie zwaait hem uit, als hij vertrekt. Hij volgt de man met de rode vrijheidsmuts. (Tekening van Jean-Baptiste Lesueur, rond 1792.)

Intro

1 Gebruik bron 1. De man vertrekt om als soldaat te vechten.

a Tegen wie zou de man de revolutie moeten verdedigen?

- ◯ A Tegen burgers buiten Frankrijk.
- ◯ B Tegen de Franse boeren.
- ◯ C Tegen de Franse burgers.
- ◯ D Tegen de koningen buiten Frankrijk.

b (t) Wat wordt bedoeld met de zin ‘Vrijheid of de dood!’?

- ◯ A Het is alleen mogelijk om vrij te zijn, als je gestorven bent.
- ◯ B Het is beter om tot de dood te vechten dan om niet vrij te zijn.
- ◯ C Je moet keihard vechten om vrij te worden.

c Welk woord beschrijft, volgens jou, de houding van de familie van de man het beste? Leg uit hoe je dat ziet in bron 1. Kies uit: *bezorgd* • *boos* • *verdrietig* • *vrolijk*.

.....

.....

Ga naar de *Ontdekkingsplaat*.

Het einde van de revolutie

Leerdoelen
- Je kunt uitleggen hoe de Franse Revolutie eindigde.

Bron 2 In België volgden mensen het voorbeeld van de Franse Revolutie. Zij kwamen ook in opstand tegen de belastingen en prijsverhogingen. Ze wilden dat meer mensen kiesrecht kregen. (Prent uit 1789.)

De revolutie had voor grote veranderingen in Frankrijk gezorgd. Andere koningen in Europa volgden ongerust de gebeurtenissen in Frankrijk. Zij waren bang dat hun onderdanen ook meer vrijheid en gelijkheid wilden. In bijna alle landen in Europa hadden koningen nog steeds de meeste macht en hadden de geestelijkheid en de adel voorrechten.

Veel Fransen waren bang dat koningen uit andere landen Frankrijk zouden aanvallen om een einde te maken aan de revolutie. Daarom viel Frankrijk in 1792 zelf Oostenrijk aan. Daarna raakte het ook in oorlog met Pruisen, Groot-Brittannië en de Republiek. De Fransen voerden jarenlang oorlog.

Door al die oorlogen bleef het in Frankrijk onrustig. Het volk was ontevreden: de voedselprijzen stegen en de belastingen werden steeds verhoogd. Er waren regelmatig opstanden, die door het leger moesten worden neergeslagen. Het leger werd hierdoor steeds belangrijker. In 1799 pleegde een jonge generaal, Napoleon Bonaparte, een **staatsgreep**. Dat is een plotselinge overname van de macht, vaak met hulp van het leger.

2 **a** Maak de tekst kloppend.
Aan het einde van de 18e eeuw werden veel landen in Europa bestuurd door *een koning* / *het volk*. De geestelijkheid en de adel hadden *geen* / *nog wel* voorrechten. Deze twee zaken waren in Frankrijk door de revolutie *helemaal* / *niet* veranderd. Europese koningen waren daardoor *wel* / *niet* bang voor een revolutie in hun land.

b De Fransen verklaarden andere Europese landen de oorlog. Waarom deden ze dat?

.....

.....

c De Franse soldaten wilden graag vechten om de revolutie te verdedigen. Om welke twee redenen wilden de meeste Fransen niet dat er een einde aan de revolutie zou komen?

- ☐ A Burgers zouden dan geen invloed meer hebben op het bestuur.
- ☐ B Burgers zouden dan weer inspraak krijgen op het bestuur.
- ☐ C De grondrechten zouden dan afgeschaft worden.
- ☐ D Edellieden zouden dan gelijk worden aan andere burgers.
- ☐ E Koning Lodewijk XVI zou dan al zijn macht kwijtraken.

3 **a** Om welke twee redenen werd het leger in Frankrijk steeds belangrijker?

- ☐ A Het bestuur had het leger vaak nodig om opstanden neer te slaan.
- ☐ B Het leger bestond uit edellieden: dat waren zeer goed opgeleide soldaten.
- ☐ C Het leger wilde dat er weer een koning aan de macht kwam.
- ☐ D Steeds meer mannen sloten zich aan bij het leger om voor de revolutie te vechten.
- ☐ E Tussen 1792 en 1799 was Frankrijk in oorlog met verschillende landen.

b Wat voor soort verandering is een staatsgreep? Leg je antwoord uit.

Een *culturele* / *economische* / *politieke* / *sociale* verandering, want .....

.....

c Vul de juiste jaartallen en gebeurtenissen in.

De Franse Revolutie begon in het jaar ....., toen .....

.....

De Franse Revolutie eindigde in het jaar ....., toen .....

.....

Het bestuur van Napoleon

Leerdoel

- Je kunt uitleggen welke ideeën van de revolutie Napoleon over Europa verspreidde.

Bron 3 Napoleon trok in mei 1800 met een leger van 28.000 soldaten via de Sint-Bernhard-pas over de Alpen. Met het nemen van die gevaarlijke route verraste hij het leger van de keizer van Oostenrijk. Toch had hij moeite om de Oostenrijkers te verslaan. (Schilderij van J. David uit 1801.)

Napoleon maakte van Frankrijk een **dictatuur**. Dat betekent dat hij alleen de macht had. Burgers hadden dus geen invloed meer op het bestuur. Napoleon maakte zelf nieuwe wetten, besliste als enige over oorlog en benoemde zelf de rechters.

Toch hield Napoleon vast aan een aantal belangrijke ideeën van de Franse Revolutie. Ten eerste hadden alle burgers dezelfde grondrechten. Iedereen was gelijk, er was geen standenmaatschappij meer. Ten tweede maakte Napoleon één wetboek voor heel Frankrijk. Voor het eerst golden in het hele land en voor alle burgers dezelfde wetten.

Ook voerde Napoleon de **burgerlijke stand** in. Dat is een lijst waarin het bestuur vastlegt wanneer alle burgers zijn geboren, zijn getrouwd en zijn overleden. Alle Fransen moesten zich in hun woonplaats laten inschrijven bij het bestuur. Zo wist Napoleon precies hoeveel mensen er in Frankrijk woonden, wie belasting moesten betalen en hoeveel jongens oud genoeg waren om dienst te nemen in het leger.

Veel Fransen waren blij met het bestuur van Napoleon. Hij zorgde voor orde en rust in Frankrijk. Maar Napoleon hield niet op met oorlog voeren. Hij veroverde met zijn goed getrainde leger bijna heel Europa. Overal waar Napoleon de macht kreeg, voerde hij zijn wetboeken, de burgerlijke stand en de dienstplicht in.

4 **a** Welke twee besluiten van Napoleon pasten bij de ideeën van de Franse Revolutie?

- ☐ A Alle burgers hielden hun grondrechten.
- ☐ B Napoleon maakte van Frankrijk een dictatuur.
- ☐ C Napoleon voerde de burgerlijke stand in.
- ☐ D Napoleon voerde de dienstplicht in.
- ☐ E Onder Napoleon golden de wetten voor alle burgers.

b Wat is de burgerlijke stand?

- ◯ A Een boek waarin rechten en plichten van burgers staan en waarin het bestuur is geregeld.
- ◯ B Een grondwet waarbij rechters en burgers samen zorgen dat het land goed bestuurd wordt.
- ◯ C Een nieuwe vorm van standensamenleving, maar met minder grote verschillen.
- ◯ D Een overzicht waarin wordt vastgelegd welke burgers zijn geboren, getrouwd en overleden.

c (t) In de leertekst 'Het bestuur van Napoleon' lees je wat veranderde en hetzelfde bleef onder het bestuur van Napoleon. Hieronder staan vier zinnen uit deze leertekst. In welke zinnen staat een verandering, en welke zinnen gaan over iets wat hetzelfde blijft?

Burgers hadden geen invloed meer.	*verandering / blijft hetzelfde*
Napoleon hield vast aan bepaalde ideeën.	*verandering / blijft hetzelfde*
Napoleon voerde de burgerlijke stand in.	*verandering / blijft hetzelfde*
Alle Fransen moesten zich inschrijven.	*verandering / blijft hetzelfde*

5 Het bestuur van Napoleon was een dictatuur. Leg dat uit met twee voorbeelden.

.....

.....

.....

.....

6 **a** Welke drie zaken voerde Napoleon in, als hij een land veroverd had?

- ☐ A De burgerlijke stand.
- ☐ B De dienstplicht.
- ☐ C De standensamenleving.
- ☐ D Een nieuw wetboek.
- ☐ E Kiesrecht voor vrouwen.

b Met welke verandering uit vraag a zouden mensen in de veroverde landen in elk geval niet blij zijn geweest? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

c Napoleon vond dat hij de mensen in de veroverde landen vrijheid en gelijkheid gaf. Leg met een voorbeeld uit waarom hij dat vond.

.....

.....

.....

d Bedenk waarom de veroverde volken daar zelf waarschijnlijk anders over dachten.

.....

.....

.....

Ongelijkheid in de koloniën

Leerdoel

- Je kunt uitleggen dat de nieuwe ideeën over vrijheid en gelijkheid pas na enige tijd zorgden voor afschaffing van de slavernij in de koloniën.

Bron 4 Deze tekening heeft de titel 'Moi libre'; dat betekent: ik ben vrij. De tekening is gemaakt, nadat op 4 februari 1794 bekend werd dat de Franse volksvertegenwoordiging de slavernij had afgeschaft. De kleren van de man hebben de kleuren van de Franse vlag. In 1802 werd de wet teruggedraaid: slavenhandel en slavernij waren weer toegestaan. (Tekening uit 1794.)

Ondertussen was er helemaal geen gelijkheid en vrijheid voor de mensen die in de Franse koloniën als slaven moesten werken. Zij hoorden wel over de Franse Revolutie en de nieuwe ideeën. Dat leidde tot onrust. In 1791 kwamen de slaven in de Franse kolonie Haïti met succes in opstand: zij wisten de Fransen te verdrijven en stichtten hun eigen, onafhankelijke land. Op de Nederlandse plantages in Curaçao mislukte een slavenopstand.

De ideeën over vrijheid en gelijkheid veranderden ook de ideeën van Europeanen over slavernij. Sommigen vonden slavernij in strijd met de grondrechten die elk mens had. Anderen vonden vooral dat slavenhandel en slavernij wreed en onmenselijk waren. Tijdens de Franse Revolutie werd de slavernij in de Franse koloniën een tijdje afgeschaft.

Toch duurde het nog lang voordat alle Europese landen slavenhandel en slavernij verboden. Europeanen verdienden veel geld aan de slavenhandel en aan de verkoop van suiker en andere producten van de plantages, waarop de slaven moesten werken. Ze hadden daarom weinig haast met het afschaffen ervan. In 1807 verbood de Britse regering als eerste de handel in slaven. Daardoor werd de aanvoer van nieuwe slaven snel minder. In 1833 schafte Groot-Brittannië ook de slavernij af. Daarmee gaven de Britten een voorbeeld aan andere landen. In 1863 verbood de Nederlandse regering slavernij.

7 **a** Wat is een overeenkomst tussen het leven van de slaven in de koloniën en de boeren in Frankrijk voordat de revolutie uitbrak?

.....

.....

b Wat was het belangrijkste verschil tussen het leven van de slaven en het leven van de Franse boeren?

.....

.....

8 Zet de gebeurtenissen in de juiste volgorde, van vroeger naar later.

A De Britse regering verbiedt de slavenhandel.

B Groot-Brittannië schaft de slavernij in de Britse koloniën af.

C Met een wet worden slaven in de Nederlandse koloniën vrije mensen.

D Steeds meer mensen protesteren tegen de slavernij.

.....

9 Zijn de volgende uitspraken juist of onjuist?

Onder invloed van de Franse Revolutie ontstonden er opstanden onder slaven.	*Juist* / *Onjuist*
Het idee dat ieder mens grondrechten heeft, leidde meteen tot de afschaffing van de slavernij.	*Juist* / *Onjuist*
De Nederlandse regering schafte de slavernij af. Daarna deed Groot-Brittannië hetzelfde.	*Juist* / *Onjuist*
De Nederlandse regering vond lange tijd de winst uit de plantages belangrijker dan de rechten van mensen die tot slaaf waren gemaakt.	*Juist* / *Onjuist*

Samenvatten

10 Je maakt een samenvatting van de drie leerteksten. Dit doe je met de drie leerdoelen.

- Ik kan uitleggen hoe de Franse Revolutie eindigde.

a Vul de zinnen aan.
Het Franse leger werd steeds belangrijker. Dat had twee redenen.

– De Fransen waren bang dat koningen in Europa .... Frankrijk besloot toen ....

– De Fransen kwamen regelmatig in opstand, want .... Het leger was nodig om ....

Een gevolg was dat in 1799 .....

Die gebeurtenis was het einde van de Franse Revolutie.

- Ik kan uitleggen welke ideeën van de revolutie Napoleon over Europa verspreidde.

b Maak de tekst kloppend.
Napoleon behield sommige ideeën van de Franse Revolutie. Zo hadden alle burgers *nog wel* / *niet meer* dezelfde grondrechten. Napoleon maakte een nieuw wetboek waardoor burgers *gelijk behandeld werden* / *mochten stemmen*. Napoleon was een dictator. Dat past *wel* / *niet* bij de ideeën van de Franse Revolutie.

- Ik kan uitleggen dat de nieuwe ideeën over vrijheid en gelijkheid pas na enige tijd zorgden voor afschaffing van de slavernij in de koloniën.

c Maak de zinnen kloppend.
De nieuwe ideeën versterkten bij de slaven *meteen* / *na lange tijd* het verlangen naar vrijheid.
De nieuwe ideeën zorgden *meteen* / *na lange tijd* voor de afschaffing van de slavernij door alle Europese landen.

Ga naar de *Flitskaarten* en de *Test jezelf*.

4 Revolutie in Nederland

BASIS

Bron 1 Ook in de Republiek kwamen burgers in opstand. In 1785 was stadhouder Willem V uit Den Haag vertrokken na een ruzie met opstandige burgers. Toen prinses Wilhelmina van Pruisen, de vrouw van de stadhouder, wilde terugkeren naar Den Haag, werd zij korte tijd gevangengehouden. Deze prent is gemaakt door een aanhanger van de stadhouder. De tekenaar wil laten zien hoe onbeschoft de prinses werd behandeld door de opstandige burgers. Zij roken, drinken en dragen wapens in haar bijzijn. (Prent uit 1787-1791.)

Intro

1 Gebruik bron 1.

a Wilhelmina was de vrouw van de stadhouder. Welke zin over de stadhouder in de Republiek is juist?

- ◯ A Hij benoemde alle regenten.
- ◯ B Hij had absolute macht.
- ◯ C Hij voerde het leger aan.
- ◯ D Hij was koning van de Republiek.

b Waardoor voelde Wilhelmina zich beledigd? Geef drie voorbeelden uit de afbeelding.

– .....

– .....

– .....

c Om welke reden vond Wilhelmina dat zij niet als een ‘gewone’ burger behandeld mocht worden?

.....

d Wat vind jij: past het bij de ideeën van Franse Revolutie dat Wilhelmina als gewone burger werd behandeld?

.....

.....

Ga naar de *Ontdekkingsplaat*.

Kritiek op het bestuur

Leerdoel

- Je kunt uitleggen waarom burgers ontevreden waren over het bestuur van de Republiek.

Bron 2 Op deze tekening zie je burgers in Dordrecht die marcheren en oefenen met hun wapens. Zo wilden ze hun rechten en vrijheden verdedigen. Deze burgers noemden hun leger 'De Vrijheid'. (Prent uit 1783.)

Rond 1780 waren veel burgers in de Republiek ontevreden. Het ging heel slecht met de economie. De handel groeide al lange tijd niet meer en armoede en werkloosheid namen toe. Veel burgers vonden dat de bestuurders van de Republiek te weinig deden om de economie te verbeteren. De regenten kwamen uit een kleine groep van rijke families. Volgens veel mensen deden zij alleen wat goed voor henzelf was en dachten zij niet aan het volk. Ook op de stadhouder hadden de burgers kritiek: hij probeerde zijn macht te vergroten en gedroeg zich steeds meer als een koning.

De ontevreden burgers noemden zich **patriotten**, wat 'goede vaderlanders' betekent. Zij wilden dat meer burgers inspraak in het bestuur kregen. Daardoor zou dat bestuur besluiten nemen die voor een grote groep mensen goed waren. Ook wilden ze een grondwet en grondrechten. In 1786 namen de patriotten in een aantal steden de macht over, maar hun opstand mislukte. De koning van Pruisen, de broer van Wilhelmina, kwam stadhouder Willem V te hulp en stuurde een leger naar de Republiek om de opstand neer te slaan. Veel patriotten vluchtten naar Frankrijk.

2 **a** Om welke twee redenen waren burgers in de Republiek ontevreden over de economie?

.....

.....

b Welke twee punten van kritiek hadden burgers op het bestuur van de Republiek?

- ☐ A De regenten benoemden te veel buitenlanders in het bestuur.
- ☐ B De regenten dachten alleen aan hun eigen belangen.
- ☐ C De stadhouder had absolute macht.
- ☐ D De stadhouder probeerde zijn macht te vergroten.
- ☐ E De stadhouder voerde te veel oorlog.

3 **a** De patriotten vonden dat zij 'goede vaderlanders' waren. Waarom noemden de patriotten zich zo?

- ◯ A Zij gebruikten veel geweld.
- ◯ B Zij hadden alle macht in handen.
- ◯ C Zij kwamen op voor het volk.
- ◯ D Zij wilden meer invloed voor de regenten.

b Welke twee overeenkomsten waren er tussen de ideeën van de patriotten en de ideeën van de Franse Revolutie?

- ☐ A De patriotten wilden hun ideeën ook naar het buitenland verspreiden.
- ☐ B De patriotten wilden ook bij het rijk van Napoleon horen.
- ☐ C De patriotten wilden ook dat het volk inspraak had op het bestuur.
- ☐ D De patriotten wilden ook gelijke rechten voor iedereen.
- ☐ E De patriotten wilden ook hun koning afzetten.

4 Gebruik bron 2.

a Op welke manier probeerden de patriotten in 1786 de macht over te nemen? Gebruik bron 2 in je antwoord.

.....

.....

b Hadden de patriotten in 1786 succes? Leg je antwoord uit.

.....

.....

De Bataafse Republiek

Leerdoel

- Je kunt vier veranderingen van de revolutie in de Republiek noemen en beschrijven hoe de revolutie eindigde.

Bron 3 Amsterdammers vieren op het Koningsplein dat de revolutie is geslaagd. De patriotten vonden dat de naam 'Koningsplein' niet meer paste bij de nieuwe situatie. Het plein werd vanaf 1795 'Burgerplein' genoemd. (Anonieme ets uit 1795.)

In 1795 lukte het de patriotten wél om de macht over te nemen. Ze kregen daarbij hulp van Franse soldaten. Stadhouder Willem V vluchtte met zijn gezin naar Groot-Brittannië. In het hele land kwamen de patriotten aan de macht en verloren de regenten hun macht. De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden heette voortaan de **Bataafse Republiek**, naar de Bataven, een volk dat in de Romeinse tijd in ons land woonde.

De Bataafse Republiek was veel democratischer dan de oude Republiek. Er waren vier belangrijke veranderingen.

- Er kwam een nieuw bestuur. Een groot deel van de volwassen mannen kreeg kiesrecht en koos een volksvertegenwoordiging. Zo kregen na 1795 meer mensen invloed op het bestuur.
- De wetten van het nieuwe bestuur golden voortaan in het hele land. Niet langer had elk gewest zijn eigen wetten. Zo werd het land meer een eenheid.
- Alle burgers kregen dezelfde grondrechten, zoals vrijheid van godsdienst en vrijheid van meningsuiting.
- Er kwam een grondwet, waarin alle afspraken over het bestuur en de grondrechten werden vastgelegd.

In 1806 kwam er alweer een einde aan de Bataafse Republiek en de revolutie van de patriotten. Vanaf dat jaar bepaalde Frankrijk wat er in Nederland gebeurde. Napoleon was toen aan de macht in Frankrijk. Hij wilde steeds meer macht in Europa. Nederlandse jongens werden opgeroepen om te vechten in het Franse leger. Door de oorlogen van Napoleon moesten mensen in Nederland hoge belastingen betalen en kwam de handel stil te liggen. Napoleon voerde in Nederland ook de burgerlijke stand en zijn wetboek in.

5 Gebruik bron 3.

a Bij welke gebeurtenis vierden deze mensen feest?

.....

b Maak de zin kloppend.
Deze dansende mensen waren aanhangers van de *patriotten* / *stadhouder*.

c Om welke reden veranderden de Amsterdammers de naam 'Koningsplein' in 'Burgerplein'?

.....

.....

6 (t) Onderstreep in de leertekst 'Bataafse Republiek' vier belangrijke veranderingen van de revolutie in de Nederlanden.

7 Wat betekenden de volgende veranderingen voor de mensen in de Bataafse Republiek? Maak de juiste combinaties.

A	Burgers kregen vrijheid van meningsuiting, daardoor	◯	◯ 1 mocht elke burger kritiek geven op het bestuur.
B	Meer mannen kregen stemrecht, daardoor	◯	◯ 2 kreeg de Republiek voor het eerst een centraal bestuur.
C	Overal golden dezelfde regels en wetten, daardoor	◯	◯ 3 werd de Republiek democratischer.

8 Vul de zinnen aan. Kies uit: *burgers* • *regenten* • *katholieken* • *niet* • *protestanten* • *wel*. Er blijft één woord over.

In de oude Republiek benoemden de bestuurders of ..... elkaar.

Alleen ..... mochten bestuurder worden. In de Bataafse Republiek werd het bestuur gekozen door een grote groep ..... .

Ook ..... mochten stemmen en gekozen worden als bestuurder.

De Bataafse Republiek was dus ..... democratischer dan de oude Republiek.

9 **a** Hoe kwam er een einde aan de Bataafse Republiek?

.....

.....

b Napoleon voerde in Nederland de dienstplicht in. Om welke reden deed hij dat?

.....

.....

Van republiek naar koninkrijk

Leerdoel

- Je kunt beschrijven hoe er een einde kwam aan de macht van Napoleon over Frankrijk en Nederland.

Bron 4 Portret van Willem I, koning der Nederlanden. (Schilderij van J. Paelinck, 1819.)

Napoleon veroverde steeds meer landen. In 1812 ging het mis, toen hij Rusland aanviel. De Russen trokken zich terug en lokten Napoleons leger steeds dieper Rusland in. Daar werden de soldaten door de Russische winter overvallen. Duizenden soldaten stierven van de honger en de kou of ontvluchtten het leger. Van Napoleons machtige leger was bijna niets over. Uiteindelijk werd Napoleon in 1815 bij Waterloo in België definitief verslagen door een leger met soldaten uit verschillende landen.

In Frankrijk kwam weer een koning op de troon. Ook in Nederland kwam een nieuw bestuur. In 1813 werd Willem I, de zoon van de laatste stadhouder, koning van Nederland. Nederland heette voortaan het Koninkrijk der Nederlanden en was geen republiek meer.

10 In 1815 werd Napoleon definitief verslagen. Toch wordt vaak gezegd dat de ondergang van Napoleon begon in 1812. Waarom?

- ◯ A In 1812 verloor Napoleon een groot deel van zijn goed getrainde leger.
- ◯ B In 1812 veroverde Napoleon een groot deel van het koude Rusland.
- ◯ C In 1812 versloegen Napoleons tegenstanders hem bij Waterloo.
- ◯ D In 1812 versloegen Napoleons tegenstanders hem met hun grote gezamenlijke leger.

11 Gebruik bron 4.

a Willem I is hier afgebeeld als koning. Noem twee voorwerpen waaraan je dat kunt zien.

.....

.....

b Als je kijkt naar de geschiedenis van Nederland, is het best vreemd dat Willem I koning werd. Waarom?

- ◯ A De familie Van Oranje was nooit zo belangrijk geweest in Nederland.
- ◯ B De patriotten hadden geprobeerd een koning aan de macht te brengen.
- ◯ C De stadhouders hadden Nederland altijd als koningen bestuurd.
- ◯ D Nederland was eeuwenlang een republiek geweest.

12 **a** Nederland had in de 18e en 19e eeuw verschillende namen.
Zet de letters die bij de namen horen, op de juiste plek in de tijdbalk.

A Bataafse Republiek.
B Koninkrijk der Nederlanden.
C Onder Frans bestuur.
D Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden.

b Wie had in welke tijd de macht in Nederland? Zet de cijfers op de juiste plek in de tijdbalk.

1 Koning Willem I.
2 Napoleon.
3 Patriotten.
4 Stadhouder en regenten.

Samenvatten

13 Je maakt een samenvatting van de drie leerteksten. Dit doe je met de drie leerdoelen.

- Ik kan uitleggen waarom burgers ontevreden waren over het bestuur van de Republiek.

a Vul de zinnen aan.

– De regenten .....

.....

– De stadhouder .....

- Ik kan vier veranderingen van de revolutie in de Republiek noemen en beschrijven hoe de revolutie eindigde.

b Vul de zinnen aan.

Vanaf 1795 heette Nederland de ..... . Er waren vier veranderingen.

– .....

– .....

– .....

– .....

De revolutie van de patriotten eindigde in het jaar ..... . Toen kreeg ..... de macht over Nederland en hield de Bataafse Republiek op te bestaan.

- Ik kan beschrijven hoe er een einde kwam aan de macht van Napoleon over Frankrijk en Nederland.

c Vul de zinnen aan.

Na de aanval op ..... kwam Napoleon ten val. In Frankrijk kwam toen weer een ..... aan de macht. In Nederland werd ..... koning.

Ga naar de *Flitskaarten* en de *Test jezelf*.

5 Feit en mening

HISTORISCH DENKEN

Naar school in de 18e eeuw

Leerdoel
- Je kunt bepalen of iets een feit of een mening is, of dat dat onzeker is.

Vaardigheid
- V1.3

Basis
- Paragraaf 6.1

In de 18e eeuw gingen lang niet alle kinderen naar school. Steeds meer burgers vonden dat een probleem. Op school leerde je immers lezen, schrijven en rekenen. Dat was handig als je later een baan wilde. Bovendien leerde je op school hoe je je moest gedragen. Veel burgers hoopten dat er door onderwijs een betere samenleving zou komen.
In deze opdracht ga je onderzoeken wat je zeker kunt weten over het onderwijs in Frankrijk in de tijd vóór de Franse Revolutie.

Uitleg 1 Hoe weet je of iets een feit of een mening is?

Wil je weten wat er in het verleden gebeurde, dan ga je op zoek naar informatie in bronnen. Maar soms vertellen verschillende bronnen iets anders over dezelfde gebeurtenis. Je moet informatie uit een bron altijd vergelijken met andere bronnen om erachter te komen wat klopt.
In een bron kunnen **feiten** staan. Een feit is iets waarvan zeker is dat het klopt. Er is geen twijfel of discussie over. Bijvoorbeeld: het is een feit dat de vergadering van de drie standen in 1789 in Parijs gehouden werd. Die gebeurtenis wordt door honderden bronnen bevestigd.
In bronnen staan ook **meningen** van mensen. Een mening is een opvatting of idee van een persoon. Bijvoorbeeld: een Franse minister schreef in 1786 aan koning Lodewijk XVI: ‘Ik denk dat het onmogelijk is om een goede koning te zijn in een land waarin de adel en de geestelijkheid bijna geen belasting betalen.’

Hoe kom je erachter of informatie in een bron een feit of een mening is? Dat doe je zo.

1 Vergelijk de informatie met andere bronnen en je eigen kennis. Vind je dezelfde informatie in andere bronnen, dan gaat het waarschijnlijk om een feit. Zeggen andere bronnen iets anders? Dan is de informatie waarschijnlijk geen feit.
2 Als de informatie geen feit is, kan het om een mening gaan. Een mening kun je bijvoorbeeld herkennen aan woorden als ‘ik vind’ of ‘volgens mij’ of aan woorden als ‘mooi’ of ‘belangrijk’. Die woorden bevatten een oordeel: ze maken duidelijk hoe iemand ergens over denkt.
3 Soms weet je niet zeker of iets een feit is of een mening. Je kunt dit niet altijd vaststellen.

1 Gebruik uitleg 1.

a Zijn de volgende uitspraken een feit of een mening?

Een appel is een vrucht. *Feit / Mening*

Honden vind ik trouwe beesten. *Feit / Mening*

Huiswerk is vervelend. *Feit / Mening*

Januari is de eerste maand van het jaar. *Feit / Mening*

b Soms denk je dat de informatie een feit is, maar je weet het niet zeker. Wat kun je doen om zekerheid te krijgen?

.....

.....

2 Gebruik bron 1.

a Maak de tekst kloppend.

In bron 1 lees je dat kinderen op het platteland vooral les kregen in de *winter* / *zomer* in *grote* / *kleine* gebouwen die *wel* / *niet* geschikt waren voor onderwijs. Deze informatie uit bron 1 over het onderwijs in Frankrijk is *misschien een feit* / *zeker een mening*.

b Wat moet je doen om erachter te komen of de informatie in bron 1 een mening of een feit is?

.....

.....

Bron 1 Op 17 februari 1764 beschrijft een leraar in een brief het onderwijs in een dorp in Frankrijk.

In Waldersbach wonen veel jonge kinderen. In de winter gaan ze vaker naar school dan in de zomer. In het dorp staat een kleine hut met een rieten dak. Deze hut noemen we de school. Hij is heel klein, we kunnen er nauwelijks in bewegen. In andere dorpen is er zelfs geen hut. De lessen zijn daarom steeds in een ander huis. De huizen zijn klein en de kinderen zitten boven op elkaar. Het is zo onmogelijk om de kinderen goed les te geven.

3 Gebruik bron 1 en 2.

a Maak de zin kloppend.

Bron 1 geeft informatie over hoe *arme* / *rijke* kinderen onderwijs kregen en bron 2 geeft informatie over hoe *arme* / *rijke* kinderen onderwijs kregen in Frankrijk aan het einde van de 18e eeuw.

b Kun je met behulp van bron 2 controleren of de informatie van bron 1 klopt? Leg je antwoord uit.

.....

.....

Bron 2 Een kind van rijke ouders krijgt privéles aan huis. Dat was voor de meeste rijke kinderen normaal in de 18e eeuw in Frankrijk. (Schilderij van J.S. Chardin, 1735-1736.)

4 Gebruik bron 3.

a Maak de zin kloppend.
In bron 3 staan waarschijnlijk *feiten* / *meningen*, want de informatie in bron 3 is *wel* / *niet* verkregen door betrouwbaar onderzoek.

b Kregen meisjes aan het einde van de 18e eeuw evenveel onderwijs als jongens? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

Bron 3 De tabel laat zien welk percentage van de (getrouwde) mannen en vrouwen aan het einde van de 18e eeuw in Frankrijk kon lezen en schrijven. Om dat te weten te komen, keken historici in huwelijksregisters. Wie kon schrijven, schreef bij een huwelijk zijn naam in het register. Wie niet kon schrijven, zette een kruisje.

	Mannen	Vrouwen
Tussen 1786 en 1790	47%	27%

5 Vergelijk de informatie uit bron 1 met de informatie uit bron 2 en 3.
Wat weet je nu *zeker* over het onderwijs in Frankrijk in de 18e eeuw? Twee antwoorden zijn goed.

- ☐ A De scholen in Frankrijk waren klein.
- ☐ B In Frankrijk stonden op het platteland overal hutjes waarin les werd gegeven.
- ☐ C Meisjes kregen minder onderwijs dan jongens.
- ☐ D Minder dan de helft van de arme kinderen leerde lezen en schrijven.
- ☐ E Rijke kinderen waren slimmer dan arme kinderen.

Maak online steropdracht 6 voor extra uitdaging.

Wij zijn ook gelijk en vrij

Leerdoel
- Je kunt bepalen of iets een feit of een mening is, of dat dat onzeker is.

Vaardigheid
- V1.3

Basis
- Paragraaf 6.3

Tijdens de Franse Revolutie wilden mensen die in de koloniën als slaaf werkten, ook vrijheid en gelijkheid.
In deze opdracht ga je onderzoeken wat je te weten kunt komen over wat er gebeurde tijdens de slavenopstand in de Franse kolonie Haïti.

7 Gebruik uitleg 1.

a Onderstreep in de volgende tekst een zin of zinsdeel waarin een feit staat.
Je speelt een tenniswedstrijd en verliest. Je baalt enorm. Je ouders zeggen: 'We vinden dat je heel goed gespeeld hebt.'

b Onderstreep met een andere kleur in de tekst bij vraag a een zin of zinsdeel waarin een mening staat.

c Je ouders zeggen na afloop van de wedstrijd: 'De volgende keer win jij de wedstrijd.'
Is deze uitspraak een mening of een feit? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

8 Gebruik van paragraaf 3 de leertekst 'Ongelijkheid in de koloniën' en bron 4.

a Vul de juiste jaartallen in. Eén jaartal is al gegeven.

In het jaar ..... begint in Haïti een slavenopstand.

In het jaar ..... schaft de Franse regering de slavernij af.

In het jaar ..... voert Napoleon de slavernij weer in.

In het jaar 1804 is Haïti een onafhankelijk land. Het land verbiedt slavernij.

b Wie was voor de afschaffing van de slavernij en wie was tegen?

	Tegen slavernij	Voor slavernij
Iemand die tot slaaf gemaakt was		
Een eigenaar van een plantage		
De Franse regering in 1795		
Napoleon		

9 Gebruik bron 4.

a Beschrijf wat je op deze afbeelding ziet. Doe het zo precies mogelijk.

.....

.....

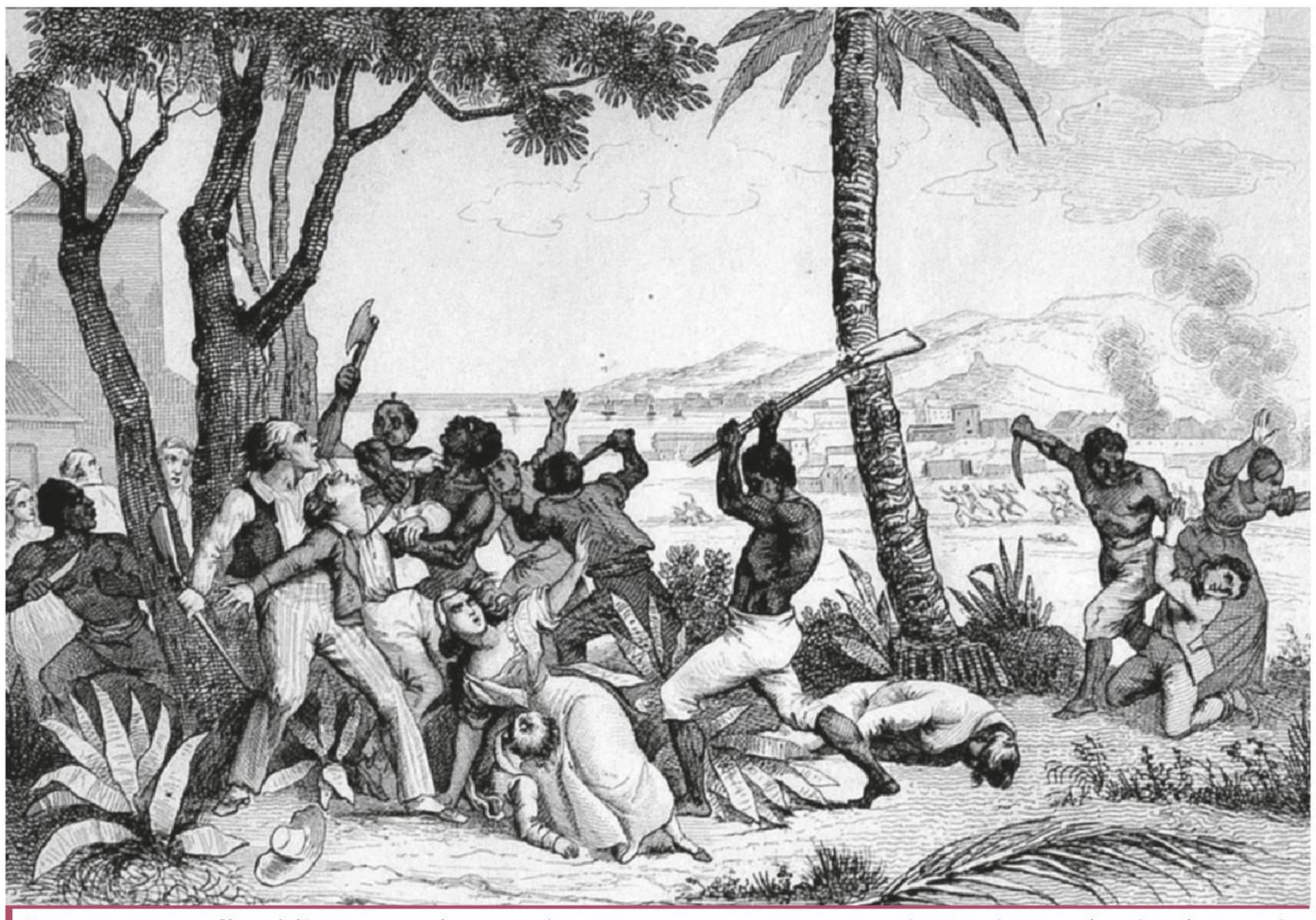
.....

.....

b Maak de tekst kloppend.
De bron geeft informatie over een gebeurtenis aan het *begin* / *einde* van de slavenopstand in Haïti. De tekening is *kort* / *lang* na de gebeurtenis gemaakt. Je weet *wel dat* / *niet of* de maker van de tekening zelf bij deze gebeurtenis was.

c Welke uitspraak over bron 4 is juist?

- ◯ A Bron 4 laat feiten zien.
- ◯ B Bron 4 laat misschien feiten zien.
- ◯ C Het is zeker dat bron 4 geen feiten laat zien.

Bron 4 Een afbeelding van gebeurtenissen op 22 augustus 1791 in Haïti. De tekening komt uit een Frans boek uit 1833.

10 Gebruik bron 5.

a Maak de tekst kloppend.
Bron 4 en 5 geven informatie over *dezelfde gebeurtenis* / *verschillende gebeurtenissen*. De tekst van bron 5 is *kort* / *lang* na de gebeurtenis opgeschreven. Je weet *wel dat* / *niet of* de schrijver zelf bij deze gebeurtenis was.

b Noem een belangrijke overeenkomst tussen de informatie uit bron 4 en 5.

.....

.....

c Noem een verschil tussen de informatie uit bron 4 en 5.

.....

.....

d Leg uit dat het een feit is dat de schrijver van bron 5 de gebeurtenissen op 22 augustus 1791 overleefde.

.....

.....

Bron 5 Een witte directeur van een plantage in Haïti heeft in 1792 opgeschreven wat hij meemaakte tijdens de slavenopstand. In dit fragment beschrijft hij de gebeurtenissen in de nacht van 22 op 23 augustus 1791.

Ik lag te slapen, toen ik geweerschoten hoorde. Even later drong een groep zwarten mijn huis binnen. Ze schreeuwden de verschrikkelijke woorden: 'Vermoord ze! Vermoord ze!' Ik verborg me snel in de ruimte achter mijn bed. Ik hoorde dat er schoten afgevuurd werden in de kamer van mijn familie aan de andere kant van het gebouw. Ik wist dat ze niet meer leefden. [Na een uur vonden de indringers me toch.] Ik wist: dit overleef ik niet. Ik hoopte vurig dat ze me snel zouden doodschieten, maar ik kreeg een ander lot. De aanvoerder van de bende, die [voor mij had gewerkt en] die ik altijd goed had behandeld, kreeg medelijden met me. Hij zei: 'Dood hem niet, het is een goede blanke.'

11 Gebruik bron 4 en 5.

a Maak de zin kloppend.

De informatie in bron 4 en bron 5 komt *grotendeels* / *nauwelijks* overeen.

b Bron 4 en 5 zijn beide gemaakt door witte Fransen. Om welke reden zijn er bijna geen ooggetuigenverslagen van slaven die in opstand kwamen?

- ◯ A Bijna alle slaven werden tijdens de slavenopstand gedood.
- ◯ B De slaven wisten niet goed waarom ze in opstand kwamen.
- ◯ C Veel slaven hadden nooit leren lezen en schrijven.

c Wat kun je moeilijk te weten komen, als je geen bronnen hebt van mensen die zelf in opstand zijn gekomen? Twee antwoorden zijn goed.

- ☐ A Hoeveel doden er vielen.
- ☐ B Om welke redenen witte mensen vermoord werden.
- ☐ C Om welke redenen slaven in opstand kwamen.
- ☐ D Waar de slavenopstand begon.
- ☐ E Wanneer de slavenopstand begon.

Maak online steropdracht 12 voor extra uitdaging.

6 Onderzoek met bronnen uit de tijd van de revoluties

TOEPASSEN

Is de koning schuldig?

Basis
- Paragraaf 6.2

In januari 1793 werd besloten dat koning Lodewijk XVI de doodstraf moest krijgen. Was deze zware straf terecht?

1 Gebruik bron 1.
Lees de bron in tweetallen hardop. Eén van jullie is Lodewijk, de ander is de aanklager.

Bron 1 In 1792 vond de rechtszaak plaats tegen Lodewijk XVI. De koning werd door het parlement beschuldigd van landverraad. Het parlement was een vergadering van gekozen burgers die besluiten mochten nemen. Uiteindelijk besloten 366 van de 720 leden van de vergadering dat Lodewijk de doodstraf moest krijgen. Hieronder staat een gedeelte uit het verslag van de rechtszaak. Eén lid van het parlement voert het woord: de aanklager. Lodewijk verdedigt zich.

Aanklager: Lodewijk, het Franse volk klaagt u aan, omdat u met anderen hebt geprobeerd om weer een alleenheerser te worden en de vrijheid [van de burgers] te vernietigen. Op 10 juni 1789 verbood u de vertegenwoordigers van de derde stand om te vergaderen. Dat was een aanval op de macht van het volk.
Lodewijk: Er was op 10 juni 1789 nog geen wet die mij dit verbood. Ik mocht de vergadering van de derde stand naar huis sturen.
[...]
Aanklager: U gaf het leger [in juli 1789] opdracht om op te trekken naar Parijs. U wilde de opstand van de burgers van Parijs neerslaan. [...] U stuurde dat leger pas weg, toen de revolutie had plaatsgevonden.
Lodewijk: Als koning had ik toen het recht om soldaten naar Parijs te sturen. [...]

2 Gebruik bron 1.

a Lodewijk wordt beschuldigd van landverraad. Schrijf op wat de aanklager bedoelt met de volgende woorden.

Een alleenheerser worden: .....

De vrijheid vernietigen: .....

b Volgens de aanklager bewezen twee besluiten van Lodewijk dat hij landverraad had gepleegd. Welke twee besluiten waren dat?

– .....

– .....

c Met welk doel nam Lodewijk volgens de aanklager deze twee besluiten?

○ A Hij wilde de vergadering van de drie standen meer macht geven.
○ B Hij wilde een einde maken aan de macht van de adel.
○ C Hij wilde een einde maken aan de macht van de derde stand.
○ D Hij wilde vluchten en de macht geven aan buitenlandse koningen.

d Lodewijk verdedigt zich tegen deze beschuldiging. Welke zin beschrijft de argumenten van Lodewijk het beste?

- ◯ A Als koning had ik in 1789 absolute macht.
- ◯ B Als koning hoef ik mij niet aan de wet te houden.
- ◯ C Als koning was ik veel belangrijker dan de burgers.
- ◯ D Ik heb die besluiten niet genomen.

e Leg uit dat de vlucht van Lodewijk niet gunstig was voor het verloop van zijn rechtszaak.

.....

.....

.....

3 Gebruik bron 1.

a Bij een rechtszaak zijn verschillende personen betrokken. Maak de juiste combinaties.

A	Aanklager	◯	◯ 1 Iemand die beschuldigd wordt van het overtreden van de wet
B	Rechter	◯	◯ 2 Iemand die een persoon beschuldigt van het overtreden van de wet
C	Verdachte	◯	◯ 3 Iemand die moet besluiten of er genoeg bewijs is en welke straf iemand krijgt

b Wie had welke rol? Kies uit: *het Franse parlement* • *Lodewijk*.

Aanklager: .....

Rechter: .....

Verdachte: .....

c Bij b heb je twee keer hetzelfde antwoord gekozen. Wat is daar vreemd aan?

.....

.....

.....

.....

4 Gebruik bron 1. Het parlement moest in 1793 stemmen over twee vragen.
Wat zou jij bij elk van deze vragen stemmen? Leg je antwoord uit.

a Is Lodewijk schuldig aan landverraad?

Ja / *Nee*, want .....

.....

.....

b Als Lodewijk schuldig is, moet hij dan de doodstraf krijgen?

Ja / *Nee*, want .....

.....

.....

5 Je docent vraagt twee leerlingen om de dialoog nog een keer voor de klas voor te lezen. Leef je in en lees met emotie voor.

Verschil van mening

Basis
- Paragraaf 6.4

De patriotten hadden een heel andere mening over de revolutie in de Republiek dan de aanhangers van de stadhouder, prins Willem V van Oranje. In deze opdracht onderzoek je hoe hun meningen verschilden.

6 Gebruik bron 2 en 3 en de leertekst van paragraaf 4.
Je gaat in bron 3 een levenslijngrafiek maken: één voor een patriot en één voor een aanhanger van stadhouder Willem V.

a In bron 2 staan vijf gebeurtenissen.
- Vraag je bij elke gebeurtenis af hoe een patriot daarover gedacht zal hebben: heel erg blij is +5, neutraal is 0 en helemaal niet blij is –5. Alles ertussenin is ook mogelijk.
- Zet in de grafiek op de juiste hoogte een kruisje bij het jaartal van elke gebeurtenis. –
- Als bij alle jaartallen een kruisje staat, verbind je de punten met elkaar.
- Schrijf er 'patriot' bij.

b Doe hetzelfde voor een aanhanger van stadhouder Willem V.
- Bedenk bij elke gebeurtenis of hij er heel blij mee was, of juist helemaal niet.
- Zet in de grafiek op de juiste hoogte een kruisje bij het jaartal van elke gebeurtenis.
- Verbind de punten nu met elkaar met een andere kleur.
- Schrijf er 'aanhanger Oranje' bij.

7 **a** Met welke gebeurtenis was een patriot het meest blij? Leg ook uit waarom hij daarmee zo blij was.

.....

.....

.....

.....

b Met welke gebeurtenis was een aanhanger van stadhouder Willem V het meest blij? Leg ook uit waarom hij daarmee zo blij was.

.....

.....

.....

c Met welke gebeurtenis waren een patriot en een aanhanger van stadhouder Willem V allebei niet blij? Leg ook uit waarom zij met die gebeurtenis niet blij waren.

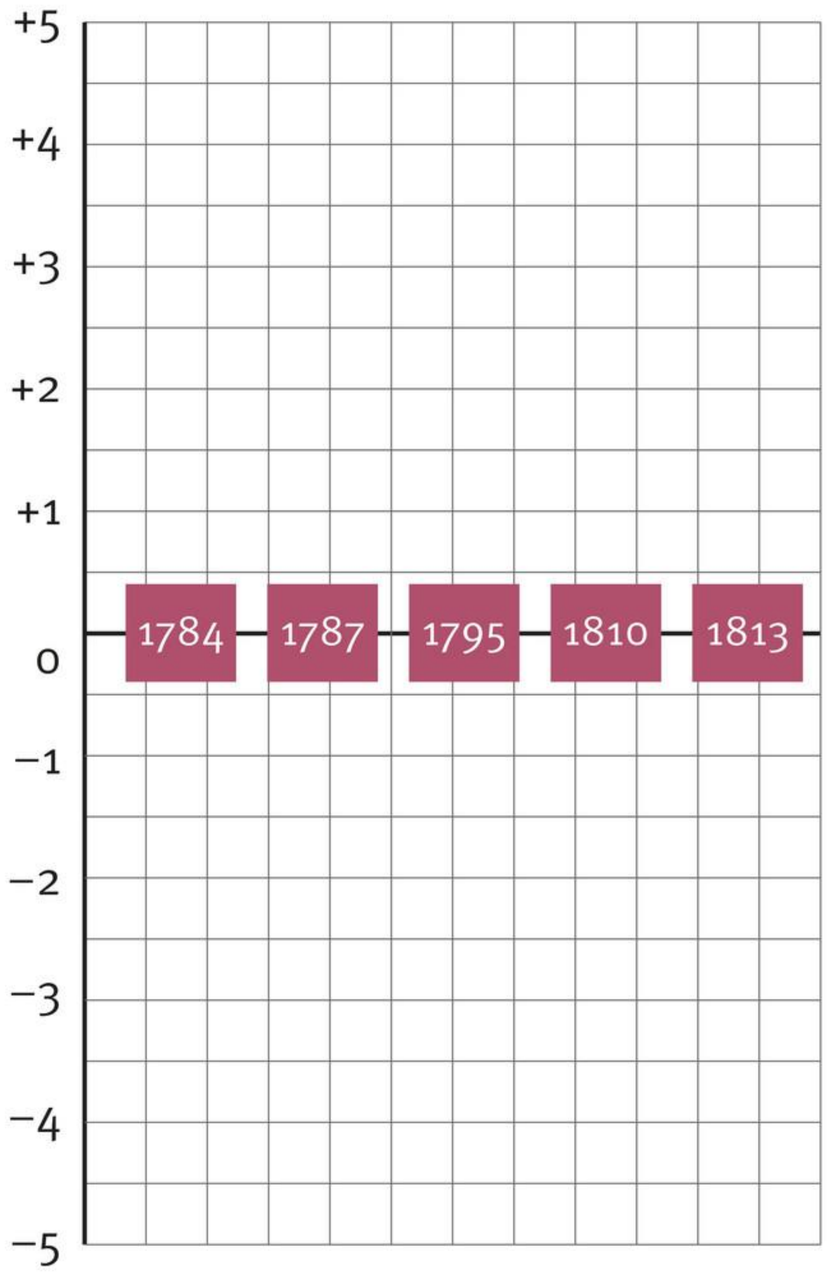
.....

.....

.....

Bron 2 Gebeurtenissen tussen 1784 en 1813.

Jaar	Gebeurtenis
1784	De patriotten richten clubs op: daar praten ze over een ander bestuur en oefenen ze met wapens.
1787	De patriotten houden Wilhelmina van Pruisen aan.
1795	De Bataafse Republiek wordt uitgeroepen.
1810	Nederland wordt een provincie van het Franse keizerrijk.
1813	Het Koninkrijk der Nederlanden ontstaat.

Bron 3 Levenslijngrafiek van een patriot en een aanhanger van de Oranjes.

7 De slaven in Suriname

VERDIEPEN

Boni stond op een vier meter hoge muur van zijn fort. Als een veldheer keek hij over het moeras. Gisteren was het weer gelukt om Nederlandse soldaten buiten zijn fort te houden. Zij waren kansloos met hun aanvallen vanuit de moerassen. Morgen wilde Boni er weer zelf op uit trekken. En weer verwachtte hij veel buit te maken op een van de plantages in de buurt.
Dit verhaal speelt in Suriname in de tijd van de Franse Revolutie en gaat over slaven.
De vraag is: hoe gingen mensen op een plantage in Suriname met elkaar om?

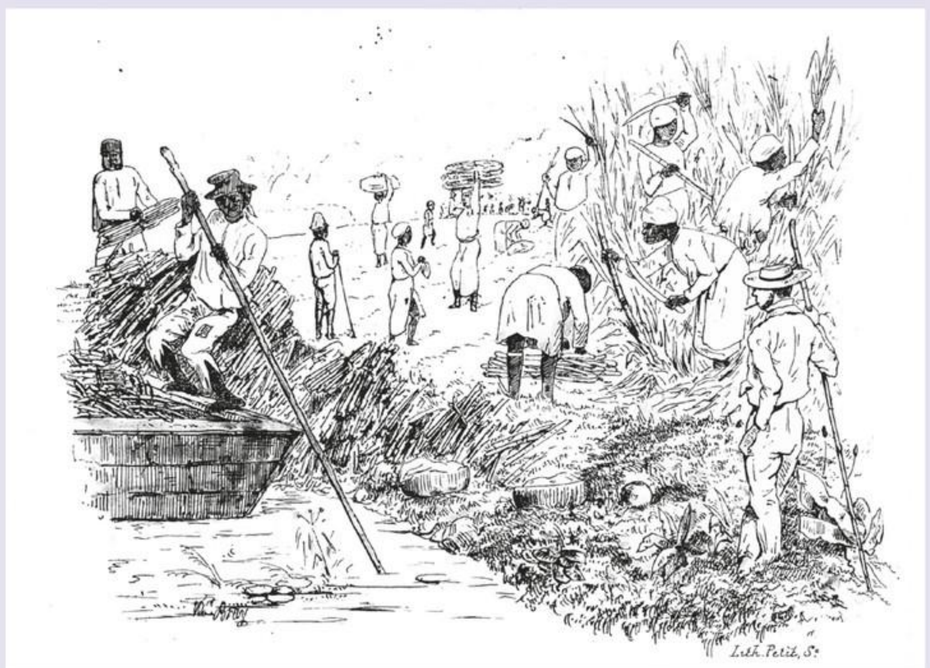
Bron 1 Een diorama (een soort kijkdoos) van de plantage Zeezigt in Suriname. (Ongeveer 1815-1821.)

Bron 2 De kolonie Suriname.

Suriname ligt in het noorden van Zuid-Amerika. Vanaf 1667 werd dit hete en moerassige gebied een Nederlandse kolonie. Het belangrijkste Nederlandse fort stond in Paramaribo. Suriname stond toen onder bestuur van de West-Indische Compagnie (WIC). Honderd jaar later, rond 1770, waren er in Suriname ongeveer 500 plantages waarop suikerriet verbouwd werd. Met de handel in suiker werd veel geld verdiend.
De eigenaren van de plantages kwamen uit Engeland, Portugal, Frankrijk, Duitsland en de Republiek. Maar het totale aantal witte mensen in Suriname bleef klein: hooguit enkele duizenden. Het zware werk op de plantages werd gedaan door zwarte mensen die tot slaaf waren gemaakt. De WIC bracht tot 1808 jaarlijks 2.000 tot 3.000 nieuwe slaven en slavinnen naar Suriname. Daar waren er in totaal ongeveer 300.000.

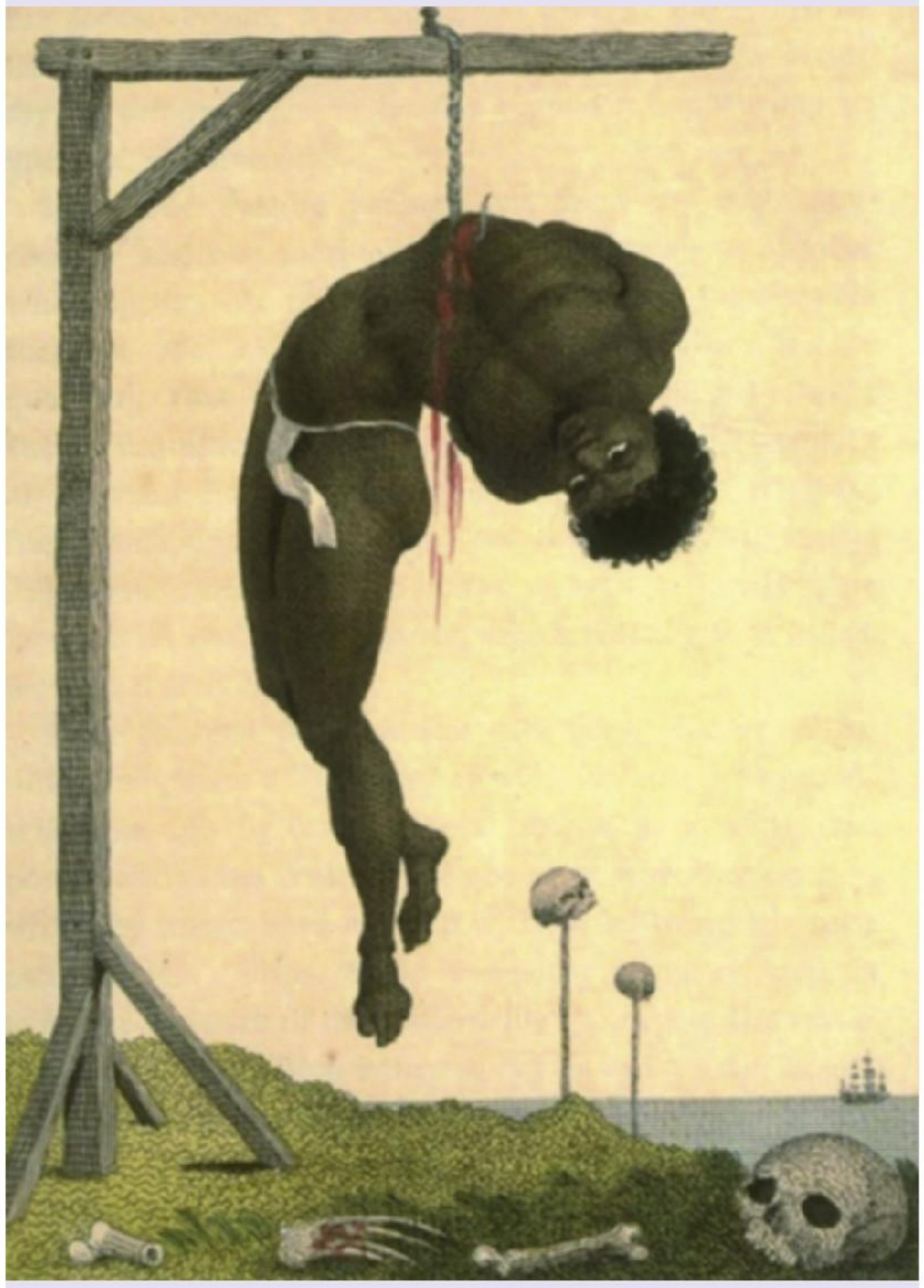
Bron 3 Tot slaaf gemaakte mensen kappen riet op een suikerplantage. (Tekening uit 1850.)

Er waren slaven die in de huishouding werkten en slaven die gereedschappen maakten of huizen bouwden. Maar de meeste slaven werkten op de plantages. Het zwaarste werk was dat van slaven die op een suikerplantage werkten. Een normale werkdag liep hier van 6 uur 's ochtends tot 6 uur 's avonds. In de oogsttijd kwamen hier nog vier uur per dag bij. Naast het kappen en vervoeren van het riet was het graven van kanalen en sloten voor irrigatie zeer zwaar.

Bron 4 John Gabriel Stedman maakte deze tekening rond 1775. Je ziet een slaaf die gestraft werd door zijn eigenaar. Hij schreef dat hij het volgende had horen zeggen.

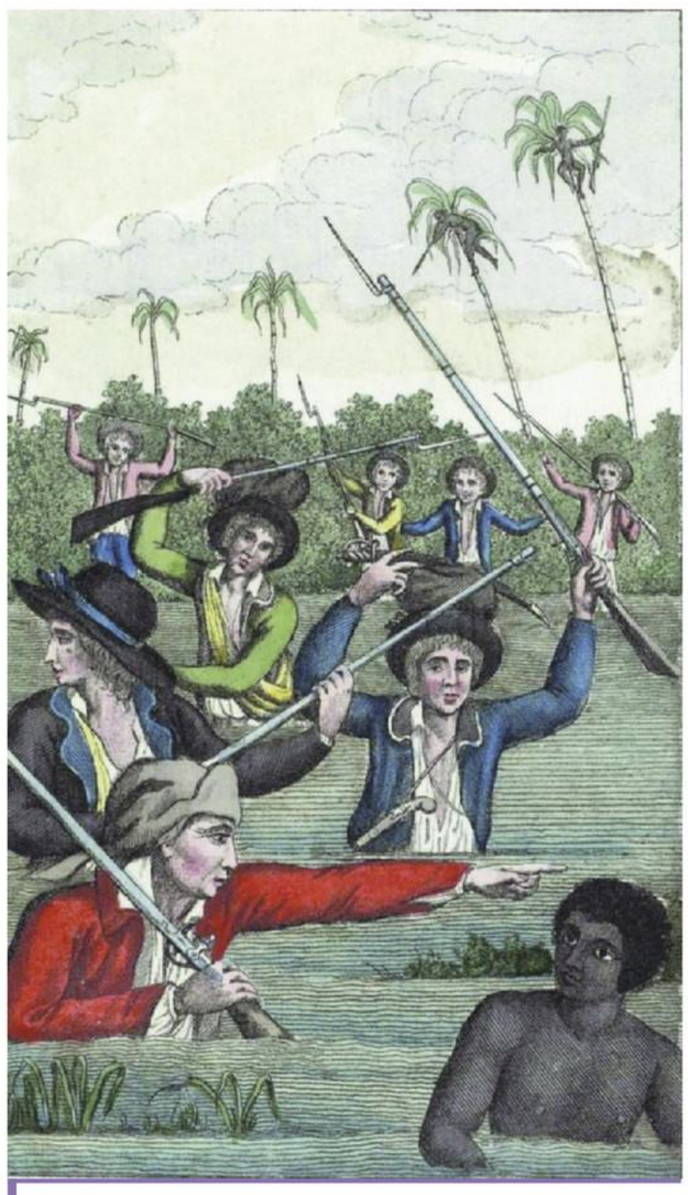
Met een mes maakte men een gat in de borstkas. Daar kon de ijzeren haak doorheen worden gestoken. De man leefde zo nog drie dagen, met het hoofd en de voeten naar beneden hangende. Om zijn dorst te lessen probeerde hij de regendruppels die van zijn borst afdropen, op te likken (het was regenseizoen). Uiteindelijk kreeg een schildwacht medelijden en sloeg hem dood.

Bron 5 Een marron: deze man was van een plantage gevlucht en leefde in het oerwoud.

Veel mensen die slaaf waren gemaakt, probeerden te vluchten. Als ze hierin slaagden, verstopten ze zich in de oerwouden en moerassen van Suriname.
Op een gegeven moment waren er zoveel mensen van de plantages gevlucht, dat ze in het oerwoud hun eigen dorpen stichtten. Deze vluchtelingen werden marrons genoemd. Zij vielen geregeld plantages aan, totdat de Nederlanders rond 1760 een verdrag met hen sloten. De Nederlanders zouden niet meer op hen jagen, als de marrons de plantages niet meer aanvielen. Niet alle leiders van de marrons waren het eens met het verdrag. De belangrijkste leider was Boni, over wie je hebt gelezen in de introtekst.

Bron 6 Nederlandse soldaten trekken door een moeras.

1 Gebruik bron 1. Op deze bron zie je verschillende gebouwen.

a Waar woonde de eigenaar van de plantage? Zet daar een 'E' in de afbeelding.

b En waar woonden de slaven? Zet daar een 'S' in de afbeelding.

c Welk werk doen de slaven op bron 1?

.....

.....

.....

d Rechtsachter zie je een witte man op een paard. Wat zou zijn taak zijn?

.....

.....

2 Gebruik bron 2.

a De plantage Zeezigt (bron 1) ligt aan een rivier. Om welke reden lagen alle plantages aan een rivier?

.....

.....

.....

.....

b Wie verdienden er geld aan de suiker die op de plantages verbouwd werd?

.....

c Wie verdiende er geld met de handel in slaven?

.....

3 Je onderzoekt hoe mensen op de plantage met elkaar omgingen.

a Gebruik bron 1. Wat zie je op deze bron?

◯ A Je ziet dat slaven onder toezicht hun taken uitvoeren.

◯ B Je ziet dat slaven streng gestraft worden.

◯ C Je ziet hoe slaven zich verzetten tegen het werk.

b Gebruik bron 3. Vertelt deze bron iets anders dan bron 1 over hoe vrije mensen en slaven met elkaar omgingen? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

c Gebruik bron 4. Vertelt deze bron iets anders dan bron 1 over hoe vrije mensen en slaven met elkaar omgingen?

.....

.....

.....

.....

4 **a** Gebruik bron 7. Maak de zinnen kloppend. Er waren *wel* / *geen* afspraken over het aantal vrije dagen van slaven. Slaven mochten *wel* / *niet* zelf verbouwde groentes verkopen. Door zulke afspraken liepen slaven waarschijnlijk *minder snel* / *niet meer* weg.

b Gebruik bron 5. Bedenk een reden waarom marrons van een plantage gevlucht waren.

.....

.....

c Gebruik de intro en bron 5. Bedenk een reden waarom marrons plantages aanvielen.

.....

.....

d Gebruik de intro en bron 6. De afbeelding en de intro hebben met elkaar te maken. Maak dit duidelijk door een nieuw bijschrift te maken.

.....

.....

Bron 7 Regels voor slaven.

Het was slaven toegestaan om wat geld bij te verdienen. Eén dag per week waren de slaven namelijk vrij. Ze bewerkten dan hun moestuintjes of maakten kleren. Met die goederen gingen ze dan van deur tot deur. Begin 18e eeuw kwam er een markt voor producten van slaven in Paramaribo.

5 Gebruik alle bronnen in deze paragraaf. Je gaat een antwoord geven op de onderzoeksvraag: hoe gingen mensen op een plantage met elkaar om? Dat doe je door in kleur een kaart te maken van een plantage en de omgeving daarvan. Gebruik een apart vel (A3) en maak een duidelijke legenda. Gebruik informatie uit alle bronnen.

a Maak de plantage ongeveer zo groot als de helft van je blad. Maak een schaalstok: teken bij de plantage een balkje dat precies één kilometer weergeeft. Bedenk eerst hoe lang je balkje moet zijn.

b Geef op de kaart en de legenda aan:
- wat de grenzen van de plantage zijn;
- hoe de omgeving eruitziet;
- waar de directeur op de plantage woont;
- waar de slaven op de plantage wonen;
- waar hun tuintjes zijn;
- waar de rivier ligt (kleur de rivier blauw);
- waar de mensen de rivier voor gebruiken.

c Teken de belevenissen van vier slaven. Het tekenen van de slaven hoeft niet op schaal: anders worden ze wel heel klein.
- Teken twee slaven die op de plantage werken; ze doen allebei iets anders.
- Teken een gevluchte slaaf die wordt opgepakt. Waar gebeurt dat? Wie pakken de slaaf op? Wat gebeurt er met de opgepakte slaaf?
- Teken een gevluchte slaaf die niet wordt gepakt. Waar woont hij? Hoe woont hij?

Bron 8 Beschrijving van een plantage.

De meeste plantages hadden een oppervlakte van 100 tot 400 hectare (200 tot 800 voetbalvelden). Op de meeste plantages werkten tussen de 50 en 200 slaven. Aangezien in Suriname bijna alle vervoer per boot ging, moesten de plantages aan bevaarbaar water liggen. De meeste plantages hadden een rechthoekige vorm. De smalle zijde (500 tot 1000 m) lag aan de waterkant en de lange zijde (2 tot 10 km) landinwaarts. Vooraan op de plantage, aan de rivierkant, stonden het huis van de eigenaar en de bedrijfsgebouwen. Op enige afstand stonden de hutten van de slaven. Daarachter lagen de landbouwvelden en de tuinen van de slaven.

6 Presenteer je plattegrond aan de klas. De mooiste presentatie krijg je natuurlijk als jullie alle plattegronden naast elkaar ophangen, in het lokaal of op de gang.

Afsluiting

Oefenen voor de toets

Oefenen met tijdsvolgorde

1 Zet de gebeurtenissen in de juiste volgorde, van vroeger naar later.

A De Franse Revolutie begint.
B De zoon van de laatste stadhouder wordt koning Willem I.
C Koning Lodewijk XVI vlucht naar het buitenland.
D Napoleon grijpt de macht in Frankrijk.
E Nederland heet de Bataafse Republiek.

Oefenen van de leerstof

2 Het tijdvak van dit hoofdstuk heet de tijd van pruiken en revoluties. In de 18e eeuw waren pruiken onder rijke mensen namelijk in de mode. Om welke twee redenen past het woord 'revolutie' bij de 18e eeuw?

☐ A De Bataafse Republiek schafte de slavenhandel en de slavernij af.
☐ B In de Bataafse Republiek lag de macht bij het volk.
☐ C In de Bataafse Republiek werden mannen en vrouwen gelijk aan elkaar.
☐ D In Frankrijk bleef de koning aan de macht.
☐ E In Frankrijk kreeg elke burger grondrechten.

3 **a** Onderstaande bestuursvormen passen bij Frankrijk tussen 1750 en 1815. Zet ze in de juiste volgorde, van vroeger naar later.

A Dictatuur
B Koninkrijk
C Republiek

b Wat is het verschil tussen absolutisme en een dictatuur? Maak de zinnen kloppend.
Bij het absolutisme heeft *een koning* / *één persoon* alle macht en blijft de macht binnen *de familie* / *een kleine groep mensen*.
Bij een dictatuur ligt *alle* / *een klein beetje* macht bij één persoon.

4 In 1791 kreeg Frankrijk een grondwet. Welk soort verandering stond in de grondwet van 1791? Leg je antwoord uit.
In de grondwet stond een *culturele* / *economische* / *politieke* / *sociale* verandering, want

5 **a** De revolutie in Frankrijk liep na 1792 uit op onvrijheid. Leg dat uit. Gebruik in je antwoord de volgende woorden: *niet vrij* • *radicalen* • *Terreur*.

Na 1792 kreeg een kleine groep

b De radicalen overtraden de grondrechten van burgers. Vul de zinnen aan.

De radicalen overtraden het recht op vrijheid van meningsuiting, want .....

.....

De radicalen beperkten het recht op inspraak in het bestuur, want .....

.....

6 Wat is het verband tussen het instellen van grondrechten in Frankrijk en opstanden onder mensen die tot slaaf waren gemaakt?

.....

.....

7 Gebruik bron 1.

a Wat wil de tekenaar van deze spotprent duidelijk maken?

- ◯ A De stadhouder houdt geen rekening met de rechten van burgers.
- ◯ B De stadhouder komt op voor de vrijheid van burgers.
- ◯ C De stadhouder neemt de rechten van burgers serieus.
- ◯ D De stadhouder zal de burgers verdedigen tegen de indringers.

b Met wie is de tekenaar het eens? Leg je antwoord uit.

De tekenaar is het eens met de *patriotten* / *stadhouder*, want .....

.....

.....

Bron 1 Het varken heeft het hoofd van stadhouder Willem V. Op de grond ligt een papier waarop staat: de rechten van burgers. (Spotprent uit 1786, maker onbekend.)

8 Wie had de macht tijdens de volgende besturen in Nederland? Maak de juiste combinaties.

A	Bataafse Republiek	◯	1 Koning Willem I
B	Koninkrijk der Nederlanden	◯	2 Napoleon
C	Tussen 1806 en 1813	◯	3 Patriotten
D	Republiek der Verenigde Nederlanden	◯	4 Stadhouder en regenten

9 Over Napoleon wordt verschillend gedacht. Sommige mensen vinden hem een held en een verdediger van de Franse Revolutie. Anderen vinden hem vooral een onderdrukker, die alleen zijn eigen macht wilde vergroten.
Wat is jouw mening? Leg je antwoord uit.

Ik vind Napoleon een *held* / *onderdrukker*, want .....

.....

.....

.....

.....

Oefenen van de historische vaardigheid

10 Op een website vind je de volgende uitspraak: 'Napoleon kwam op voor de democratie.' Dat klopt niet met wat je in de leerteksten hebt gelezen. Daar staat dat Napoleon juist een staatsgreep pleegde en van Frankrijk een dictatuur maakte. Stel, je wilt weten of de uitspraak op de website klopt.
Wat is je volgende stap?

- ◯ A Andere bronnen over dit onderwerp zoeken.
- ◯ B Andere meningen over dit onderwerp zoeken.
- ◯ C Niets: de leerteksten hebben gelijk.
- ◯ D Op Wikipedia opzoeken hoe het echt zit.

11 Gebruik bron 2.
Zijn de volgende uitspraken feiten, misschien feiten of meningen?
Bron 2 is mooi geschilderd: *een feit* / *misschien een feit* / *een mening*.
Bron 2 laat veel details van de kleding van Napoleon zien: *een feit* / *misschien een feit* / *een mening*.
Bron 2 laat zien dat Napoleon veel macht had: *een feit* / *misschien een feit* / *een mening*.

Bron 2 Napoleon was een dictator. In 1804 riep hij zich zelfs uit tot keizer van Frankrijk. Hier zie je hem op de keizerlijke troon. Op zijn hoofd draagt hij een krans van laurierbladeren. (Schilderij van J. Ingres, 1806.)

Overzicht van de stof

Controleer jezelf

§1 Frankrijk voor de revolutie

- Ik kan uitleggen wat een standensamenleving is en de drie standen beschrijven.
- Ik kan uitleggen waarom burgers en boeren in Frankrijk ontevreden waren over het bestuur van hun land.
- Ik kan beschrijven hoe de Franse Revolutie begon.

§2 De Franse Revolutie

- Ik kan uitleggen wat er veranderde in Frankrijk door het invoeren van een grondwet en grondrechten.
- Ik kan uitleggen wat er met de Franse koning gebeurde tijdens de Franse Revolutie.
- Ik kan beschrijven hoe de Franse Revolutie uitliep op terreur.

§3 Revolutie buiten Frankrijk?

- Ik kan uitleggen hoe de Franse Revolutie eindigde.
- Ik kan uitleggen welke ideeën van de revolutie Napoleon over Europa verspreidde.
- Ik kan uitleggen dat de nieuwe ideeën over vrijheid en gelijkheid pas na enige tijd zorgden voor afschaffing van de slavernij in de koloniën.

§4 Revolutie in Nederland

- Ik kan uitleggen waarom burgers ontevreden waren over het bestuur van de Republiek.
- Ik kan vier veranderingen van de revolutie in de Republiek noemen en beschrijven hoe de revolutie eindigde.
- Ik kan beschrijven hoe er een einde kwam aan de macht van Napoleon over Frankrijk en Nederland.

Controleer jezelf historisch denken

- Ik kan bepalen of iets een feit of een mening is, of dat dat onzeker is.

Jaartallen

1789	De Franse Revolutie begint
1791	Invoering van de eerste Franse grondwet
1792	Frankrijk wordt een republiek
1793-1794	De Terreur in Frankrijk
1795	Oprichting van de Bataafse Republiek
1799	Napoleon grijpt in Frankrijk de macht
1806	Einde van de Bataafse Republiek
1813	Willem I wordt koning
1815	Napoleon wordt definitief verslagen

Begrippen

§1 Frankrijk voor de revolutie

standensamenleving
Een samenleving die verdeeld is in standen. Dat zijn groepen met eigen taken en verschillende rechten.

voorrecht
Een recht dat niet iedereen heeft.

volksvertegenwoordiging
Groep mensen die gekozen wordt door burgers met kiesrecht en die namens de burgers besluiten neemt.

Franse Revolutie
Grote, plotselinge verandering in de Franse samenleving en het bestuur tussen 1789 en 1799.

§2 De Franse Revolutie

grondrecht
Een basisrecht van elke burger, bijvoorbeeld vrijheid van godsdienst en vrijheid van meningsuiting.

gelijkheid
Een situatie waarin alle burgers dezelfde rechten hebben.

vrijheid
De situatie waarin alle burgers mogen denken, doen en laten wat ze willen.

grondwet
Document waarin staat hoe een land wordt bestuurd en wat de grondrechten van burgers zijn.

kiesrecht
Het recht om bij verkiezingen leden van de volksvertegenwoordiging te kiezen. Ook wel: stemrecht.

radicalen
Groep mensen die grote veranderingen wil.

Terreur
De periode van 1793-1794 tijdens de Franse Revolutie waarin een kleine groep de macht had en die met geweld verdedigde.

§3 Revolutie buiten Frankrijk?

staatsgreep
Een plotselinge overname van de macht, vaak met hulp van het leger.

dictatuur
Een vorm van bestuur waarin één persoon de macht heeft.

burgerlijke stand
Een lijst waarin het bestuur vastlegt wanneer alle burgers zijn geboren, zijn getrouwd en zijn overleden.

§4 Revolutie in Nederland

patriot
Iemand die zei op te komen voor alle burgers en zich verzette tegen het bestuur van stadhouder en regenten.

Bataafse Republiek
Naam voor Nederland tussen 1795 en 1806.

Begrippen historisch denken

feit
Kennis waarover geen discussie bestaat.

mening
Persoonlijke opvatting van iemand.

Ga naar de *Flitskaarten*, de *Test jezelf* en de *oefentoets*.

Tijdbalk

1
200.000 v.C.
150.000 v.C.
100.000 v.C
2
3
4
5
6
3000 v.C.
2500 v.C.
2000 v.C.
1500 v.C.
1000 v.C.
500 v

50.000 v.C.
1 n.C.
1 n.C.
500 n.C.
1000 n.C.
1500 n.C.
2000 n.C.

Register

A

absolute macht 93, 116
absolutisme 93, 116

B

Bataafse Republiek 148, 171
Beeldenstorm 36, 65
bron 8
burgerlijke stand 140, 171

C

cultureel gebied 10

D

dictatuur 140, 170
driehoekshandel 80, 116

E

economisch gebied 10
eeuw 9

F

feit 9, 153, 171
Franse Revolutie 127, 170

G

gelijkheid 131, 170
geschiedenis 8
gevolg 10, 47
gewest 33, 64
Gouden Eeuw 89, 116
grondrecht 131, 170
grondwet 131, 170

H

handelskapitalisme 73, 116
handelspost 21, 64
hervormer 27, 64
Hervorming 29, 64
historisch denken 8

J

jaartelling 9

K

katholiek 29, 64
ketter 25, 64
kiesrecht 131, 170
kolonie 21, 64

M

mening 9, 153, 171
migratie 75, 116

N

Nederlandse Opstand 40, 65
norm 11, 99, 117

O

ontdekkingsreis 18, 64
oorzaak 10, 47
overblijfsel 8

P

patriot 147, 171
periode 9
plantage 21, 64
politiek gebied 10
protestant 29, 64

R

radicalen 135, 170
regent 85, 116
republiek 44, 65
Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden 44, 65

S

sociaal gebied 10
specerij 18, 64
staatsgreep 138, 170
stadhouder (in de Republiek) 85, 116
stadhouder (onder de Spaanse koning) 33, 65, 85, 116
standensamenleving 123, 170
stapelmarkt 73, 116

T

Terreur 135, 170
tijdvak 9

V

verandering 10
verdraagzaamheid 75, 116
Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) 78, 116
verleden 8
volksvertegenwoordiging 126, 170
voorrecht 124, 170
vrijheid 131, 170
vroegmoderne tijd 18, 64

W

waarde 11, 99, 117
wereldeconomie 79, 116
West-Indische Compagnie (WIC) ... 79, 116

Colofon

ONTWERP OMSLAG

Studio Struis

ONTWERP BINNENWERK

SKON Creative Communications, Eindhoven
i.s.m. Uitgeverij Malmberg, 's-Hertogenbosch

OPMAAK

Crius Group

CARTOGRAFIE

Van Oort redactie en kartografie, Almere

TECHNISCH TEKENWERK

Sittrop Grafisch Realisatie Bureau, Rotterdam

BUREAUREDACTIE

Nelly van de Mortel, Deurne

BEELDVERWERVING

Beeldbalie, Utrecht

OVER HET OMSLAG

Misschien maak jij elke dag wel een selfie en deel je je portret daarna op social media. Jij bepaalt dan hoe je jezelf laat zien aan anderen. In het verleden maakten mensen lange tijd geen of weinig portretten: de meeste mensen waren daarvoor te arm. Ook vonden bijvoorbeeld mensen in de middeleeuwen zichzelf en hun bestaan op aarde niet zo belangrijk. Het portret op de voorkant laat zien dat dat veranderde. Deze vrouw wilde zichzelf wel laten zien. Haar kleding vertelt dat ze welvarend was en haar blik is zelfbewust. Het is onbekend wie ze is. Misschien is ze de echtgenote van de schilder Rogier van der Weyden, die het portret rond 1440 schilderde.

BRONVERMELDING

Omslag
Stiftung Preußischer Kulturbesitz, Berlijn
Binnenwerk
Alamy: p. 123; Amsterdam Museum, Johannes Hinderikus Egenberger: p. 44; – Michiel van Musscher: p. 89; – Werner van den Valckert: p. 87; ANP, Robin van Lonkhuijsen: p. 6; Atlas Blaeu-Van der Hem: p. 77; Atlas van Stolk: p. 51, 168; – G.A. Lehman: p. 145; Paul-André Basset: p. 142; Paul Beckx: p. 93; P.J. Benoit: p. 82; Bibliotek des Priesterseminars: p. 10; Bibliothèque nationale de France, Jean-Pierre Houël: p. 126; Bridgeman Images: p. 11, 27, 36; British Museum: p. 9; Cornelis Claesz: p. 48; J. David: p. 140; Bianca Enthoven: p. 151; Wim Euverman: p. 39; Getty Images: p. 130; – De Agostini: p. 118-119, 134; – Paul Hanny : p. 8; Hans Holbein: p. 18; Hollandse Hoogte, Everrett Collection: p. 21; J. Ingres: p. 169; Kon. Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde: p. 163; Paul-Jacob Laminit & Jahann Voeltz: p. 138; Jean-Baptiste Lesueur: p. 137; Adam-Frans van der Meulen: p. 95; Musée de Versailles, Étienne Allegrain: p. 107; Museum Booijmans Van Beuningen, Jacob van Ruisdael: p. 71; – Emanuel de Witte, 1653: p. 70; Museum Catharijneconvent: p. 29, 54; Museum De Lakenhal, Isaac Claesz. van Swanenburgh: p. 73; Nationaal Museum van Wereldculturen: p. 80; National Gallery, Jean-Siméon Chardin: p. 155; Diana Nieuwold: p. 54; Van Oort redaktie en kartografie: p. 14, 19, 20, 33, 34, 42, 68, 72, 120; Paolo Dal Pozzo Toscanelli: p. 17; publiek domein: p. 24, 25, 32, 35, 40, 57, 58, 62, 93, 122, 125, 131, 133, 148, 157, 164; Rijksmuseum: p. 12-13, 84, 103, 112, 146, 150, 163; – Hendrik Bary: p. 109; – Albert Cuyp: p. 78; – Dirk van Delen: p. 97; – Willem Schellinks: p. 110; – Peter van de Velde: p. 110; – Willem van de Velde: p. 110; – Zacharias Wagenaer: p. 101; Herman Sittrop: p. 12-13, 23, 46, 47, 49, 52, 56, 66-67, 81, 85, 89, 98, 105, 106, 118-119, 129, 162, 172-173; Daniel Stalpaert: p. 74; John Gabriel Stedman: p. 164; Hendrick Corneliszn Vroom: p. 66-67

ISBN 978 94 020 7336 2

Release 5.1, eerste oplage

MALMBERG

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16b Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, St.b. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, St.b. 471, en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp).

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

© Malmberg, 's-Hertogenbosch

Ondanks vele inspanningen is het de uitgever misschien niet gelukt alle rechthebbenden te achterhalen. Wie denkt rechthebbende te zijn, kan zich wenden tot de uitgever.

MAX

Je mag dit boek houden.
Handig als naslagwerk.

Je mag in dit boek schrijven
en aantekeningen maken.

Je hebt ook toegang tot
de online leeromgeving.

AUTEURS

Geert Buiting
Sanne van den Dries
Pia Fruytier
Katja Krediet
Greetje Ligthart
Barbara Peters
Judith Tadema
Camiel van Zilfhout

EINDREDACTIE

Gerard Rozing
Judith Tadema

MET MEDEWERKING VAN

Nadya Molenaar

Release 5.1

ISBN 978 94 020 7336 2

598928-01

MALMBERG